

MEGATREND REVIIA

MEGATREND REVIEW

2 | 2020

MEGATREND REVIIJA

MEGATREND REVIEW

2/2020

MEGATREND REVIIA • MEGATREND REVIEW

Nº 2/2020

Izdavački savet / Publishing Council:

Predsednik izdavačnog saveta / President of the Publishing Council:
Professor Mića JOVANOVIĆ, PhD

Članovi iz inostranstva / International Members:

Yossef BODANSKY – Director of Research, The International Strategic Studies Associations, USA;
Director of Global panel America (Global panel foundation)

Professor Jean-Jacques CHANARON, PhD – Grenoble Ecole de Management, France

Academician Vlado KAMBOVSKI – Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, FYR Macedonia

Professor Žarko LAZAREVIĆ, PhD – Institute for Contemporary History, Ljubljana, Slovenia

Professor Norbert PAP, PhD – University of Pécs, Hungary

Professor Sung Jo PARK, PhD – Free University, Berlin, Germany

Članovi iz Srbije / Members from Serbia:

Professor Milojko BAZIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Emeritus Oskar KOVAČ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Emeritus Momčilo MILSAVLJEVIĆ, PhD, – Megatrend University, Belgrade

Professor Dragan NIKODIJEVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Milivoje PAVLOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Vladimir PRVULOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Milan STAMATOVIĆ, PhD – Metropolitan University, Belgrade

Professor Slobodan STAMENKOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Izdaje / Published by:

Megatrend univerzitet, Beograd / Megatrend University, Belgrade

Štampa / Printed by:

Tercija DOO, Bor

ISSN 1820-3159

UDK / UDC 33

Svi članci su recenzirani od strane dva recenzenta.

All papers have been reviewed by two reviewers.

Adresa redakcije / Editorial Address:

Megatrend revija / Megatrend Review

Bulevar maršala Tolbuhina 8

11070 Novi Beograd, Srbija

Tel.: (381 11) 220 31 50

Fax: (381 11) 220 30 47

E-mail: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

<http://megatrendreview.megatrend.edu.rs>

Redakcija / Editorial Board:**Glavni urednik / Editor-in-chief:**

Professor Mihajlo RABRENOVIĆ, PhD

Članovi iz inostranstva / International Members:

Doc. dr Zijad BEĆIROVIĆ, IFIMES, Ljubljana, Slovenia

Professor Igor BOGDANOFF, PhD, University of Burgundy, France

Professor Grichka BOGDANOFF, PhD, University of Burgundy, France

Professor Vladimir DAVIDOV, PhD – Institute for Latin America, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Dr. Christophe de JAEGER, Institute de Jaeger, France

Associate Researcher Yury V. KULINTSEV, PhD – North-East Asian Strategic Issues and SCO Center,

Institute of Far Eastern Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Professor Jana LENGHARDTOVÁ, PhD – The University of Economics, Bratislava, Slovakia

Professor Maria de MONSERRAT LLAIRÓ, PhD – Faculty of Economic Sciences, Buenos Aires University, Argentina

Research Professor Domenico MORRONE, PhD – LUM Jean Monnet University, Bari – Casamassima, Italy

Professor Kevin V. OZGERCIN, PhD – Department of Politics, Economics & Law, The State University of New York, USA

Research Fellow & Centre Coordinator Jagannath P. PANDA, PhD – East Asia Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA), New Delhi, India

Članovi iz Srbije: / Members from Serbia:

Professor Tatjana CVETKOVSKI, PhD – Faculty of Business Studies, Megatrend University, Belgrade

Professor Vladimir GRBIĆ, PhD – Faculty of International Economy, Megatrend University, Belgrade

Assistant Professor Ratko LJUBOJEVIĆ, PhD, The Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade

Professor Emeritus Mijat DAMJANOVIĆ, PhD, Megatrend University, Belgrade

Professor Vladan PAVLOVIĆ, PhD – Faculty of Economics, Kosovska Mitrovica, University of Priština

Professor Beba RAKIĆ, PhD – Faculty of Business Studies, Megatrend University, Belgrade

Associate Professor Vladimir RISTANOVIĆ, PhD – Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade

Assistant Professor Olja MUNTILAK – IVANOVIĆ, PhD – Faculty of Sciences, The Department of Geography, Tourism and Hotel Management, University of Novi Sad, Novi Sad

Direktor izdavačke delatnosti /**Publishing Director:**

Branimir TROŠIĆ

Pomoćnik glavnog urednika/**Assitant to the Editor in Chief:**

Mirjana TOPIĆ

Lektor za srpski jezik /**Proofreader for Serbian language:**

Dr Maja RADONIĆ

Lektor za engleski jezik /**Proofreader for English language:**

Mirjana TOPIĆ

“Megatrend review” is the leading scholarly journal of national importance, according to the classification M51 classified by CEON, and M52 classified by the Ministry of Science of the Republic of Serbia

* * *

“Megatrend Review” is registered
in The International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
produced by the London School of Economics and Political Science
– Pro Quest Michigan USA.

* * *

“Megatrend Review” is registered and published
in EBSCO's (EBSCO Publishing Inc.) Database "Business Source Complete":
<http://www.ebscohost.com/titleLists/bth-journals.xls>

* * *

“Megatrend Review” is registered
in GESIS "Knowledge Base SSEE", Leibniz Institute for the Social Science:
<http://www.cee-socialscience.net/journals/>

The Library of Congress Catalog

Megatrend review: the international review of applied economics.

LC Control No.: 2007201331

Type of Material: Serial (Periodical)

Uniform Title: Megatrend Revija. English.

Main Title: Megatrend review : the international review of applied economics.

Published/Created: Belgrade : ill. ; 24 cm.

Description: v. : Megatrend University of Applied Sciences, [2004]-

Year 1, no. 1 ('04)-

ISSN: 1820-4570

CALL NUMBER: HB1 .M44

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

33

MEGATREND revija = Megatrend Review / glavni urednik Mihajlo Rabrenović. - God. 1, br. 1 (2004) - . - Beograd : Megatrend univerzitet, 2004- (Bor : Tercija). - 24 cm Tri puta godišnje. - Tekst na srp. i engl. jeziku. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Megatrend revija (Online) = ISSN 2560-3329. - Ima izdanje na drugom jeziku: Megatrend review = ISSN 1820-4570

ISSN 1820-3159 = Megatrend revija

COBISS.SR-ID 116780812

Sadržaj – Contents

EKONOMIJA – ECONOMICS

JEAN – JACQUES CHANARON	
CHALLENGES TO RADICAL INNOVATION –A CAR FOR THE FUTURE	
– PART ONE	1
IRINI LIAKOPOLOU	
CROWDFUNDING PLATFORMS IN US AND EU:	
EMPIRICAL ANALYSIS OF SOCIAL CAPITAL	31
VLADIMIR ŽIVANOVIĆ	
THE IMPACT OF CHANGES IN THE BASE	
AND PRECIOUS METALS PRICES ON CREDIT RISK FACTORS	45
MIRELA LONČAR	
ZNAČAJ KONCEPTA „AZIJSKIH VREDNOSTI”	
ZA SAVREMENE POLITIČKE SISTEME ISTOČNE I JUGOISTOČNE AZIJE	65

PRAVO – LAW

NEMANJA DANILOVIĆ	
NOVI INTERVENCIONIZAM I HUMANITARNA INTERVENCIJA	
U MEĐUNARODNOJ PRAKSI	79
SNEŽANA RADOVANOVIC	
PRAVNI ZNAČAJ PREAMBULE	
(SA POSEBNIM OSVRTOM NA USTAVNO-PRAVNI ZNAČAJ)	95
DARKO BOŽIĆ	
NAČELA IZVRŠNOG POSTUPKA U REPUBLICI SRBIJI	109

JAVNE POLITIKE – PUBLIC POLICIES

JOŽEF KABOK	
SLOBODAN RADIŠIĆ	
KAROLINA LENDÁK-KABÓK	
PRIMENA I RAZVOJ FINANSIJSKOG UPRAVLJANJA	
I KONTROLE U JAVNOM SEKTORU NA PRIMERU	
POKRAJINSKOG SEKRETARIJATA ZA VISOKO OBRAZOVANJE	
I NAUČNOISTRAŽIVAČKU DELATNOST	125

MENADŽMENT I MARKETING – MANAGEMENT AND MARKETING

BILJANA ILIĆ	
NINA PAVIČEVIĆ	
DRAGICA STOJANOVIC	
ODRŽIVOST NA PRIMERU ZEMALJA INDONEZIJE I SRBIJE	
UPRAVLJANJEM ZELENIM FINANSIRANJEM	143

INFORMACIONO DRUŠTVO – INFORMATION SOCIETY

ĐURICA NIKOLIĆ

RADMILO JOVIĆ

DIGITALIZACIJA PRODAJE ODUZETE CARINSKE ROBE

U CARINSKOJ SLUŽBI REPUBLIKE SRBIJE

165

SPISAK RECENZENATA / LIST OF REVIEWERS

179

OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU

I UPUTSTVO ZA AUTORE

183

GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL

AND THE INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

193

Jean-Jacques Chanaron*

UDC 005.342:629.3.016]:658.5

001.895:62

doi: 10.5937/MegRev2002001C

Review scientific article

Received 08.05.2020.

Approved 17.05.2020.

CHALLENGES TO RADICAL INNOVATION A CAR FOR THE FUTURE

Part One

Abstract: *The car of the future is one of the most fashionable issues in the press, in political sketches and in academia. This first article is dealing with the various available options for automotive power train: gasoline, diesel, bio-fuels, natural gas, liquefied petroleum gas, hydrogen, hybrid electric, "plug-in" vehicle hybrid electric, extended range hybrid electric, and finally full battery electric vehicle and fuel cell electric vehicle. For each option, the paper analyzes the key characteristics in terms of political, social and cultural acceptability, degree of achievement, current Status and long term perspectives. The content for each characteristic is given by up-to-date literature and interviews with key experts. When available, market data have been collected and are analyzed and discussed. Key indicators as obstacles to or in favor of one given options are also investigated and critically discussed.*

Keywords: innovation, automobile, electric vehicle, technology management.

* Grenoble Ecole de Management, France and Megatrend University, Serbia;
jean-jacques.chanaron-external@grenoble-em.com

I think fools are very concerned about the future because they can say anything. They even have a chance to be right. But it is only a matter of chance.

Jean d'Ormesson, Histoire du Juif errant

Since the first oil crisis in 1973 and over the last 45 years, the crucial question of the innovation capability of the automotive industry has been raised by numerous authors¹. Twenty years ago, it was postulated² the fundamental hypothesis of the strong technological inertia of the automotive technical artefact itself founded on the internal coherency of a technical system constituted since the 1920s, and on its capacity to oppose the emergence of alternative techniques or, at least, to slow this emergence down through its own progress. The article proposed five major issues in favor of such hypothesis:

1. The automotive industry is a strategic sector in the context of globalizing markets and intensifying competition, employing millions of people all over the world in a complex industrial organization (automobile manufacturers, suppliers and subcontractors, distribution and maintenance, oil industry, insurance, etc.), sustaining billions of \$ of financial turnover;
2. The automobile constitutes an established, stable and dominant technique: it is a paradigmatic system, fully coherent with other systems (socio-economic, industrial, etc.) and it is also the product-service that is most representative of the mass consumer model, largely dominant for the mobility of people and goods;
3. This technical system is largely dependent upon the regulatory and political context: the road transportation is one of major resources of public budgets (through specific taxation) and as one of the major budgetary lines for policies concerning transportation (infrastructures, traffic, etc.), health and social welfare (traffic accidents) and environment protection (noise, pollution, etc.);

¹ In particular by Chanaron, J.J. (1973), *L'innovation dans la construction automobile*, Thèse de doctorat, IPEPS/IREP, Grenoble, novembre; Chanaron, J.J., (1977), Le modèle systémique conceptuel de l'innovation de E. Mottur, in Nicolon, A., *Le Véhicule Electrique*, Paris Editions du CNRS, Coll. Energie et Société, pp. 107-117 ; Chanaron, J.J., (1994), Perspectives de la voiture électrique: les leçons de l'histoire, *Revue de l'Energie*, numéro spécial Energie, Transports, Environnement, n° 463, novembre, pp. 627-635 ; Chanaron, J.J., (1998), Automobiles: a static technology, a « wait-and-see » industry?, *International Journal of Technology Management*, Vol. 16, n°7, pp.595-630 ; Bardou, J.P. ; Bardou, J.P., Chanaron, J.J., Laux, J., Fridenson, P., (1982), *The Automobile Revolution, The Impact of an Industry*, University of North Carolina Press, Chapell Hill; Chanaron, J.J., (2014), Towards an Operational Framework in Forecasting Breakthrough Innovation: The Case of the Clean Automobile, *International Journal of Electric and Hybrid Vehicle*, Vol. 6, N°2, pp. 87-107 ; Chanaron J.J., (2014), Recent Advances on the Design of Batteries and Fuel Cells for Automobiles, *Recent Patents on Mechanical Engineering*, 7, 2, pp. 113-121.

² Chanaron, J.J., (1998), Automobiles: a static technology, a « wait-and-see » industry?, *International Journal of Technology Management*, Vol. 16, n°7, pp.595-630.

4. Numerous industrial and socio-economic factors join together to render the traditional technological trajectory particularly robust and therefore resistant to major change: the automotive industry has been able to constantly improve the intrinsic technical performances of the internal combustion engine (ICE) such as power, fuel efficiency and pollution and to internalize and therefore monitor research and development in alternative techniques. Industrial factors such as the cost, rhythm and time period for the renewal of a full range of models and the cost and rhythm of the renewal of productive investments are important. Market factors such as total quality and reliability and a relatively stabilized price-performance system, integrating acquisition, possession, use and recycling are equally crucial;
5. Public policies as well as corporate R&D strategies are themselves very ‘tied up’ by all of the inertia factors identified: the system is actively lobbying political and administrative circles on both national and international levels and supporting a universal “auto-lovers” society³.

Automotive technology is largely submitted to internal and external constraints that shape a relative inertia to the process of change. From the point of view of corporate strategies, these constraints justify the most ‘conservative’ choices and disqualify *ex ante* the most radical innovative options. Nevertheless, this does not block the possibility of real progress, but gives preference to gradual and step by step changes, coherent with the interests of the stakeholders of the system.

Any breakthrough strategy is implying major changes affecting the key conditions and characteristics of the design, the manufacturing and the use (up to its recycling) of vehicles. This is also obviously implying major changes in the current balance of power within the automotive industry, if not in the whole manufacturing industry.

This chapter aims at giving some elements of answer to the following key question: have the conditions for a radical innovation changed since the beginning of the twenty-first century in the automotive industry?

I. The potential alternatives

Faced with increasing competition in a context of high uncertainty associated with globalization and frequent economic crises as well as the pressures for ecological solutions freed from fossil fuels, the mature manufacturing industries, foremost among which is the automotive industry, seek breakthrough innovations that could contribute to their survival, and, where appropriate, provide them with sustainable competitive advantages - In which direction?

³ De Bonnafos, G., Chanaron, J.J., De Mautort, L. (1983), *L'industrie automobile*, Paris, La Découverte Maspero, coll. Repères, No. 11.

1.1. Short history of automotive motorization

For more than a century, the Internal Combustion Engine (ICE) has been the dominant design for propelling vehicles and the automotive industry has long been considered static and strongly opposed to radical innovations. It is worth remembering that, nevertheless, at the origins of the automobile, it is the steam, then the electricity which was essential as source of energy of the automobile. In November 1881, G. Trouvé presents an electric car at the International Electricity Exhibition in Paris. The electric car has had a certain success in the last decade of the 19th century, both in Europe, and particularly in France, then in the United States, replacing cabs and other vehicles with animal traction.

For the race Paris-Bordeaux-Paris in 1895, an electric car by C. Jeantaud was on the starting line and four years later, the "Jamais contente" by C. Jenatzy, exceeded for the very first time 100 km/h, reaching 105.88 km/h on 29th April 1899.

It is the theoretical invention of the four-stroke cycle by Beau de Rochas in 1862 that makes it possible to truly exploit the combustion engine. The German N. Otto became in 1872 the first engineer to apply the principles of Beau de Rochas, according to a cycle now known as the „cycle Otto”. In 1876, the German engineer G. Daimler developed, for the firm Deutz, the first fixed gas engine operating on the principle presented by Beau de Rochas. In 1883, the French É. Delamare-Deboutteville circulated a car whose engine is powered by gas. It replaces gas with petroleum carbide by inventing a carburetor with wicks. This vehicle was on the roads for the first time in early February 1884 and the patent was officially registered on February 12th, 1884, which makes him the inventor of the gasoline automobile. But it was not until 1889 that R. Panhard and É. Levassor equipped the first four-stroke engine, the Daimler engine, on a four-seater car. In January 1891, Panhard and Levassor were already driving in the streets of Paris with the first French models equipped with the Benz engine. These are the first commercial cars to be marketed with an ICE.

The competition between the two alternative technologies, gasoline versus electricity, was intensifying. In 1900, out of 4,192 vehicles manufactured in the United States, 1,575 were electric, 936 gasoline, and 1,681 used steam. Then, little by little, gasoline and diesel finally supplanted the electricity because of the intrinsic defects of the electric car compared to the advantages of the technology of gasoline cars. According to Rae⁴, „it was inevitable that they should prevail”.

In the seventies, the two oil shocks of 1973 and 1978, the technical progress on batteries and fuel cells and the premises of the antipollution movements were an opportunity for an active revival of research on the electric car. But the many

⁴ Rae, J.B., (1955), The Electric Vehicle Company: A Monopoly that Missed, *Business History Review*, 29, 4, pp. 298-311.

projects were fizzling in the face of advances in internal combustion engine cars in terms of energy consumption and pollutant emissions.

Since the early 2000s, industry experts, researchers, consultants and leaders, believe that radical changes are now needed to reduce CO₂ emissions, a major factor of global warming, and dependence on oil and fossil fuels. A consensus now seems to be establishing an inevitable transition to new sources of energy. What are the chances of a technological break?

1.2. The emergence of innovative options

The four-system innovation model allows for the creation of a framework for evaluating innovative reference options that are emerging in the private car sector (Table 1).

Table 1. Different propulsion alternatives

ICEV	Vehicle with Internal Combustion Engine	Vehicle with gasoline or diesel engine
AICEV	Vehicle with advanced internal combustion engine	Vehicle using new fuels: bio-fuels, natural gas, liquefied petroleum gas, hydrogen
HEV	Vehicle hybrid electric	Vehicle using an ICE and an electric motor
PHEV	“Plug-in” vehicle hybrid electric	HEV with a battery recharging device
ERHEV	Extended range HEV	Electric vehicle in which batteries are charged by a small ICE
FPBEV	Full battery electric vehicle	Electric vehicle using only batteries
FCEV	Full cell electric vehicle	Electric vehicle using only a fuel cell

In each category, several variants may exist. For example, the fuel cell electric vehicle can operate with a hydrogen tank or provide on-demand hydrogen supply with an on-board production of hydrogen from solid compounds such as metal hybrids.

1.2.1. Traditional ICE vehicles

According to car manufacturers and suppliers, and in all markets, the traditional car is still considered to be capable of substantial improvements in its energy consumption and pollutant emissions. Therefore, the French government assigned the ambitious goal of disposing by 2025 of vehicles consuming 2 liters of gasoline per 100 km. This objective has been formalized and raised to the rank of a project of collective interest within the Platform of the Car Industry (PFA) under the name „vehicle 2 L / 100 km and connected”.

The focus is on engines. Between 2010 and 2015, the vehicles marketed in Europe saw their average consumption drop by 10 to 15%. This result is due to downsizing, thermal management of the engine, braking energy recovery and the widespread use of Stop & Start. There would still be room for it because, according to the experts, improvements of 40 to 50% would be possible. Thus Syrota⁵ estimates at 30 to 40% potential gain in fuel consumption. The French Institute of Petroleum Energies Nouvelles (IFPEN) considers that the goal of 2 L / 100 km is an ambitious but achievable goal. It will also reduce the weight of vehicles. The IFPEN recalls that a reduction of 100 kg allows a reduction of CO₂ emissions of 5 g per kilometer. The ideal would be to go down to 800 or 700 kg, maybe even less.

This path seems promising: this is how at the Paris Motor Show in October 2014 Citroën unveiled the C4 Cactus Airflow 2L concept, which is expected to show a theoretical consumption of 2 liters per hundred kilometers. The vehicle uses „Hybrid Air” technology: a 3-cylinder mini-petrol engine, an energy storage system in the form of compressed air and a set of two hydraulic pump motors. Aluminum and carbon lighten it by 100 kg compared to a current small standard vehicle. It remains to prove such performances in real conditions of use, especially since all calculations were made according to standards of approvals that might be changed in the future⁶. At the same time, Renault unveiled the Eolab which displays 1 liter per 100 km.

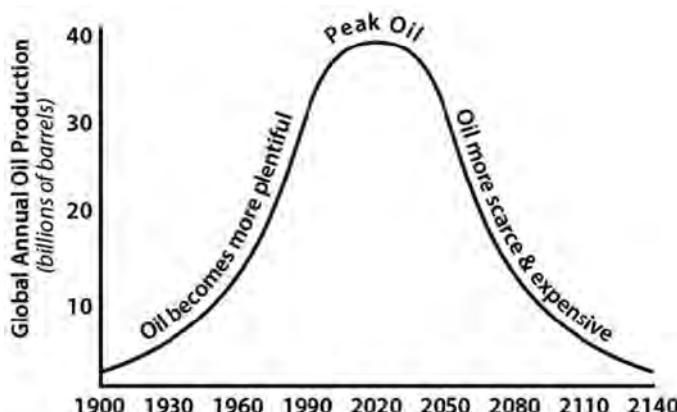

Figure 1. The oil peak

Several experts interviewed have indicated that such a „downsizing”, if it is applied to all new vehicles in the next ten or fifteen years and everywhere in the world, thus renewing the park in its quasi-totality, either 1.2 billion vehicles

⁵ Syrota, J., (2008), *Perspectives concernant le véhicule “grand public” d’ici 2030*, Centre d’Analyse Stratégique, Conseil général des Mines, Paris, 28 septembre.

⁶ *La tribune*, 18/09/2014.

in 2014, would move back by several decades the famous „peak oil world” that no expert today takes the risk of dating (Figure 1). Especially since the exploitation of shale gas has already shown that such a retreat was possible! For now, the environmental damage associated with this hydraulic fracturing operation could well become a potential obstacle to the survival of ICE engines.

The internal combustion engine might remain the dominant technology for another few decades because of its obvious advantages, not only because it is a surprisingly efficient and highly cost-effective technology compared to the alternatives, but also because the infrastructure is universally available.

1.2.2. Advanced ICE vehicle

Not surprisingly, the advanced ICE technology is, in fact, the preferred short-term option of automobile OEMs, mainly because it induces relatively limited changes in the vehicle and the energy distribution infrastructure. The technology is available and economically viable. This option is dictated by the inertia of the technological trajectory - or path dependence - of industry as it has prevailed until now⁷.

Table 2. Key characteristics of CNG engine

Political, social and cultural acceptability	Factor	Degree of achievement	Current Status	Long Term Perspective
	CO ² performances	Very good	Excellent	Excellent
	Fossil fuel dependence	Total	Total	Reserve for 100 years but geographically distributed
	Infrastructure	Excellent	Different according to countries	Relatively easy and cheap to develop
Technological Possibility	Overall	Total	Total	Excellent
	Safety	Good		
Commercial vendibility	Customer acceptance	Relatively good	Still some resistance over safety	Will disappear
	Pricing	Correlated to oil pricing trend	Subsidized by governments	Might vanish
Industrial feasibility	Cost	Good	Small premium	Will vanish with economies of scale
	Engineering	Good	Good	Will improve
	Component supply	CNG kit available	Fully available	

⁷ Bye, P., Chanaron J.J., (1995), Technology Trajectories and Strategies, *International Journal of Technology Management*, 10, 1, pp. 45-66.

The compressed natural gas engine is obviously an attractive option since refueling could be done at home in countries where there is a national distribution network. But with respect to the greenhouse gas, this option is still problematic, even if, according to the US Environmental Protection Agency (EPA), compared to conventional vehicles, the vehicles running on compressed natural gas would lead to a reduction in carbon monoxide emissions by 90 to 97%, and a reduction of carbon dioxide emissions by 25%. Nitrogen oxide emissions can be reduced by 35 to 60%, and releases hydrocarbon emissions other than methane by 50 to 75%.

Table 3. Key characteristics of bio-fuel engines

Political, social and cultural acceptability	Factor	Degree of achievement	Current Status	Long Term Perspective
	CO ² performances	Very good	Excellent	Excellent
	Fossil fuel dependence	None	None	
	Competition food / transportation	Bad	Bad	Progress in output/ha and efficiency
	Infrastructure	Good	Good	Relatively easy and cheap to develop
	Ecology	Requires genetically modified seeds	Poor	
Technological Possibility	Overall	Total	Total	Excellent
	Safety	Not an issue		
	Raw materials	Limitations	Limitations	Opening to new sources: straw, exotic plants, garbage
Commercial vendibility	Customer acceptance	Relatively good	Good	
	Pricing	Good	Subsidized by governments	Will improve with economies of scale
Industrial feasibility	Cost	Relatively cheap		Will decrease with economies of scale
	Manufacturing	New infrastructure to be built up	Under construction in Brazil, USA and Europe	Will expand rapidly in some countries

Bio fuels are also a very attractive solution in theory. But their massive deployment will require heavy investment in production facilities and the release of huge farmland. In fact, bio fuels are at the center of harsh national and international controversies and for several questions. Faced with the reduction of CO₂ emission levels and the rise of oil prices, considered unavoidable in the long term, are raised the following debates: „food against fuel „, deforestation and soil erosion, the impact on water resources. Their massive deployment will also require genetically modified plants (GMOs) to achieve high levels of productivity, which will indeed contribute to reinforce the radical political opposition to these kinds of seeds in many countries.

1.2.3. Hybrid electric vehicles (HEV)

Three families coexist: first generation hybrid vehicles, rechargeable or plug-in hybrid vehicles and extended range hybrid electric vehicles.

1.2.3.1. Hybrid technology of first generation

Since the success of the Toyota Prius, launched in 1997 and sold since to nearly 6 million units in its different versions and nearly 10 million units with adaptations across Toyota model range, the hybrid car is one of the truly credible alternatives to the classic ICE. There is already an abundant academic literature⁸ discussing its well-to-wheel performance and economic and technical performances, including the reduction of CO₂ emissions.

The third and fourth generations of Prius have been commercial successes, particularly in the United States and Japan, but the European market has been below expectations. It is clear that the current technology has limited benefits in terms of CO₂ emissions and fuel consumption, in particular due to the low driving range that Toyota's batteries can offer in electric mode alone.

The technological advantage of current petrol-electric hybrid vehicles (Table 4) is lower in Europe due to the high rate of diesel penetration. But in the US, the difference in fuel consumption and CO₂ emissions is around 25-30% because of the average size of the fleet.

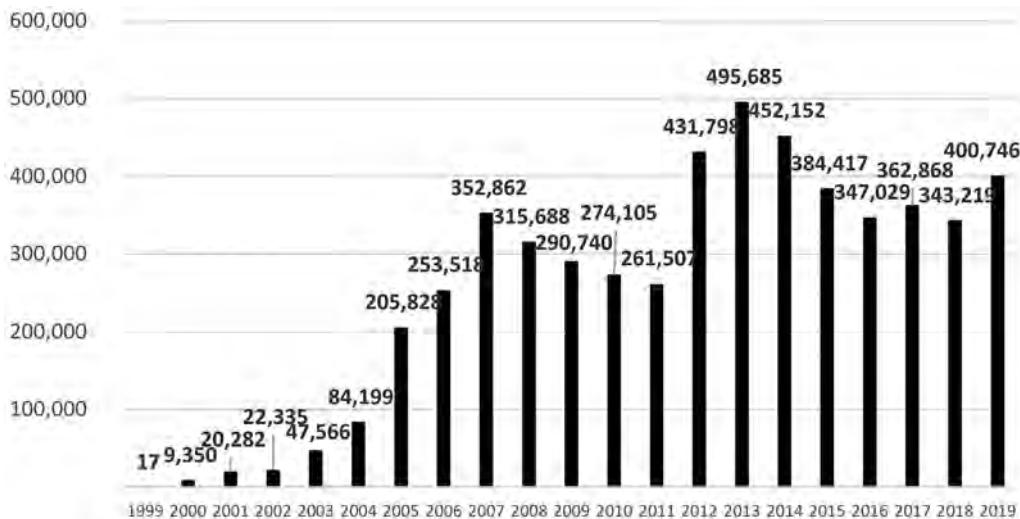
When looking at actual sales figures, especially in the United States where more than 3 million hybrids have been marketed since 1999, growth is obviously significant and should probably remain exponential for a few more years (Figures 2 and 3) and are slightly slowing down in the last three years. Still HEV sales are marginal in total new registrations, 3.2% in 2013, the record year of sales, and in the total fleet of vehicles in use.

⁸ Chanaron J.J., Teske J., (2007), The hybrid car: a temporary step, *The International Journal of Automobile Technology & Management*, Vol. 7, n°4, pp. 268-288; Alamgir M., Sastry A.M., (2008), Efficient Batteries for Transportation Applications, SAE, *Convergence 2008 Conference*, 20-22 October, Detroit, paper 08CNCVG-0036..

Table 4. Key characteristics of hybrid electric vehicles

Political, social and cultural acceptability	Factor	Degree of achievement	Current Status	Long Term Perspective
	Environmental friendship	Slightly better		Might be improved with new generations downsized gasoline engine & better batteries
	Fossil fuel dependence	High		Reserve for 40-50 years but could be extended with downsizing
	Infrastructure	Excellent	Total availability	Not an issue
Technological possibility	Overall performances	Good	Similar to current ICE	Should not change substantially
	Range/autonomy	Limited	<20km on electric drive	Lithium-Ion battery will improve
	CO ² Performances	Limited	≤10-15% improvement	
	Fuel consumption performance	Limited	5-10% in Europe 15-30% in the US	Should improve slowly
			≤	
Commercial vendibility	Customer acceptance	Relatively weak	Customer preference for mono-energy power train	Might benefit from change in behavior
	Pricing	Relatively weak	Premium of US\$2,500	Price will decrease with volumes
Industrial feasibility	Cost	Higher	>10-15%	Will decrease with economies of scale and scope
	Engineering	More complex	Under control of very few OEMs	Will improve rapidly
	Manufacturing	Easy		Electronic module is the key component
	Quality	Equivalent	Equivalent	

In a forecast exercise conducted in 2009, using data from sales of hybrid vehicles in the United States over the period 2000-2007, the forecasted sales were nearly 2 million units per year in 2015- 2016, i.e. 6 to 8% of total registrations. Looking at actual sales for 2000-2018, one can see that the increase is actually much smaller and that sales are very sensitive to cyclical fluctuations since they have been falling steadily since 2014.

Source: US Department of Transportation

Figure 2. Annual sales of hybrid vehicles in the US

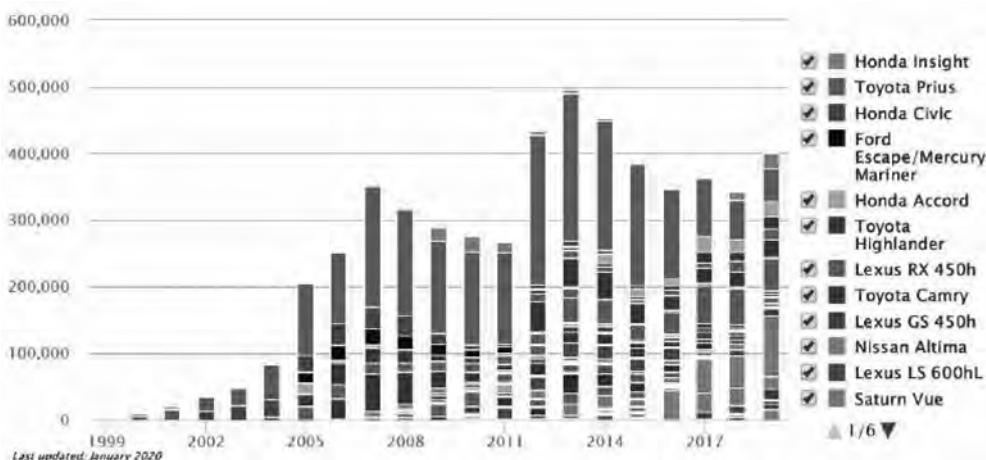
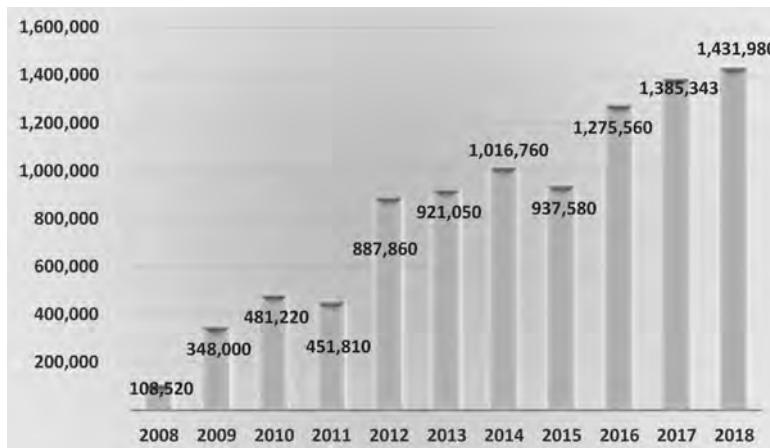

Figure 3. Sales of hybrid vehicles in the US by model

In Japan, where hybrid vehicles have been initially developed, annual registrations are growing significantly to reach 1.43 million in 2018. In 2014, there were just under 5 million hybrid vehicles on the roads or 6.2% of the total fleet with a trend in annual registrations which is really exponential (Figures 4 and 5).

Source: JAMA.

Figure 4. Annual registrations of hybrid cars in Japan

Year	Hybrid vehicles	Plug-in hybrid vehicles	Electric vehicles	Fuel cell vehicles	Clean diesel vehicles	Total
2008	108,518	0	0	0	0	108,518
2009	347,999	0	1,078	0	4,364	353,441
2010	481,221	0	2,442	0	8,927	492,590
2011	451,308	15	12,607	0	8,797	472,727
2012	887,863	10,968	13,469	0	40,201	952,501
2013	921,045	14,122	14,756	0	75,430	1,025,353
2014	1,058,402	16,178	16,110	7	78,822	1,169,519
2015	1,074,926	14,188	10,467	411	153,768	1,253,760
2016	1,275,560	9,390	15,299	1,054	143,468	1,444,771
2017	1,385,343	36,004	18,092	849	154,803	1,595,091
2018	1,431,980	23,230	26,533	612	176,725	1,659,080

Source: Japan Automobile Manufacturers Association

Figure 5. Breakdown of Next-Generation Vehicle Share in Japan, 2008-2018

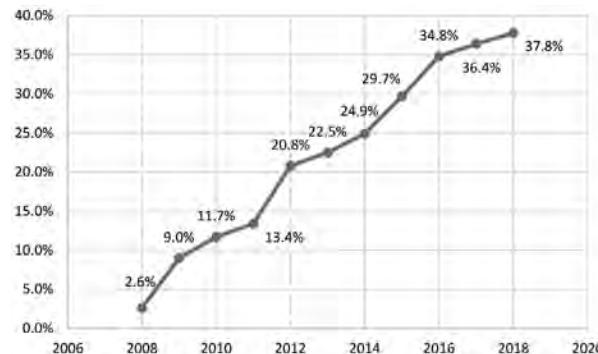

Figure 6. Share of total clean vehicles in new car registrations in Japan

1.2.3.2. Plug-in hybrid vehicles

Rechargeable or plug-in hybrid vehicles have the considerable advantage of being much more autonomous than the first-generation technology when running in all-electric mode. They also have the advantage of being considered by automotive industry stakeholders, including customer customers, as a first step towards all-electric battery and fuel cell vehicles. Even Toyota, which has been the true innovator of the first-generation hybrid technology, has recognized that this technology is an intermediate solution and should only last a few decades, with plug-in hybrids replacing the first hybrid models gradually, until performance of batteries or fuel cells meet all the technical and economic requirements of consumers.

While it was announced for 2009, Toyota has been forced to postpone for several years the marketing of a fourth generation Prius with a plug-in system (Table 5). With an electric autonomy of 23 km, it is available since 2012 only and represents a small proportion of sales. The best-informed specialists put forward the argument that extensive tests, particularly at the Grenoble synchrotron, on Lithium-Ion batteries did not give scientists and technicians, and therefore of course Japanese commercials, any guarantee of quality and reliability, as well as stability over time and durability.

Even if there is no doubt that their market share will increase significantly over the next ten years, it seems now clear that the most optimistic scenarios for hybrids that have made reference, considering this technology as dominant with over 90% of new registrations around 2025 will never be verified⁹. It is strongly supported hybrid solutions forecasting a market share of 8% in 2015, 20% in 2025 et 40% in 2035. And the hypothesis advocated by Syrota¹⁰ suggesting that the plug-in hybrid is the only viable solution before 2030 now seems totally wrong. The latest Bloomberg New Energy Finance forecasts (2016) cap the registration of plug-in hybrid cars to 5% by 2025! The largest consulting firms such as IBM, McKinsey, Arthur D. Little and Gartner Group estimate an average 10% market share by 2020.

Table 5. The four generations of Toyota Prius

	Type	Production
First generation	Prius I (type NHW10)	1997-2003
Second generation	Prius II (type NHW20)	2004-2009
Third generation	Prius III (type ZVW30)	Since 2009
Fourth generation	Prius IV	From 2016

⁹ Crozet Y. (2005), Pollution locale et effet de serre dans les transports : Impacts et technologies, *Prospective 2050 des Transports*, LET-ENERDATA, PREDIT, Paris ; Heywood J., & al., (2008), *On the Road in 2035*, MIT, July.

¹⁰ Syrota, J., (2008), *Perspectives concernant le véhicule “grand public” d’ici 2030*, Centre d’Analyse Stratégique, Conseil général des Mines, Paris, 28 septembre.

It is obvious that the technological bottleneck remains the battery and the so-called „all-electric autonomy” which is the only variable likely to make a lasting and profound change in the behavior of consumers in the face of the preservation of the environment and the decrease the use of fossil fuels.

1.2.3.3. The extended range hybrid electric vehicle

This is a third option in the hybrid technology portfolio. The vehicle should operate on its power train and use a small internal combustion engine or other device (compressed air, for example) to continuously recharge the batteries. This choice was made by General Motors (GM) for the Chevrolet Volt available since 2010 (Stanek, 2008). On the battery alone, the Volt can run about 60 kilometers and 500 km with the range extension system. Volt's sales were very disappointing compared to the initial forecasts (Figure 7): 68,228 units sold between 2009 and April 2014. A little more than 9,000 Opel Ampura sold in Europe between the end of 2011 and April 2014 should be added. In a full year, such as 2016, Volt sales accounted for 0.15% of registrations in the United States! In 2018, GM sold 18,400 Volt, but at the same time, nearly it sold 1,400,000 pickups very greedy in gasoline or diesel. In February 2019, due to a massive restructuration, GM decided to stop manufacturing the Volt.

1.2.4. The all battery electric vehicle

The electric car powered by electrochemical batteries, as we have seen, predates the internal combustion engine car, but the advantages of efficiency, autonomy and costs of the latter have outweighed those of the electric car, yet largely underlined at the time: absence of vibration, smell and noise, immediate start, among others. In 1912, an electric roaster was sold for 1,750 dollars when a gasoline car was sold for 650 dollars!

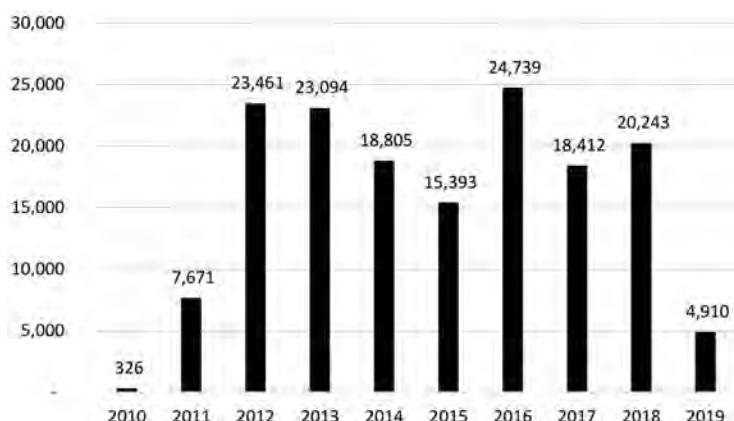

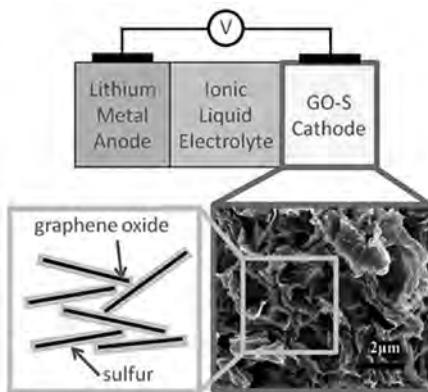
Figure 7. Registrations of Chevrolet Volt in the USA, 2010-2019

After a first phase of renewed interest following the oil shocks of 1973 and 1978, unfortunately too short, the pressures to significantly reduce the weight of fossil fuels and the reduction of CO₂ emissions, source of global warming, have brought back in light the all-electric traction chain with high-performance batteries. The development of lithium-based batteries, mainly driven by manufacturers of laptops and cell phones, has led to renewed interest from automobile manufacturers, led by Renault and Nissan, rapidly followed by all major competitors supported by public authorities around the world, ready to subsidize this emerging technology, as well as newcomers, such as Tesla, and public research laboratories encouraged to increase the budgets allocated to electrochemistry and new materials.

However, there are still many obstacles to the widespread adoption of battery electric vehicles. The main one seems to be the performance of the batteries, i.e. the energy density (Wh per kg), the power density (W per kg) and the number of recharge cycles. Indeed, in the current state of technology, for a tank of 36 kg of diesel (for diesel engine) to which we must add 7 kg for the tank itself, a total volume of 46 liters, it would take 540 kg of lithium-ion cells (830 kg in total with the envelopes) for a total volume of 700 liters with a vehicle with equivalent energy efficiency (measured in specific energy and density).

Obviously progress are still expected on the various lithium-based options. Researchers at the Lawrence Berkeley National Laboratory (LBNL) in the United States have recently demonstrated significant improvements in the properties of lithium-sulfur batteries, which until now had the unfortunate tendency to degrade rapidly and have a limited number – about 300 – of recharge cycles (Figure 8).

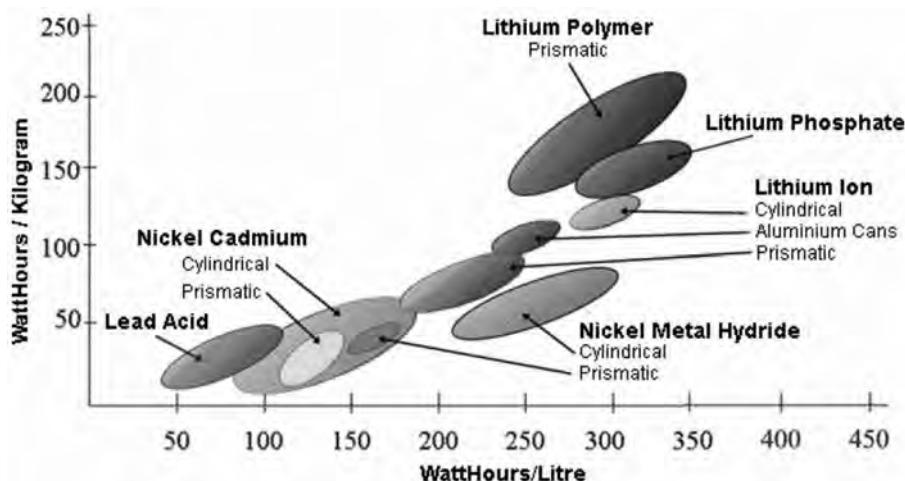
The experiment, still in at research stage in laboratory, has developed a lithium-sulfur battery that has more than twice the specific energy of lithium-ion batteries, and which lasts more than 1,500 charge-discharge cycles with minimal decay of the battery capacity. This is the longest life cycle reported so far for the lithium-sulfur battery (Figure 8).

Source : <http://eetd.lbl.gov/news/article/57182/holistic-cell-design-by-berkeley>.

Figure 8. The Li-S battery from the Lawrence Berkeley National Laboratory

According to the LBNL, for electric vehicles aiming at a range of 500 kilometers, the battery must provide a specific energy at the cell level of 350 to 400 watts-hours per kilogram (Wh/kg), which is twice the specific energy (about 200 Wh/kg) of current lithium-ion batteries. The batteries should also have at least 1,000, and preferably 1,500, charge-discharge cycles without significant loss of power or storage capacity. For a car traveling 12,000 km per year and whose battery would voluntarily be limited to an autonomy of 200 km, it would need only about 75 refills a year, or 8 years to reach 1,000 refills. It should be noted however that the transition from the laboratory stage to mass production will take several years, at least ten according to LBNL officials.

Source : Posted by MSE Supplies on Feb 02, 2016.

Figure 9. Potential improvement of batteries

In any case, research laboratories, battery manufacturers and car manufacturers are trying all means to increase battery performance (Figure 9). Renault and its Nissan partners, who were the first „big” manufacturers to offer standard battery vehicles in their range, have managed to more than double the autonomy of Renault Zoe and Nissan Leaf between 2014 and 2019. Now the Renault Zoe of 2019 has an „average” autonomy of 140 km, that the „best” drivers manage to reach 170 km but that the „less good” drivers reduce to 110 km!

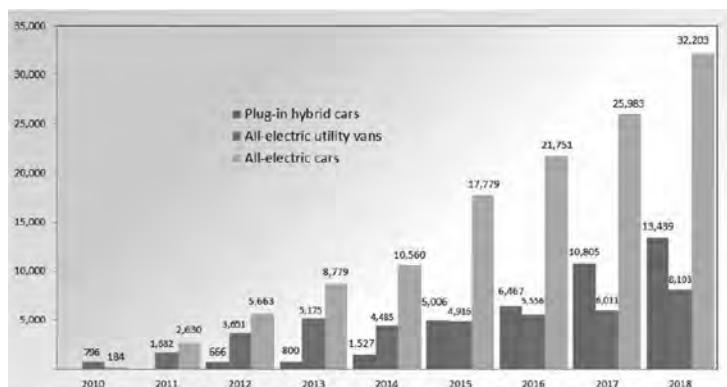
Another major obstacle is the „gas-up” factor, i.e. the time needed to fully recharge the battery since partial refills can reduce its lifetime. There are now „normal” charging stations with which it takes 3 to 4 hours for a full charge. Fast charging stations, less than 30 minutes long, are being deployed on major motorway corridors in Europe. The Californian manufacturer of luxury electric cars, Tesla, is currently deploying its Tesla supercharger that recharges its S model in 30 minutes for nearly 400 km of autonomy. A supercharger can recharge about half of the bat-

tery in 20 minutes. According to its CEO, who released to have new batteries with more than 600 km of range from 2018, all S models equipped with a battery of 85 kWh can use superchargers, just like vehicles with batteries of 60 kWh. Superchargers will be positioned at strategic and convenient locations along the busiest roads throughout Europe. Superchargers are free and will remain so for model S owners.

One must also count on the social and cultural brakes which, for the moment, undoubtedly delay a more massive adoption of battery vehicles. The results speak for themselves: annual sales are still marginal: 46,000 all-electric vehicles sold in the United States in 2013 including 17,650 Tesla or 0.5% of passenger car sales. And even if the market has since then grown substantially (figure 10), this is still a very low portion of the total market and there is indeed spectacular! 245,000 cars in 2019 of which more than 80% for Tesla.

Figure 10. US electric vehicle sales (January-December 2019)

Source : <http://www.automobile-propre.com/dossiers/voitures-electriques/chiffres-vente-immatriculations-france/>.

Figure 11. Registrations of electric cars in France since 2010

In France, in 2013, 8,779 private electric vehicles were registered on the year against 5,663 registrations registered in 2012. Then the progression accelerates: 10,560 in 2014, 17,779 in 2015, 21,751 in 2016, 25,953 in 2017, 32,203 in 2018 (Figure 10). This represents just 1% of total passenger car registrations (2,015,186 units) in 2016 to which we can add a little more than 5,200 light trucks, or 1.5% of total sales.

At worldwide level, according to the International Energy Agency (IEA) 1,345,000 full electric vehicles have been sold in 2018, of which 60.7%, i.e. 815,870 units, have found takers in China. The global fleet is estimated at 3,400,000 vehicles in 2018, representing less than 0.3% of the total fleet estimated to more than one billion vehicles.

China now stands as the world's largest market for electric vehicles, passenger cars as well as commercial vehicles, and therefore as the world's leading manufacturer. And the progression has been spectacular since 2015, partly due to sales of commercial vehicles, delivery vans and buses (Figure 12, 13 and 14).

In most countries, such sales have been "supported" by substantial public financial incentives. Without such subsidies, there is some reason to believe that sales would have been limited to a few thousand customers, so called "early adopters" of new green technologies. In the future, it may be necessary to maintain or even strengthen public support. Observers attribute the dramatic jump of electric car registrations in Norway since the beginning of 2014, more than 12% of total sales, to direct subsidies, free tolls, free parking and ferries and the massive presence of public charging stations and to the authorization to drive in the corridors reserved to public buses.

Table 6. International Energy Agency's EV sales data, 2005-2018

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018					
Australia							0.05	0.17	0.19	0.37	0.76	0.67	1.21	1.80					
Brazil							0.07	0.13	0.06	0.06	0.13	0.07	0.09						
Canada							0.22	0.62	1.64	2.83	4.38	5.22	8.71	22.66					
Chile							0.01	0.01	0.01	0.00	0.01	0.02	0.12	0.11					
China					0.48	1.09	4.75	9.64	14.61	48.91	146.72	257.00	468.00	815.87					
Finland							0.03	0.05	0.05	0.18	0.24	0.22	0.50	0.78					
France	0.01	0.01	0.01	0.00	0.01	0.19	2.63	5.66	8.78	10.57	17.27	21.76	25.98	31.06					
Germany	0.02					0.07	0.02	0.14	2.21	5.31	8.35	12.08	11.32	25.07	36.06				
India				0.37	0.16	0.35	0.45	1.43	0.19	0.41	1.00	0.45	2.00	1.20	3.30				
Japan					1.08	2.44	12.61	13.47	14.76	16.11	10.47	15.46	18.10	26.53					
Korea						0.06	0.27	0.51	0.60	1.31	2.92	5.10	13.30	29.63					
Mexico							0.00	0.09	0.01	0.05	0.09	0.25	0.23	0.20					
Netherlands					0.01	0.03	0.12	0.86	0.79	2.25	2.66	2.54	3.74	8.63	25.07				
New Zealand						0.00	0.00	0.01	0.01	0.02	0.03	0.11	0.30	1.16	2.94	4.36			
Norway						0.01	0.24	0.15	0.39	1.84	4.18	8.20	18.09	25.78	24.22	33.03	46.14		
Portugal							0.72	0.19	0.05	0.14	0.19	0.67	0.81	1.89	4.43				
South Africa										0.03	0.01	0.12	0.10	0.07	0.07				
Sweden								0.00	0.18	0.27	0.43	1.24	2.96	2.95	4.36	7.15			
Thailand								0.00	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.00	0.03	0.20			
United Kingdom	0.22	0.32	0.45	0.22	0.18	0.26	1.21	1.71	2.68	6.61	10.10	10.51	13.55	15.74					
United States	1.12			1.47		1.19	9.75	14.65	47.69	63.42	71.04	86.73	104.49	238.82					
Other	0.53				0.08	0.03	0.14	2.45	3.84	5.13	8.72	14.21	14.20	22.86	34.97				
Total	1.89	0.34	0.84	2.25	2.32	7.21	39.9	58.21	113.1	191.	323.18	463.57	754.33	1 345.03					

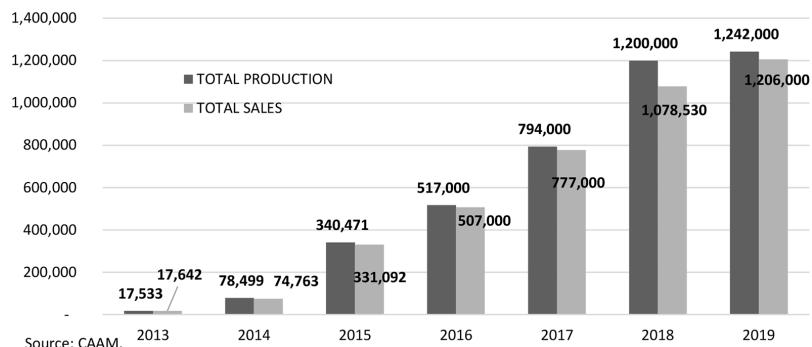

Figure 12. Total production and sales of PHEV and BEV in China

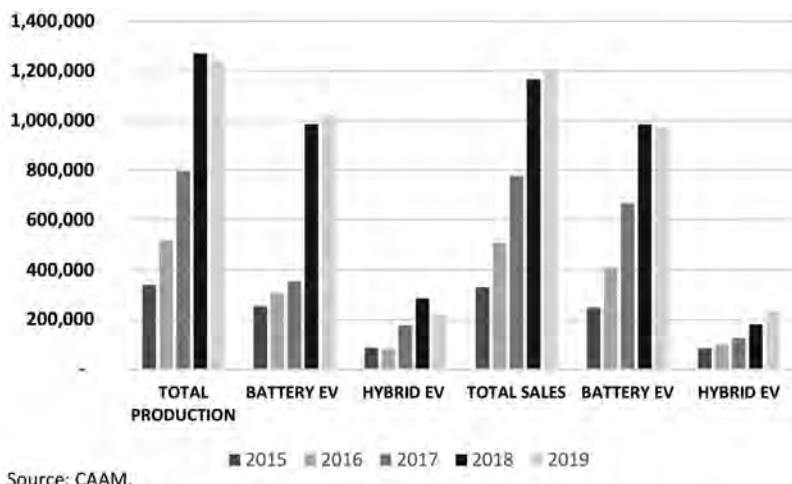

Figure 13. Production and sales of EV by category in China, 2015-2019

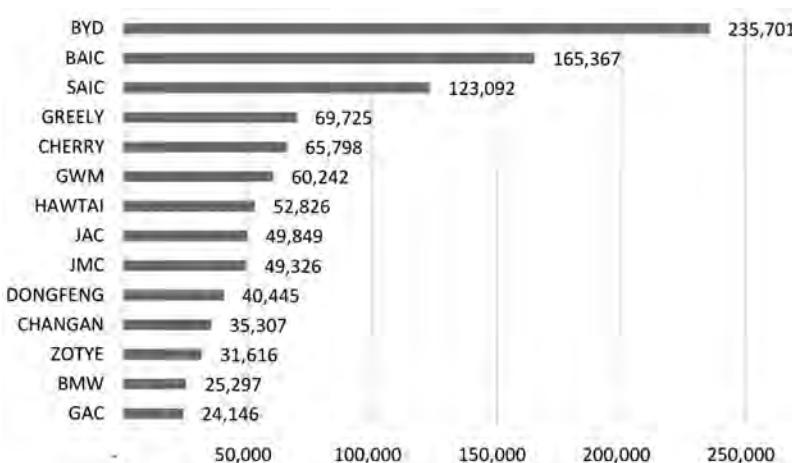

Figure 14. Sales of Electric vehicles by brand in 2018

In 2018, sales per brand and model are shown in figure 14.

A major unknown element for lithium batteries, rarely mentioned by stakeholders, is the availability and price of this raw material (Table 7 and Figures 15 and 16). Lithium is much less abundant than the usual alkalis and alkaline earths (Na, K, Mg, Ca) and it exists in a concentration that allows profitable economic exploitation only in very few places on earth. The price of lithium carbonate tripled between 2000 and 2013 to stabilize at \$6,500 per ton. Prices then picked up again in 2015 to an annual average of \$7,400, doubling over the last two months: \$13,000 per ton, triggering a “startling” increase: \$19,000 in January 2016 and \$22,000 at the end of March 2016. At the end of 2017, the price seemed stabilized at \$20,500 per ton.

Table 7. Production and world reserves of lithium in 2019

	Mine production		Reserves⁵
	2018	2019*	
United States	—	—	630,000
Argentina	6,400	6,400	1,700,000
Australia	58,800	42,000	2,800,000
Brazil	300	300	95,000
Canada	2,400	200	370,000
Chile	17,000	18,000	8,600,000
China	7,100	7,500	1,000,000
Namibia	500	—	NA
Portugal	800	1,200	60,000
Zimbabwe	1,600	1,600	230,000
Other ⁷	—	—	1,100,000
World total (rounded)	895,000	877,000	17,000,000

Source : <https://pubs.usgs.gov/periodicals/mcs2020/mcs2020-lithium.pdf>.

<https://www.planetoscope.com/matiere-premieres/671-production-mondiale-de-lithium.html>

Some experts dispute the United States Geological Survey (USGS) estimate of reserves and argue that the geopolitical situation in producing countries, especially China and Russia, can also have a strong influence. It should also be added that the recycling of lithium is possible but costly and that the quantities put on the market increase regularly with the opening of recycling plants.

It should also be mentioned that the lithium economy is structured as a very closed oligopoly: according to Business Week, “SQM, under the control of the multibillionaire Julio Ponce, is the leading stakeholder, followed by Rockwood, under KKR & Co from Henry Kravis, and FMC, based in Philadelphia”¹¹.

Lithium is not the only rare earth to shape the future of the full battery electric vehicle. Cobalt seems also crucial. Its price doubled in 2017 and its geopolitics is also at stake: more than 50% of the world annual production and reserves are located in the Democratic Republic of Congo in Africa, a particularly unstable region.

¹¹ Business Week, 22/06/2012.

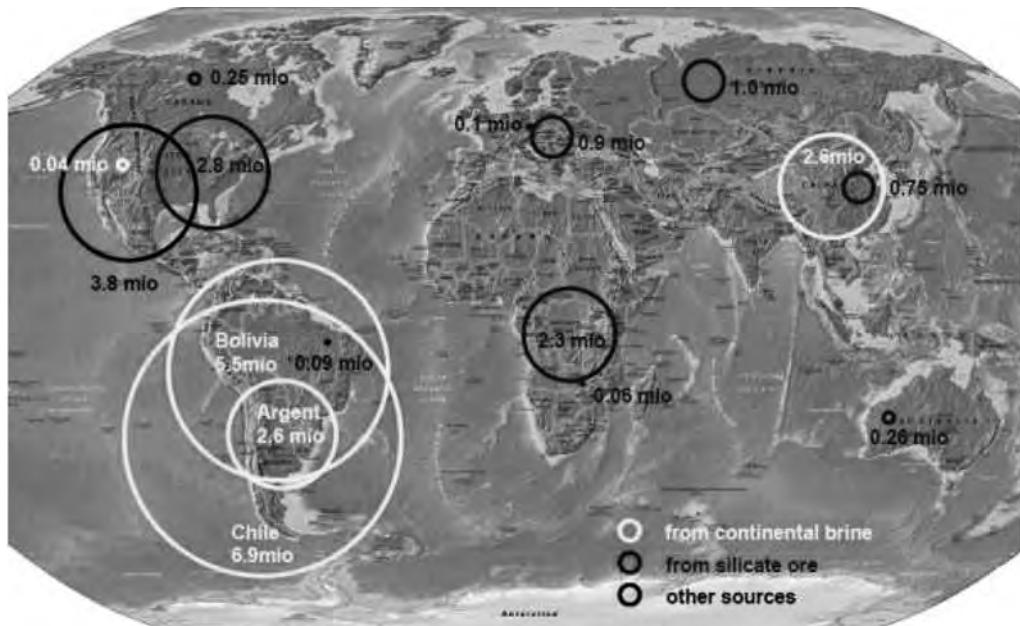

Figure 15. World production of lithium in 2018

Source: <https://www.benchmarkminerals.com/wp-content/uploads/2019/06/Benchmark-Minerals-Lithium-Carbonate-Price.png>.

Figure 16. Evolution of the price of lithium carbonate

On another hand, the evolution of the price of oil products is also a major uncertainty. It is worth pinpointing that the decrease of the price of crude oil at less than \$45 per barrel is the main explanation of the decrease in the sales of alternative technologies in 2016 (Figure 17).

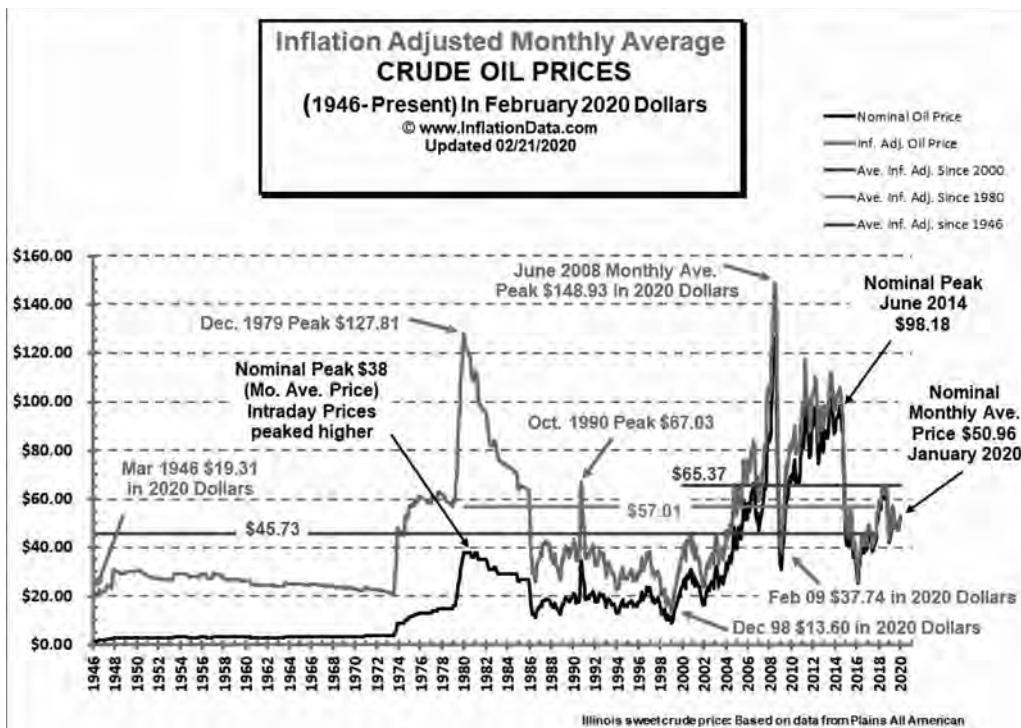

Figure 17. Price of crude oil 1946-2020

Last but significant obstacle: the production and distribution of primary electrical energy to power the charging stations. It is difficult to evaluate the demand for electricity in a situation of absolute uncertainty regarding short, medium and long term public energy policies, the success of the development of electric vehicles and the possible savings related to electricity consumption, etc.

An electric car that would consume 25 kWh per 100 km and drive 10,000 km a year would require 2.5 megawatt hours (MWh) a year. For 2 million electric vehicles, the annual requirement would therefore be around 5 TWh, i.e. less than 1% of the 475.4 TWh of total consumption in 2015 in France. On the other hand, between a slow recharge of 3 kW and a fast recharge of 43 kW, the power requirement is between 6 and 80 GW for all these vehicles. If 2 million vehicles were recharged quickly at the same time, they would call 62% of the national production capacity fleet. Electric cars are therefore primarily a problem of installed power.

ENEDIS, the French electricity distribution company, estimates that, for only 1 million EVs that would fill their batteries simultaneously, there will be a power demand of 22 or 40 GW, or 22% and 40% of the total available power of the French generating capacity, for respective recharge scenarios of 100% accelerated and 100% fast. According to RTE, French Electricity Transmission Network, the service company that manages the high-voltage electricity transmission network

in France, there is no reason for the charging actions to be synchronous. For a fleet of 4.5 million vehicles, the contribution to the peak of the evening, would be of the order of 5 GW, or even 3 GW with an efficiently controlled energy mix.

There remains obviously the difficult question of the origin of this primary electricity: if it originates from coal or oil, the environmental interest of the electric car is reduced to nothing. If it comes massively from nuclear power, it raises issues of safety and recycling of radioactive waste, and will inevitably come up against non-negotiable political opposition.

Table 9. Key characteristics of full battery electric vehicles

Political, social and cultural acceptability	Factor	Degree of achievement	Current Status	Long Term Perspective
	Environmental friendship	Excellent	Excellent	
	Fossil fuel dependence	None	Excellent	
	Infrastructure	Weak	Weak	Recharging stations, national grids to be adapted
Technological possibility	Overall performances	Very poor, far from expected levels	Limited mileage autonomy	Must improve substantially
	Range/autonomy	Limited	<100-150km	Lithium-Ion battery will probably improve but alternatives should be investigated
	Durability/ Number of recharging cycles	Relatively good	Still in question for real use conditions	Must improved
	Recharging time	Long	Too long: Consumers want the ability to be able to do a quick recharge	Must improve radically
	Recharging infrastructure	Not available	To be extended Grid to be up-up-graded	Must be improved and expanded
	CO ² Performances	Limited when electricity is produced from fossil fuels (oil and coal)	Poor in North America and Japan, Better in nuclear energy oriented countries	
	Energy consumption performance	Good	Good	Should improve slowly

	Technological options	Prototypes	Very few	Basic research and applied development are required
Commercial vendibility	Customer acceptance	Relatively weak	Customer preference for petrol	Might benefit from change in behavior thanks to hybrid technology
	Pricing	Relatively weak	Very high premium	Price will decrease with volumes
	Maintenance/Repair	Good	Costly if change of battery stack required	Should be improved
Industrial feasibility	Cost	Much higher	No reliable data so far 7,000€ for 120 km range	Will indeed decrease with economies of scale and scope
	Engineering	Simpler than ICE	Under control of some OEMs and battery manufacturers	Will improve rapidly
	Manufacturing	Relatively easy	Still limited for high volume and high performance batteries	Battery manufacturing is the key element
	Quality	Equivalent	Equivalent	

According to many scientists and to the majority of industry experts, the road will be long before a power train based on high-performance batteries can really compete with the conventional internal combustion engine which will also obviously progress in energy and environmental efficiency. It will take a long time and be extremely difficult to beat gasoline and diesel.

1.2.5. *The fuel cell electric vehicle*

For at least three decades, the hydrogen fuel cell as an alternative to the combustion engine for the automobile has been the near-universal dream for scientists and engineers in research and development of public laboratories and car manufacturers without other tangible results than simple prototypes¹². However, both basic and applied research continues at a very fast pace, with an increasing number of patents filed in the United States, Europe, China, Japan, and South Korea.

A fuel cell is an electrochemical device for producing electricity from a fuel (on the anode side) and an oxidant (on the cathode side), which react in the presence of an electrolyte. Unlike conventional closed-circuit batteries, the fuel cell operates in an open circuit and „burns” hydrogen. For automotive use, the hydrogen fuel cell

¹² Chanaron, J.J., (1994), Perspectives de la voiture électrique : les leçons de l'histoire, Revue de l'Energie, numéro spécial Energie, Transports, Environnement, n° 463, novembre, pp. 627-635.

uses hydrogen as fuel and oxygen (usually air) as an oxidizing agent. Only water is rejected in the atmosphere.

Obviously, the unit cost of fuel cells for power train, which is very high today, will gradually decrease. According to the forecasts of Daimler Benz, it could be, in the long term, a little more expensive than the internal combustion engines known as „advanced” but less expensive than the hybrid systems, because of the double motorization.

Toyota has launched on the market its first zero-emission fuel cell sedan in April 2015 in Japan, priced at 50,000 Euros net of taxes, probably with a large loss per unit, then in California and Europe¹³. Honda followed a few months later. With a little delay, they follow the Korean Hyundai that has marketed since June 2014, but in long-term lease (LLD), its ix35 Fuel Cell with 500 km autonomy for 365 Euros per month (Figure 18).

Hydrogen is a gas that is difficult to store because of its low density, high volatility, and leakage capacity through any very small cracks¹⁴. Its liquefaction temperature at minus 253 ° C requires a lot of energy (about 50% of the energy content). It is also a highly flammable and explosive gas, which obviously raises issues of safety of insertion of hydrogen-powered vehicles into actual road traffic.

In the current state of technology, only gaseous storage seems practicable to allow autonomy comparable to that offered by oil: it then takes a tank of 150 liters, weighing 100 kg with a pressure at 700 bar. Cost if such a tank is approximately \$2,000. A pressure at 350 bars reduces the autonomy or requires a larger tank. Full-scale tests have been taking place in California since 2014 and in Europe since 2016. In April 2017, such tests with Hyundai Tucson Fuel Cell covered more than 2 million miles.

Sales of FCEV in the US are not really significant (Figure 18).

Source: <https://insideevs.com/news/392360/2019-sales-hydrogen-fuel-cell-cars-us/>

Figure 18. Sales of PHEV in the USA, 2012-2019

¹³ La Tribune, 25/06/2014.

¹⁴ Beeker, E., (2014), Y a-t-il une place pour l'hydrogène dans la transition énergétique ?, France Stratégie, La Note d'Analyse, août, n°15.

The vast majority of observers believe that the market for fuel cell cars should not really develop before 2025 as the uncertainties, or even the technological, economic and socio-political bottlenecks associated with the „hydrogen society” still prevail. Although this is often presented as the energy of the future. The main bottlenecks are associated with the price of materials, including platinum, and components such as membranes and the production and distribution of compressed or liquid hydrogen and membrane failures.

Table 10. Key characteristics of fuel cell vehicles

Political, social and cultural acceptability	Factor	Degree of achievement	Current Status	Long Term Perspective
	Environmental friendship	Excellent	Excellent	Very likely after 2020
	Fossil fuel dependence	None	Excellent	Perfect
	Safety	Weak	Weak due to H ₂ leaks and refueling risk	To be improved
	Infrastructure	Weak	Weak	Huge need with high cost of producing and distributing H ₂
Technological possibility	Overall performances	Still weak, far from expected levels	Limited mileage, high temperature, problem in cold weather, life cycle unknown	Must improve substantially
	Range/autonomy	Acceptable	<500-600km for the latest generation	Range will probably increase
	Durability/Number of refueling cycles	Relatively good	Still in question for real use conditions	Must improved
	Anode and membranes	Poor	Platinum anodes are very expensive Current membrane are not resistant enough to high temperature	Basic research and applied development are required
	CO ² Performances	Perfect if H ₂ is not produced by electrolyze from fossil fuel power generators	Good	
	Energy consumption performance	Good	30 to 50% electrical efficiency	Should improve slightly
	Technological options	On-board H ₂ refining, Liquid H ₂	Basic research	
Commercial vendibility	Customer acceptance	Relatively weak	Customer preference for petrol	Might benefit from change in behavior thanks to hybrid technology and other electric vehicles
	Pricing	Relatively weak	Extremely high premium	Price will decrease with volumes

	Maintenance/Repair	Good	Costly if change of cell and battery is required	Should be improved
Industrial feasibility	Cost	Much higher	No reliable data available so far Platinum on anode is very expensive	Will indeed decrease with economies of scale and scope
	Engineering	Simpler than ICE	Under control of some OEMs and fuel cell manufacturers	Will improve relatively rapidly
	Manufacturing	Relatively easy	Still limited for high volume and high performance cells	Cells manufacturing is the key element
	Quality	Equivalent	Equivalent	

Sales volumes of hydrogen cars are almost confidential today. Only a little over 3,000 Toyota Mirai have been sold for the last three years, including 2,000 in Japan itself and just over a hundred in Europe. In 2017, about twenty copies will be delivered in France to business customers: Air Liquide, Engie, Plastic Omnium for its CEO, the CEA (Atomic Energy Commission) for research, STEP for its Hype taxis ... Toyota believes that by 2025, 200,000 fuel cell cars will be sold in Japan¹⁵.

In the current state of the technologies already available on the various markets, significant progress has been made to reduce the polluting emissions of thermal vehicles. And whatever motorization is chosen! The US Environmental Agency (EPA) believes that the „Clean Air Act” voted by the Congress in 1970 giving it all power to regulate pollution from automobiles and other forms of transportation, was a huge success: for cars, the current passenger cars levels are 98-99% cleaner than those of the 1960s for most polluting emissions. Fuels are also much cleaner: lead has been eliminated and sulfur emissions have been reduced by 90%. The American cities have seen the air quality greatly improved despite the increase in the population and daily trips made. EPA standards have „boosted” technological innovations in the industry.

The EPA notes, however, that by the end of 2017, pollution generated by land transport is still responsible for fog and degraded air quality that have a negative impact on the health and well-being of citizens. hydrocarbon particles (PM), nitrogen oxides (NOx), and volatile organic compounds (VOCs). The transport sector would thus be responsible for more than 55% of total NOx emissions in the United States; less than 10% of VOC emissions; and less than 10% of PM2.5 and PM10 emissions.

It is therefore obvious that only so-called „zero emission” vehicles are able to meet a requirement of total depollution of automobiles.

* * *

¹⁵ Challenges, 25/10/2017.

Obviously, the COVID-19 pandemic crisis which started early 2020 is not helping us in assessing what could happen to the automotive market and the competition amongst the various technological options in the coming years.

Many car manufacturers will highly suffer financially and some of them might face bankrupt. Only a few OEMs will be able to pass the crisis without changing radically their long term strategy. For most OEMs, the extremely high cost of research and development (R&D) for radical innovations such as full-battery or fuel cell vehicles will probably have to be delayed for years. Governments will also have to delay their environmental regulations and legal enforcement measures. As of April 2020, several European automobile manufacturers already agreed to applying for a moratorium of CO₂ reductions norms with the European Commission. Therefore the future of the electric automobile is questionable¹⁶.

Literature

- Alamgir M., Sastry A.M., (2008) : Efficient Batteries for Transportation Applications, SAE, *Convergence 2008 Conference*, 20-22 October, Detroit, paper 08CNCVG-0036.
- Bardou, J.P., Chanaron, J.J., Laux, J., Fridenson, P., (1977) : *La Révolution Automobile*, Paris, Albin Michel, coll. l'Aventure Humaine.
- Bardou, J.P., Chanaron, J.J., Laux, J., Fridenson, P., (1982): *The Automobile Revolution, The Impact of an Industry*, University of North Carolina Press, Chapell Hill.
- Bye, P., Chanaron J.J., (1995): Technology Trajectories and Strategies, *International Journal of Technology Management*, 10, 1, pp. 45-66.
- Chanaron, J.J. (1973) : *L'innovation dans la construction automobile*, Thèse de doctorat, IPEPS/IREP, Grenoble, novembre.
- Chanaron, J.J., (1977) : Le modèle systémique conceptuel de l'innovation de E. Mottur, in Nicolon, A., *Le Véhicule Electrique*, Paris Editions du CNRS, Coll. Energie et Société, pp. 107-117.
- Chanaron, J.J., (1994) : Perspectives de la voiture électrique : les leçons de l'histoire, *Revue de l'Energie*, numéro spécial Energie, Transports, Environnement, n° 463, novembre, pp. 627-635.
- Chanaron, J.J., (1998): Automobiles: a static technology, a « wait-and-see » industry?, *International Journal of Technology Management*, Vol. 16, n°7, pp.595-630.
- Chanaron J.J., (2013): Innovation Valuation: Guesswork or Formalized Framework? A Literature Review, in Akhilesh, K.B., (2013), *Emerging Dimensions of Technology Management*, Springer India, pp. 17-33.

¹⁶ Challenges, 01/05/2020.

- Chanaron, J.J., (2014): Towards an Operational Framework in Forecasting Breakthrough Innovation: The Case of the Clean Automobile, *International Journal of Electric and Hybrid Vehicle*, Vol. 6, N°2, pp. 87-107.
- Chanaron J.J., (2014): Recent Advances on the Design of Batteries and Fuel Cells for Automobiles, *Recent Patents on Mechanical Engineering*, 7, 2, pp. 113-121.
- Chanaron, J.J., Metcalfe, S.M., (2007): Schumpeter's Innovation Theory, in Carayannis, E., Ziemnowicz C., (2007). Re-Discovering Schumpeter: Creative Destruction Evolving into 'Mode 3', MacMillan-Palgrave, New York, pp. 52-67.
- Chanaron J.J., Teske J., (2007): The hybrid car: a temporary step, *The International Journal of Automobile Technology & Management*, Vol. 7, n°4, pp. 268-288.
- Crozet Y. (2005) : Pollution locale et effet de serre dans les transports : Impacts et technologies, *Prospective 2050 des Transports*, LET-ENERDATA, PREDIT, Paris.
- De Bonnafos, G., Chanaron, J.J., De Mautort, L. (1983), *L'Industrie Automobile*, Paris, La Découverte Maspero, coll. Repères, No. 11.
- Heywood J., & al., (2008): *On the Road in 2035*, MIT, July.
- Rae, J.B., (1955): The Electric Vehicle Company: A Monopoly that Missed, *Business History Review*, 29, 4, pp. 298-311
- Syrota, J., (2008) : Perspectives concernant le véhicule "grand public" d'ici 2030, Centre d'Analyse Stratégique, Conseil général des Mines, Paris, 28 septembre.

Pregledni naučni članak

Primljen 08.05.2020.

Odobren 17.05.2020.

IZAZOVI RADIKALNIM INOVACIJAMA AUTOMOBIL ZA BUDUĆNOST

Prvi deo

Sažetak: Automobil budućnosti je jedno od najpopularnih modernih pitanja u medijima, političkim skicama i akademskim zajednicama. Prvi članak bavi se različitim dostupnim opcijama za automobilski pogonski sklop: benzin, dizel, bio-goriva, prirodni gas, tečni naftni gas, vodonik, hibridni električni, hibridni električni „plug-in“, hibridni električni proširenog dometa i na kraju potpuno baterijsko električno vozilo i električno vozilo sa gorivim čelijama. Za svaku od opcija, rad analizira ključne karakteristike u smislu političke, socijalne i kulturne prihvatljivosti, stepena dostignuća, trenutnog statusa i dugoročnih perspektiva. Sadržaj svake karakteristike daje se kroz savremenu literaturu i intervjuje sa ključnim stručnjacima. U zavisnosti od dostupnosti, prikupljeni su i podaci o tržištu koji se analiziraju i o kojima se raspravlja. Takođe se istražuju i kritički razmatraju ključni indikatori slabosti ili snage pojedinačne date opcije.

Ključne reči: *inovacije, automobile, električno vozilo, upravljanje tehnologijom*

Irini Liakopoulou*

UDC 005.8:336.581(4-672EU)

005.8:336.581(73)

330.322.011

doi: 10.5937/MegRev2002031L

Original Scientific Paper

Received 26.03.2020.

Approved 16.04.2020.

CROWDFUNDING PLATFORMS IN US AND EU: EMPIRICAL ANALYSIS OF SOCIAL CAPITAL

Abstract: *The present work aims to investigate the crowdfunding phenomenon, deepening the implications for the various stakeholders deriving from this funding collection mechanism and the role it has assumed in recent years, especially in the processes of business creation and spread of entrepreneurship. It also seeks to extend the literature that is still at an early stage, as well as to broaden the knowledge of areas that are under-research and on which clarity has not been made completely. For doing this we analyze, through a dataset of 103 projects, the qualities of the founders (project proponents) and funders, which determine the amount obtained in successful, or funded, initiatives. The objective of this research project is to analyze the internal social capital created in the platforms, represented by the bonds established by the founders and funders, measured in terms of supported projects, followed and created previously by both actors (all with reference to a date prior to the launch of the initiative analyzed), and how it affects the result of the initiative, or on the capital raised.*

Keywords: *crowdsourcing, crowdfunding platforms, social capital, stakeholders, start-up, Ulule, Kickstarter*

* Oklahoma University , Union College-NY;
irene.liakopoulou@eclipso.be

1. Introduction

Crowdfunding is a funding mechanism through the crowd, which originates from crowdsourcing¹. Fundraising takes place on special online platforms, promoting interaction between the various actors involved in the mechanism². This form of bottom-up financing allows anyone to be able to perform a first test on the validity of their business idea or to test products and obtain the necessary financial resources without financial intermediaries³.

Thanks to crowdfunding, in fact, people with ideas can have an initial push to start (a start-up push), giving importance also to those who have not been taken into consideration by traditional credit access channels, the so-called “long tail”⁴.

The main crowdfunding platforms, including Ulule and Kickstarter, two of the best known reward-based models in the world (respectively they have been considered one of the first in Europe and one of the first in the United States), show a trend of projects presented in constant growth, as the number of supporters has risen significantly, highlighting above all a “globalization” effect which has now led to the participation of people from all parts of the world in the initiatives.

Currently the members of the community on Ulule are over 2,852,709 from 195 countries, and the total funds raised, since the creation of the platform, are over 159 million euros, highlighting a constantly increasing trend over the years (see Figure 1). In fact, the increase in funds raised in 2017 was 11.57% compared to 2016 (going from 25.09 to 27.99 million euros), in 2018 10.54% compared to

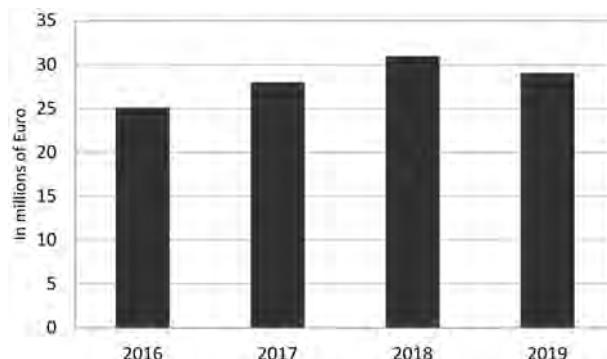
¹ Crowdsourcing is the act of a company or institution to take a function traditionally performed by employees and outsource it to an indefinite (generally large) network of people in the form of an open call. This in turn can take on the structure of peer-production or social production (with the work done collaboratively), but often it is also undertaken by a single individual. Crowdsourcing therefore allows the power of the crowd to conclude tasks that were once the field of competence of a few specialists. Using other words, it consists of taking the principles used in open source software projects and applying them to the whole spectrum of the business world. The fundamental prerequisite is the use of the open call format and the vast network of potential workers. For further details see: Safire, W., (2009): *On Language*, New York Times Magazine. Howe, J., (2008): *Crowdsourcing: Why the Power of the Crowd Is Driving the Future of Business*, Crown Publishing Group, NY. Kuppuswamy, V., Bayus, B.L., (2013): *Crowdfunding creative ideas: The dynamics of project backers in Kickstarter*, UNC Kenan Flager Research Paper, n. 2013-15, SSRN Electronic Journal, 1-37.

² Agrawal, A., Catalini, C., Goldfarb, A., (2013): *Some Simple Economics of Crowdfunding*, Innovation Policy and the Economy, NBER Books, National Bureau of Economic Research, 14, 63-97. Molllick, E., (2014): *The dynamics of crowdfunding: An exploratory study*, Journal of Business Venturing, 29, 1-16.

³ Lambert, T., Schwienbacher, A., (2014): *Crowdfunding: Tapping the right crowd*, Journal of Business Venturing, 29, 585-609.

⁴ Vassallo, W., (2016): *Crowdfunding nell'era della conoscenza. Chiunque può realizzare un progetto. Il futuro è oggi*, Franco Angeli, Milan,112.

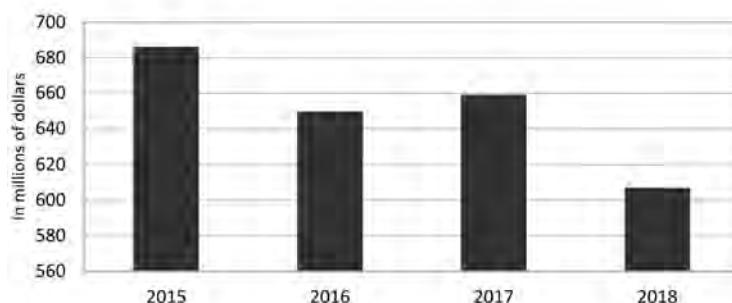
2017 (going from 27.99 to 30.94 million euros), and finally in 2019 it shows for the first time a slight decrease of -6.07% compared to 2018 (going from 30.94 to 29.07 million euros).

Source: Processing by the author on Ulule data

Figure 1: *The funds raised on the Ulule platform*

In the Kickstarter platform (USA), there are currently 17,457,963 members of the community, and the total funds raised since the platform's creation are 4,798,290,228 dollars, highlighting a mixed trend over the years (Figure 2). We start with a small decrease of -5.61% from 2015 to 2016 (going from 686.17 to 649.69 million dollars), next year the increase in funds raised in 2017 is 1.43% compared to 2016 (going from 649.69 to 659.15 million dollars) and in 2018 there is again a small decrease of -8.59% compared to 2017 (going from 659.15 to 606.99 million dollars).

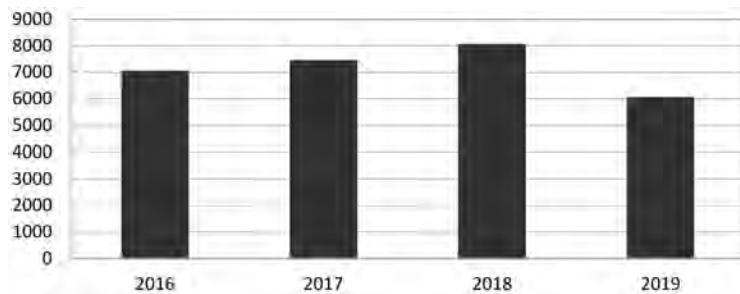

Source: Processing by the author on Kickstarter data (ICO Partners)

Figure 2: *Funds collected on the Kickstarter platform*

As for the number of projects presented on the Ulule platform, since its entry into the market, the overall average success rate is 66%, and in the last year it has been 71%. Also in this case there is a growing trend regarding the number of projects presented (Figure 3). In fact, there is an increase in projects in 2017 of 5.43% compared to 2016 (going from 7.056 to 7.461), in 2018 of 7.58% compared

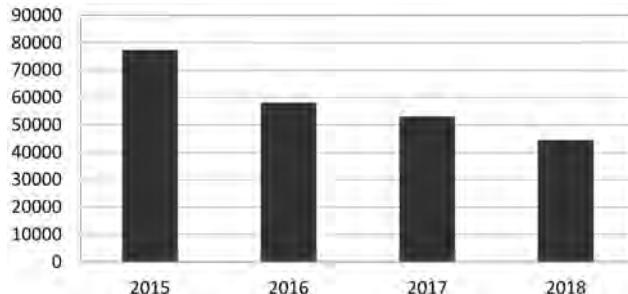
to 2017 (going from 7.461 to 8.073), in 2019 it is highlighted however a drastic drop of 33.02% compared to 2018 (going from 8,073 to 6,069). Finally, at February 2020 the number of projects published on Ulule are 584.

Source: Elaboration by the author on Ulule

Figure 3: Projects published on the Ulule platform

With reference to the Kickstarter portal (see Figure 4), after a considerable increase from 2009 to 2015 the number of projects has decreased from 2015 onwards even if the numbers of projects presented remain at high levels. Specifically, in absolute numbers, there is a decrease of -33.0% in 2016 compared to 2015 (going from 77.327 to 58.139), -9.45% in 2017 compared to 2016 (going from 58.139 to 53.116), and finally - 19.35% in 2018 compared to 2017 (going from 53.116 to 44.503).

Source: Processing by the author on Kickstarter data (ICO Partners)

Figure 4: Projects published on the Kickstarter platform

A further particularly significant element, which highlights the dimensions of the crowdfunding phenomenon, is represented by the number of supporters who have financed online projects, in fact, referring for example to one of the first and most important portals on the world scene such as Kickstarter, it is noted that the total number of supporters is 17,457,963 from almost all countries of the world⁵. This spread is favored by the expansion of social networks⁶.

⁵ Kickstarter statistics updated on 01/02/2020.

⁶ Colombo, M.G., Franzoni, C., Lamastra, C.R., (2015): *Internal Social Capital and the Attraction of Early Contributions in Crowdfunding*, Entrepreneurship Theory and Practice,

2. Literature review

Being a new phenomenon, the contributions in literature are at an early stage. Scholars have investigated the reasons that lead both financiers and entrepreneurs to use a crowdfunding “context”⁷.

In this mechanism, the interaction that is created between project proponents, crowdfunding platform and supporters is crucial⁸.

The majority of contributions in the literature analyzed the factors that led to successful cases, i.e. achievement (or exceeding) of the objective, and failure (goal not achieved) of the initiatives⁹.

Colombo et al. in the “internal social capital and the attraction of early contributions in crowdfunding”, highlighted the role of social capital that is created within the crowdfunding platform. According to the authors, in fact, they “are not only intermediaries of economic transactions, but also places of social connections”¹⁰. In their contribution, it was highlighted how “internal social capital”, represented by the number of projects supported by the proposer before launching its crowdfunding campaign, as opposed to external social capital¹¹, affects the success of the initiative by attracting supporters, and therefore favoring the contribution of the first contributions, in the initial phase of the launch of the crowdfunding campaign.

Starting from the existing literature, this chapter presents a contribution that focuses on both founder and funder quality, analyzing how these positively affect the success of the initiative, in terms of funding obtained. These qualities are represented by the share capital both referring to the founders, as partially already analyzed in the literature, albeit with different objectives, and to the funders¹².

No work previously had also analyzed the qualities of the funders, and in fact there are limited contributions to the analysis of the motivations of the subjects¹³. The intuition of this contribution is that funders’ share capital also plays

2015,75-100.

⁷ Lambert, T., Schwienbacher A., (2014), 590-609. Cholakova, M., Clarysse, B., (2015): *Does the Possibility to Make Equity Investments in Crowdfunding Projects Crowd Out Reward-Based Investments?* Entrepreneurship Theory and Practice, 39, 145-172.

⁸ Valanciene, L., Jegeleviciute, S., (2013): *Valuation of crowdfunding: Benefits and drawbacks*, Economics and Management, 18, 39-48.

⁹ Mollick, E., (2014), 1-16. Ahlers, G.K.C., Cumming, D., Günther, C., Schweizer, D., (2015): *Signaling in Equity Crowdfunding*, Entrepreneurship Theory and Practice, 39, 955-980. Cordova, A., Dolci, J., Gianfrate, G., (2015): *The determinants of crowdfunding success: evidence from technology projects*, Procedia-Social and Behavioral Sciences, 181, 115-124.

¹⁰ Colombo, M.G., Franzoni, C., Lamastra, C.R., (2015), 80-100.

¹¹ Agrawal, A., Catalini, C., Goldfarb, A., (2013), 63-97.

¹² Colombo, M.G., Franzoni, C., Lamastra, C.R., (2015), 85-100.

¹³ Cholakova, M., Clarysse, B., (2015), 145-172.

an important role in the success of crowdfunding initiatives, or in the amount of funding obtained. The purpose of this chapter is to contribute to the current debate on crowdfunding and social capital, a topic addressed by different scholars¹⁴ in different areas, but still not very detailed with reference to the new forms of financing that have emerged in recent years, in particular to crowdfunding. The work aims to shed light on the role of the two interpreters of this mechanism and the correlation with the funding received from the lenders.

3. Evolution of lenders

In the literature there are several contributions that have placed the focus on the founders, analyzing the reasons for the decisions to use the crowdfunding platforms to obtain funding¹⁵, while there are few contributions in reference to the “crowd”, in particular by analyzing their motivations, financial and otherwise, which push them to invest¹⁶, and highlighting the “transformation” of the crowd into “investors”¹⁷ and “small business angels”¹⁸. There are no considerations on a possible transformation of the lenders into “project proponents” and/or “entrepreneurs”. Thanks to funding from the crowd, both projects and the number of promoters have increased, a mechanism that over the years has led to a constant increase in the size of the phenomenon, as previously mentioned in numerical terms.

The growing number of founders, who previously supported (see Colombo et al.) or followed initiatives, highlights a sort of “contamination” effect, which leads more and more subjects to launch their business idea or create their own business after the experience carried out as financiers, and driven by a spirit of emulation and by the possibility of carrying out a test on the market at zero cost¹⁹.

Crowdfunding seems to represent a tool that therefore stimulates funders to promote projects themselves, for example by trying to implement their ideas (business, social, etc.), thus becoming themselves founders. A possible interpre-

¹⁴ Lin, N., (2001): *Social capital. A theory of social structure and action*, Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁵ Gerber, E.M., Hui, J.S., Huo, P.Y., (2012): *Crowdfunding: Why People Are Motivated to Post and Fund Projects on Crowdfunding Platforms*, Proceedings of the International Workshop on Design, Influence, and Social Technologies:Techniques , Impacts and Ethics, Academic Press.

¹⁶ Cholakova, M., Clarysse, B., (2015), 155-172.

¹⁷ Ordanini, A., Miceli, L., Pizzetti, M., Parasuraman, A., (2011) *Crowd-Funding: Transforming Customers into Investors through Innovative Service Platforms*, Journal of Service Management , 22, 443 – 470.

¹⁸ Hornuf, L., Schwienbacher, A., (2014): *Crowdinvesting-Angel Investing for the Masses?*, Handbook of Research on Venture Capital: vol. 3. Business Angels.

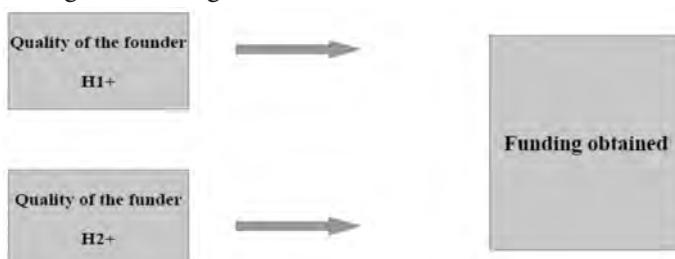
¹⁹ Colombo, M.G., Franzoni, C., Lamastra, C.R., (2015), 78-100.

tation of the phenomenon is therefore linked to the possibility that crowdfunding is a tool that stimulates “entrepreneurship”, since sometimes in funders “shaken” by the example of others, ideas arise, both entrepreneurial ones and in response to certain needs that have emerged and for which a solution has been found.

In this regard, in fact, analyzing the projects presented on the Ulule platform in the four categories used for the dataset (i.e. technology, games, fashion & design and crafts & foods), it emerges that over a quarter of the supporters subsequently in turn become proposer of a project or more projects. A further significant fact is that the same new “promoters” launch campaigns in different categories, therefore not focusing on a specific type of activity.

4. Methodology, hypotheses and research objectives

The objective, at this point of the work, is to analyze the qualities of the founders and funders, or the social capital of the same, represented by the bonds established previously in the crowdfunding campaign. These qualities measured in terms of supported projects, followed and created previously by both authors (all with reference to the date prior to the launch of the analyzed initiative), can influence the result of the initiative, or have an impact on the capital raised (dependent variable). Compared to the existing literature, this work aims to verify, in successfully funded projects, the correlation of internal social capital (created in the platform) by both the founders and the funders, with the final amount of funding raised (Figure 5).

Source: Processing by the author

Figure 5: The factors that determine the amount of funding obtained

In this work, it is argued that the funding received is positively correlated with the quality of both the founder and the funder, and we proceed with the formulation of the following two hypotheses.

Hypothesis 1: The qualities of the founders positively influence the total funding raised.

Hypothesis 2: The qualities of the funders positively influence the total funding raised.

The founders' quality category includes the projects created, supported and followed by the founders prior to the launch of the campaign.

The funder quality category includes the projects created and followed by the funders before supporting the campaign, and in addition to representing the previously supported projects, two important variables were identified, namely the number of expert funders (who supported at least one project in previously), the number of projects financed by expert funders and also the number of new supporters is indicated, that is, those who for the first time signed up to the platform and supported an initiative.

Further variables related to control concern updates, comments, the funding objective (the minimum target expected to be reached in order to consider a funded campaign) and the average contribution, already used in literature²⁰.

4.1. Sample and data collection

The dataset was created considering all the projects presented on the Ulule platform, one of the main crowdfunding reward based portals in Europe, examining the projects presented in 2018 (from January to December) in reference to the “technology”, “games”, “fashion & design” and “crafts & foods”, considered identifying different areas and macro-categories present on the platform, and more generally of the main categories supported through crowdfunding. The final sample obtained is 103 successfully funded projects (including 20 in the technology category, 46 in the games category, 20 in the fashion & design category and 17 in the crafts & foods category).

Description of the variables

Dependent variable:

- Ln Funding: the logarithmic transformation (natural logarithm) of the total funding raised by the initiatives.

Independent variables:

- 1. Ln Goal: The logarithm of the amount of funding requested, or the goal to be achieved in order to be financed successfully;
- 2. Ln Average amount: The logarithm of the average amount of contributions from each lender;
- 3. Founder Star: The number of founders who previously supported more than one project and have a “badge” (attributed by the platform based on the activity carried out and the role acquired within it);
- 4. Created by the founder: The number of projects created by the founder before the launch of the campaign;

²⁰ Mollick, E., (2014), 5-16.

- 5.Supported by the founder: The number of projects supported by the founder before the launch of the campaign;
- 6.Followed by the founder: The number of projects followed by the founder before the launch of the campaign;
- 7.Funder experts: The number of supporters who previously funded at least one project;
- 8.Financed by expert funders: The number of projects previously funded by expert funders;
- 9.Created by funders: The number of projects created by funders previously;
- 10. Followed by the funder: The number of projects followed by the funder previously;
- 11.New supporters: The number of newly enrolled supporters who finance a project for the first time;
- 12.Comments: The number of comments written by the lenders (and to which the founder may or may not have replied);
- 13.News: The number of updates entered by the founder.

Table 1: Descriptive statistics

Variables	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Ln Funding	103	7.976164	1.06023	5.703782	11.61498
Ln Goal	103	7.655348	1.014757	5.29909	11.51967
Ln Average Amount	103	3.86348	.5626244	2.515147	5.765613
Founder Star	103	.1650485	.3730396	0	1
Created by the founder	103	.4951456	1.798004	0	11
Supported by the founder	103	.9902913	1.629959	0	9
Followed by the founder	103	1.572816	2.435851	0	12
Expert funders	103	14.4466	24.60501	0	181
Funded by expert funders	103	75.27184	86.10484	0	537
Created by funders	103	.3786408	1.103617	0	10
Followed by funders	103	15.02913	21.15603	0	97
New Supporters	103	95.52427	265.3662	4	2646
Comments/Notes	103	63.31068	173.1191	0	1381
News	103	11.1165	11.25141	0	50

Note: This table shows the descriptive statistics regarding the successfully funded reward crowdfunding projects. It shows the mean (mean), the standard deviation (Std. Dev.) and the minimum (min) and maximum (max) values for each variable used.

Table 2: Correlation matrix and VIF

	(1-14)										VIF				
1.Ln Funding	1.0000														
2.Ln Goal	0.8972	1.0000									2.78				
3.Ln Av. Amount	0.5291	0.4815	1.0000								1.78				
4.Founder Star	0.0253	-0.0761	0.0125	1.0000							1.92				
5.Cr. by founder	0.1616	0.0280	0.0270	0.6224	1.0000						3.13				
6.Sup. by founder	0.6437	0.5377	0.2373	0.2284	0.2325	1.0000					3.00				
7.Fol. by founder	0.5621	0.5153	0.2336	0.2726	0.2950	0.7323	1.0000				2.81				
8.Expert funders	0.5402	0.3289	0.1220	0.3380	0.6405	0.5208	0.4445	1.0000			4.86				
9.F. ex. Funders	0.4538	0.3176	0.1393	0.3044	0.4449	0.4984	0.4390	0.7161	1.0000		2.71				
10.Cr. By funders	-0.0667	-0.0759	-0.1790	-0.0342	-0.0806	0.0675	0.0753	0.0233	-0.0250	1.0000		1.10			
11.Fol. by funders	0.6189	0.5151	0.0459	0.0106	0.2324	0.5371	0.5130	0.5883	0.5454	0.0432	1.0000	2.52			
12.New sup.	0.5098	0.5246	-0.0314	-0.0505	-0.0023	0.3567	0.4177	0.2966	0.1104	0.0586	0.5151	1.0000	2.08		
13.Com./Notes	0.4591	0.3090	0.1050	0.3235	0.6248	0.5123	0.3680	0.8040	0.5838	-0.0503	0.5171	0.2610	1.0000	3.45	
14.News	0.5041	0.3020	0.3352	0.1682	0.2884	0.4700	0.4315	0.5239	0.5373	-0.0060	0.3573	0.1397	0.4626	1.0000	1.77

Mean VIF 2.61

p ≤ .05

VIF, variance inflation factor

The average VIF is 2.61 and single values are lower than the critical thresholds (5-6), therefore there are no problems related to multicollinearity.

5. Analysis and results

The OLS Regression method was used for this work, since the dependent variable follows a normal distribution. In the model robust standard errors were used and there are no problems related to multicollinearity, recording an average VIF of 2.61 and the individual values are lower than the critical thresholds²¹ as shown in table 3. The model is statistically significant²² and the R² index is equal 91%.

With reference to the first hypothesis, i.e. the qualities of the founder, the only significant variable is represented by the number of projects previously supported by the founder (coeff. 0.0823 which corresponds to an increase of approximately 8.6% of the funding for a increase of one unit of the projects supported by the founder). It positively affects the amount of funding raised and partially confirms the first hypothesis.

As regards the qualities of the lenders, both the number of projects followed by the funders previously (coeff. 0.0064 corresponding to an increase of approximately 0.65% of the funding for a unitary increase of projects followed by the funders) and the number of expert funders (coeff. 0.0106 or an increase of approximately 1.1% of the funding for an increase of one unit of expert supporters), are positively correlated, albeit with a small impact, on the funding obtained, confirming even if in the second hypothesis is minimal.

²¹ Values above 5 and 6 can highlight problems related to multicollinearity.

²² (Prob F > 0.0000).

This evidence shows how the share capital of the founder and funders constitute relevant elements in the success of the initiative. In fact, the number of expert supporters for example represents a quality element for the project, since the presence of these subjects can somehow attract other financiers, and therefore a greater number of contributions, thanks to the links previously created by the funders (who have already financed more than one project). Even the projects supported by the founders previously are a sign of the bonds that it has previously established, precisely through the support given to other initiatives.

Table 3: Model 1

Number of obs = 103
 $F(14,93) = 107.35$
 $\text{Prob} > F = 0.0000$
R-squared = 0.9174
Root MSE = 0.32613

	Coef.	Robust Std. Err.	t	P>t	[95% Conf.]	Interval
Ln Goal	.6690645	.0707212	9.46	0.000	.528543	.8095859
Ln Average Amount	.274633	.0707786	3.88	0.000	.1339975	.4152685
Founder Star	.0686498	.1513774	0.45	0.651	-.2321339	.3694336
Created by the founder	-.0180831	.0344826	-0.52	0.601	-.0865992	.050433
Supported by the founder	.0823176	.0316098	2.60	0.011	.0195096	.1451256
Followed by the founder	-.0358209	.0183999	-1.95	0.055	-.0723812	.0007394
Expert funders	.0106837	.0040045	2.67	0.009	.0027269	.0186406
Financing by expert funders	-.0008735	.000578	-1.51	0.134	-.002022	.0002749
Created by the funders	-.0137082	.0153393	-0.89	0.374	-.0441871	.0167707
Followed by the funders	.0063735	.0029483	2.16	0.033	.0005152	.0122318
New supporters	.0001559	.000175	0.89	0.375	-.0001917	.0005036
Comments/Notes	-.0004534	.0004425	-1.02	0.308	-.0013327	.0004258
News	.012639	.0055786	2.27	0.026	.0015544	.0237235
_cons	1.459768	.4530868	3.22	0.002	.5594945	2.360042

p<0.05

6. Conclusions and implications

This work lends itself to contributing to the current debate on the role of social capital and the factors linked to the success of the initiatives proposed on the crowdfunding portals, showing an analysis that also refers to the social capital of funders, and not only that of the founders. The work represents an extension of the literature on internal social capital in crowdfunding, expanding and implementing the previous considerations proposed by a previous paper

with reference to the qualities of the founders, while with reference to the social capital of the funders the contribution presents considerations hitherto absent on theme.

As for the qualities of the founders, this work shows how they, represented by the previously supported projects (variable identified as “internal social capital” by Colombo et al., as an expression of the degree of the supported projects), positively influence the amount of funding raised, and additional elements representative of the qualities of the founder such as the projects created and followed previously have also been taken into consideration (albeit without impact). The results emerged therefore broaden the current knowledge on the topic, which had hitherto highlighted how the internal share capital of the founder favored the success of the initiatives by showing a positive correlation in the initial stages of the launch of the initiative, i.e. on the first financiers involved and therefore the first contributions received.

With reference instead to the qualities of the funders, this contribution highlights the existence of a “stock” of social capital that has been created within the crowdfunding platforms, also considering the funders, who, like the founders, have supported, created or followed previously by crowdfunding campaigns, thus establishing a series of connections with the various users of this funding collection mechanism. In particular, both the number of projects previously followed by the funders and the number of expert funders, that is, who have supported more than one project previously, are positively correlated, albeit to a limited extent, with the funding received.

This work therefore highlights the importance of internal social capital in this crowd funding mechanism, as opposed to previous contributions, such as those of Agrawal et al²³ and Mollick²⁴, which had paid attention with reference to only “external share capital”.

Furthermore, this contribution also focuses on the prospects of the funders, through a consideration of the possible business implications of the same deriving from the use of this tool.

The contribution may have interesting implications for the managers of the crowdfunding platforms, which favor the connections between the subjects, but also for the funders and the founders. In particular, the latter receive useful information on the factors that influence the success of the initiatives launched.

A future development of this work consists of an in-depth analysis of the trade off of new supporters - supporters already present within the community, to analyze whether, under pawns of conditions, one of the two categories has a greater influence on the success of the initiatives.

²³ Agrawal, A., Catalini, C., Goldfarb, A., (2013), 80-97.

²⁴ Mollick, E., (2014), 1-16.

Literature

- Ahlers, G.K.C., Cumming, D., Günther, C., Schweizer, D., (2015): *Signaling in Equity Crowdfunding*, Entrepreneurship Theory and Practice, 39, 955-980.
- Agrawal, A., Catalini, C., Goldfarb, A., (2013): *Some Simple Economics of Crowdfunding*, Innovation Policy and the Economy, NBER Books, National Bureau of Economic Research, 14, 63-97.
- Cholakova, M., Clarysse, B., (2015): *Does the Possibility to Make Equity Investments in Crowdfunding Projects Crowd Out Reward-Based Investments?*, Entrepreneurship Theory and Practice, 39, 145-172.
- Colombo, M.G., Franzoni, C., Lamastra, C.R., (2015): *Internal Social Capital and the Attraction of Early Contributions in Crowdfunding*, Entrepreneurship Theory and Practice, 2015, 75-100.
- Cordova, A., Dolci, J., Gianfrate, G., (2015): *The determinants of crowdfunding success: evidence from technology projects*, Procedia-Social and Behavioral Sciences, 181, 115-124.
- Howe, J., (2008): *Crowdsourcing: Why the Power of the Crowd Is Driving the Future of Business*, Crown Publishing Group, NY.
- Gerber, E.M., Hui, J.S., Huo, P.Y., (2012): *Crowdfunding: Why People Are Motivated to Post and Fund Projects on Crowdfunding Platforms*, Proceedings of the International Workshop on Design, Influence, and Social Technologies: Techniques, Impacts and Ethics, Academic Press.
- Hornuf, L., Schwienbacher, A., (2014): *Crowdinvesting-Angel Investing for the Masses?*, Handbook of Research on Venture Capital: vol. 3. Business Angels.
- Kuppuswamy, V., Bayus, B.L., (2013): *Crowdfunding creative ideas: The dynamics of project backers in Kickstarter*, UNC Kenan Flager Research Paper, n. 2013-15, SSRN Electronic Journal, 1-37.
- Lambert, T., Schwienbacher, A., (2014): *Crowdfunding: Tapping the right crowd*, Journal of Business Venturing, 29, 585-609.
- Lin, N., (2001): *Social capital. A theory of social structure and action*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mollick, E., (2014): *The dynamics of crowdfunding: An exploratory study*, Journal of Business Venturing, 29, 1-16.
- Ordanini, A., Miceli, L., Pizzetti, M., Parasuraman, A., (2011) *Crowd-Funding: Transforming Customers into Investors through Innovative Service Platforms*, Journal of Service Management, 22, 443 – 470.
- Safire, W., (2009): *On Language*, New York Times Magazine.
- Valanciene, L., Jegeleviciute, S., (2013): *Valuation of crowdfunding: Benefits and drawbacks*, Economics and Management, 18, 39-48.
- Vassallo, W., (2016): *Crowdfunding nell'era della conoscenza. Chiunque può realizzare un progetto. Il futuro è oggi*, Franco Angeli, Milan, 112.

Originalni naučni rad

Primljen 26.03.2020.

Odobren 16.04.2020.

PLATFORME ZA MASOVNO FINANSIRANJE U SAD I EU: EMPIRIJSKA ANALIZA SOCIJALNOG KAPITALA

Sažetak: Cilj ovog rada je da istraži fenomen masovnog finansiranja, produbljujući implikacije na različite zainteresovane strane koje proizilaze iz ovog mehanizma prikupljanja sredstava i ulogu koju je preuzeo poslednjih godina, posebno u procesima stvaranja preduzeća i širenja preduzetništva. Takođe se želi proširiti literatura koja je još uvek u ranoj fazi, kao i proširiti znanje o oblastima koje su nedovoljno istražene i koje nisu u potpunosti razjašnjene. Zato analiziramo, kroz skup podataka od 103 projekta, kvalitete osnivača (predlagачa projekata) i donatora, koji određuju iznos dobijen u uspešnim ili finansiranim inicijativama. Cilj ovog istraživačkog projekta je da analizira unutrašnji društveni kapital stvoren na platformama, predstavljen obveznicama koje su osnovali osnivači i finansijeri, mereno u smislu podržanih projekata, koje su prethodno pratila i kreirala oba aktera (sve s obzirom na datum pre pokretanja analizirane inicijative) i kako to utiče na rezultat inicijative ili na prikupljeni kapital.

Ključne reči: Crowdsourcing – prikupljanje informacija, Crowdfunding - platforme za grupno finansiranje, društveni kapital, zainteresovane strane, start-up, Ulule, Kickstarter

Vladimir Živanović*

UDC 339.13:[338.57:669.21(100)

005.334:336.77

doi: 10.5937/MegRev2002045Z

Expert Article

Received 26.03.2020.

Approved 17.05.2020.

THE IMPACT OF CHANGES IN THE BASE AND PRECIOUS METALS PRICES ON CREDIT RISK FACTORS

Summary: *The changes in the prices of base and precious metals on the global metal market have a significant impact on credit risk factors. The link between these factors has been neglected over the years by traditional credit risk models. The inclusion of correlation coefficients within the set credit risk model will show the impact of these changes on other variables of credit risk over the years under review and the impact of these changes on the probability of default and the recovery rate. Changes in base metals prices on the London Metal Exchange (LME) for lead and zinc and the London Bullion Metal Association (LBMA) for gold and silver as precious metals were used in the proposed credit risk model for the period of ten years. The research was done by using the multivariate regression analysis model and based on the statistical model evaluation, the significant impact of all observed independent variables on the dependent variable of the proposed model was proved. The construction of the proposed model with proven predictability gives a scientific significance to the research that includes variables of models from different markets, which have a significant impact on the variables from the financial market.*

Keywords: *base and precious metals, credit risk, default rate, the recovery rate*

¹ Megatrend univerzitet, Beograd, Srbija;
vzivanovic@megatrend.edu.rs

1. Introduction

The procyclical economy movement causes fluctuations in all markets that are directly or indirectly affected by these changes. The financial market is most sensitive to cyclical movements where changes occur in the form of negative or positive trends, depending on the recession or expansive state of an economy. Recession movements increase all forms of financial risks, of which the negative change is expressed by the increase of probability and the number of default of corporate clients. Increasing the default of corporate clients leads to the impairment of financial stability at the level of a commercial bank, depending on the number and level of exposure of default clients regarding the bank credit portfolio. These individual adverse changes can also lead to a distortion of global financial security, which can lead to global problems that spill over into other markets.

In this paper, the impact of macroeconomic changes affecting cyclical trends in the economy was researched and, consequently, a correlation between the individual variables related to the price changes of the base and precious metals. Economic history has shown a significant interdependence between the changes of raw material prices expressed through the movement of the base and precious metals prices due to changes in aggregate supply and demand. The assay has set up a model that takes data on price changes of the base and precious metals, the probability of default and recovery rate, the currency changes between the euro and US dollar exchange rate and the rate of the gross domestic product. In the assay a ten-year time series was observed, that is, the years that preceded the latest global financial crisis, and several years after the stabilization period. In this way, a dynamic approach has been introduced in the observation of the problem question, which made it possible to determine movements with an ex-ante and ex-post approach, i.e., movements before and after the financial crisis.

The analysis of the available scientific literature has shown the lack of a large number of scientific articles and researchers that deal adequately with the thematics provided by the proposed model that monitors the movement of set variables in the metal market and the financial market. In this regard, in the first part of this paper, we presented a literature review, which mainly follows certain specific terms related to the topic of this scientific work, on the basis of which we accessed further elaboration and the formation of the proposed research model. Based on the obtained results, a statistical evaluation of the proposed model was made through the application of the multivariate correlation analysis, as well as the assignment of the assessment based on the R test for each of the variables that have an impact on the changes of the default rate. Monitoring the movement of the recovery rate is based on information on the changes in the default rate during the years of the time series and the type of collateral established by a commercial bank. Related with that, a movement in the recovery rate would be observed with the cyclical movement of a given economy.

The proposed model has shown the existence of a significant correlation between the changes of metal prices for lead and zinc on the base metals market and the changes of gold and silver prices on the precious metals market. The significant correlation was confirmed by the obtained high values of the statistical evaluation of the model, which were confirmed by the application of the Pearson coefficient of multivariate correlation regression analysis.

The main goal of this research is to demonstrate the predictive ability of the model's set variables. With the monitoring of the correlation effects between the set variables, a proposed model showed, with the satisfactory degree of statistical significance, the possibility of projection of future trends on the financial market, notably, in the relation of corporate clients default, and consequently the recovery rate in the case of default. Corporate clients default is particularly important if we look at the impact of the global financial crisis, which, in addition to the financial market crisis, has consequently shown a negative trend in other global markets.

The base research hypothesis of this scientific study is to prove that the negative trend in the changes of the base and precious metals has an impact on negative trends expressed through an increase in the default rate. Consequently, a lower recovery rate in years related to the recessionary economic trends, shown by the fall in the rate of gross domestic products, has a positive correlation with changes of the base and precious metals.

The significance of this research is reflected in the fact that the research has proven a positive correlation between independent variables that show movement in the base and precious metals market in relation to the group of independent variables that describe the movement in the financial market. From this positive correlation between independent variables based on the proposed model, the proposed predictive model's ability has been proven, which fully justifies the conducted research and provides the possibility of regression extrapolation of the movement of independent variables in a particular future time horizon.

2. Literature review

The global financial and metal markets are closely related, and during the historical changes that have caused certain cyclical developments at the level of the macroeconomic system, a significant correlation between the variables that describe trends in these markets has been noted. As one of the primary variables in assessing the credit risk on the financial market that affects the stability of the financial system is the probability of default. The European Banking Authority¹¹

¹¹ European Banking Authority (2016):Final Report – Guidelines on the application of the definition of default under Article 178 of Regulation (EU) No. 575/2013, EBA/GL/2016/07, 1-107

(EBA) defines the default as temporary or permanent incompetence of the borrower in servicing its financial obligations. It is mostly determined depending on the number of days of delay in the credit obligations payment. The delay in credit obligation payment is set at intervals of 30 to 90 days. A delay that is over 90 days presupposes permanent or temporary irregularity of the debtor in servicing the financial obligations, or the debtor's default. The 90-day delay is used for accounting purposes and it is defined in the International Accounting Standard 9 (IFRS 9). Default leads to non-performing loans² (NPL) that directly threaten the financial stability of a macroeconomic system.

In the case of the default, it is essential to determine the rate of recovery (rr), i.e., the degree of collection of financial liabilities by a commercial bank. Bessis³ presented the rate of recovery as a multiplication of the credit exposure and the percentage of losses resulting from the default (*Loss Given Default - LGD*). Misankova⁴ defined the rate of recovery as a value that remains to the creditor after the debtor's debt, determined as a relative value, depending on the height of the losses resulting from the default.

On the other hand, the authors Altman, Brady, Resti and Sironi⁵ introduced the recovery rate through three models. In the first model, the probability of the default and recovery rates are in the function of the structural characteristics of the corporate debtor. In the second model, the recovery rate is an exogenous variable, which is independent of the value of the firm and is defined as the fixed ratio of unpaid debt, while in the third model the assumption is made of the dynamic movement of the probability variables of the default and the recovery rate. Ciby⁶ defined the recovery rate as the residual value after the case of default (*Value Given Default - VGD*).

The influence on certain cyclical movements is conditioned by the higher number of exogenous variables, which cause the expansive or recession movement of an economy. This economy movement could be seen through the dependence that is conditioned by the movement of macroeconomic variables, the sensitivity of the economic system to these external factors, and the movement of raw material and base metals prices that directly condition the state of one economy. The state of the economy, which is defined through parameters of aggregate supply

² European Banking Authority (2014): EBA Final draft Implementing Technical Standards – On Supervisory reporting on forbearance and non-performing exposures under article 99(4) of Regulation (EU) No. 575/2013, EBA/ITS/2013/03/rev1, 1-65

³ Bessis, J. (2002): Risk Management in Banking, John Wiley & Sons, New York, 439

⁴ Misankova, M. (2015): Determination of Default Probability by Loss Given Default, Procedia Economics and Finance, No. 26, 411-417

⁵ Altman, E. I., Brady, B., Resti, A., Sironi, A. (2005): The Link between Default and Recovery Rates: Theory, Empirical Evidence, and Implications, The Journal of Business, Vol 78, No. 6, 1-27

⁶ Ciby, J. (2013): Advanced Credit Risk Analysis and Management, John Wiley and Sons, United Kingdom, 270

and demand, has a significant impact on the stability and movement of individual financial markets. The stability of individual financial market also depends on the depth of the financial market that is conditioned by the structure of corporate clients, the extent and the place of their business. It is also conditioned by the fact whether these corporate clients have dominant domicile business participation or whether they are present in the international financial market, and consequently have an impact or are sensitive to certain trends in the global financial market.

On the other hand, there is the influence of the movement of precious metals prices shown on the LBMA market, which is determined in relation to the recessionary and expansive trends in the global financial market. Price movements of these metals often do not have a direct correlation concerning the movement of the base metal prices. Prices of precious metals most often represent the „escape“ to safe security, such as gold or silver, in case of recession and negative trends in the global financial market. Gold has recorded the highest average values on the precious metal market after nearly three decades. Gold prices on the international precious metals market over the years following the global financial crisis have recorded a value that is 200% above the long-term average.⁷ Gold held relatively stable values during the „golden period“ which were valid for the duration of the Bretton Woods standard.⁸

The financial crisis that began in mid-2007 led to a general decline in lending activity in the global financial market, which was 47% lower in the last quarter of 2008 compared to the same period in 2006 and 79% lower than the peak of the credit crunch from the second quarter of 2007, according to Ivashin and Scharfstein.⁹ This scientific paper presents the impact of the financial crisis that has led to a decline in economic activity, and consequently to an increase in the rate of corporate clients default. One of the most common terminological terms given by Baldwin¹⁰ describing the global financial crisis, which led to the global recession, is that it is sudden, difficult and synchronized. Fluctuation in the growth rate of the gross domestic product is significantly lower than the decline in aggregate demand. As a confirmation of this correlation, Freund¹¹ describes

⁷ Credit Suisse (2011): Long Run Commodity Prices: Where Do We Stand?, Fixed Income Research, 7

⁸ The Bretton Woods agreement was introduced on July 22, 1944, and represents an international financial agreement that introduces a gold standard that was linked to national currencies. This agreement confirms the introduction of the US dollar as a world currency, which had a gold cover, while other currencies were fixed to the US dollar. The Bretton Woods agreement, and therefore the golden currency validity, was abolished in 1973.

⁹ Ivashina, V., Scharfstein, D. (2009): Bank lending during the financial crisis of 2008, Journal of Financial Economics 97, 1-45

¹⁰ Baldwin, R. (2009): The great trade collapse: What caused it and what does it mean?, Economics, Graduate Institute, Geneva, 1-12

¹¹ Freund, C. (2009): Demystifying the collapse in trade, World Bank Integration and Investment Department, 1-3

that the decline in global demand for commodities (base metals) is up to 5 times higher than the global decline in gross domestic product. The impact of the crisis on the financial market correlated with other markets such as the metal market, which also experienced a fall in the volume of aggregate demand, leading to an adverse movement in base metal prices. On the other hand, the recession movement caused a significant rise in the price of precious metals.

Delle Chiaie, Ferrara and Giannone¹² assumed that the price fluctuation in the global commodity market was conditioned by the influence of global factors, which these authors associate with cyclical trends in the economy, and which were caused by a recession period. The authors observed the movement of exporting activities of leading companies in the Brazilian market. In a conducted analysis, they found that Brazilian companies confronted with specific „brakes“ of growth and development, which were most often reflected in costs of borrowing, currency risk and access to capital. Brazilian companies, which were predominantly related to the export of goods, had an average cost of financing over 32% annually and recorded lower percentages of profit margins due to a weak domestic currency relative to the US dollar, even in years that have carved a price increase of base metals. It has been shown that currency risk has vital importance in the proposed model, which measures the probability of default. In order to include the cyclical movement at the global level, the proposed model included the movement of base metal prices within the 10-year time series, the period preceding the financial crisis in 2008, and years of stabilization of operations after the global financial crisis. In the last few years, there has been a stabilization of operations in global markets, which has been presented by the growth of the Credit Suisse Commodities Benchmark Index (CSCBI¹³), which has risen by 80% compared to the beginning of 2009. Credit Suisse analysts note that base metal prices, and the fluctuation of lead and zinc prices, have recorded the highest value for the last few decades. Observing the changes in the prices of lead and zinc is significant because these metals are obtained from the same ore body. Therefore, it is easier to observe the relationship that influences the global fluctuation of the prices of these base metals because their production most commonly comes from mines that produce ore lead and zinc. Accordingly, it is possible to determine the trend in the movement of the production volume of these mines, which is conditioned by the aggregate demand on the metal market. Lead price changes recorded a 45% increase over the 110-years annual average lead price, while zinc change was 15% above the average.¹⁴ In the research of these analysts, it is pointed out that the currency effect was significant, especially

¹² Delle Chiaire, S., Ferrara, L., Giannone, D. (2017): Common Factors of Commodity Prices, Working paper, Banque de France, 1-40

¹³ Credit Suisse (2011): Long Run Commodity Prices: Where Do We Stand?, Fixed Income Research, 1

¹⁴ Ibid., 5

regarding the currency exchange rate against other currencies, which significantly rose in value against the US dollar, such as the euro and the Japanese yen. Also, an essential factor, which predetermines the movement of metal prices, is the impact of demand on the Chinese market, which should keep the price of base metals at a high level.

The proposed model predicts a cross-sectional analysis of global factors that affect the default and in the case of default they affect the recovery rate. The model analyzes primary macroeconomic factors that show cyclical trends in the economy, such as the movement of gross domestic product, for the world's largest economies, such as the synthetic value of gross domestic product growth rates for EU countries, the US and China markets. This approach in the analysis has examined the movement in the global market. The analysis found that there are some significant differences in the rate of movement in different markets. As a synthetic value that is unique to all global markets, the proposed model used the values of base metal price movements based on reports on average monthly trading prices on the London Metal Exchange Market for base metals, as well as the average monthly trading prices for precious metals obtained from the LBMA market.

The analysis showed that there is a relationship between the state of the economic cycle, which affects the emergence and increase of the rate of default on the global financial market, as well as the fall in the value of the recovery rate in recessionary periods. The importance of the analysis was to prove the multivariate correlation between the movement of basic metals prices, precious metals, the movement of gross domestic product. The aim was also to prove the currency fluctuation between the euro and the US dollar (since all international trading activities on the metal market are shown and realized in this currency pair), and dependent variables of the corporate debtor's rate of default and recovery rate. Two dependent variable rates of default and recovery rate have a mutual correlation value, and it is in most cases determined by the type and degree of collateralization between a commercial bank and a corporate debtor. However, there is also a direct correlation in the movement of these two rates, which is related to cyclical trends in the economy.

3. Proposed model setting

The proposed model sets the variables, on the basis of which correlation coefficients have been identified. They describe the causal consequence of default and consequently, the recovery rate in a particular financial market. The analysis of the set variables was made using the multivariate correlation analysis by calculating the Person's correlation coefficient with the calculation of the R test, R^2 test and corrected R^2 test. The function of calculating Pearson's correlation coefficient could be represented as follows:

$$\rho_{x,y} = \frac{COV(x,y)}{\sigma_x \sigma_y}$$

$$COV(x,y) = f[(x - \bar{x})(y - \bar{y})]$$

$$r = \frac{\sum x_i y_i - n\bar{x}\bar{y}}{\sqrt{\sum x_i^2 - n\bar{x}^2} \sqrt{\sum y_i^2 - n\bar{y}^2}}$$

The Pearson correlation coefficient is called the R test in the literature, and the application of R^2 and the corrected R^2 test is used in situations, when there are more variables which are used within the multivariate regression function, in order to obtain a more reliable model estimation based on the corrected R^2 test. In the research based on the Person R test, it was noted that when increasing the number of variables that participate in the correlation assessment, the result of the R test could increase which would give unreliable numbers. For this reason, the values of R^2 and the corrected R^2 test were used in the statistical evaluation of the results by the proposed model. The proposed model predicts that several independent variables are affected by the dependent variable of the default rate, and for this reason, the proposed model used multivariate regression analysis. The regression curve, which has extrapolation function of independent variables, can be shown as:

$$f(y) = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_p x_p$$

The proposed model used the variables of base metal price movements on the LME market, the variables PbP for the movement of the prices of lead and ZnP for the movement of the price of zinc. In addition to these variables, the model observed the movement of precious metals prices on the LBMA market, using the variable AuP for the movement of gold prices and AgP for the movement of silver prices. In order to obtain as precise values as possible of the variables taken in the correlation analysis, each of the mentioned variables has been modified by calculating the index according to the rank at a price level over a time series of 10 years. From the ranged values of the prices of base and precious metals, indices of 0-1 were reassigned. These values were multiplied by the percentage value of default for the years of the time series. In 2009, the highest value of the global corporative rate of default was recorded at 4.18%¹⁵, so that in this year, the index value of 1.00 was assigned to all independent variables. As the year 2009 was taken as the base year, the year in which the rate of default was the highest, for the other years of the time series, the relative value of the default was determined, depending on this base year. Relative values of the default rate per year were multiplied

¹⁵ S&P Global Ratings (2017): 2016 Annual Global Corporate Default Study And Rating Transitions, 5

by the value of the index of independent variables of the price of metals per year. Based on this, new independent variables have been formed and they measure the correlation of the related change in the price of base and precious metals at the default rate. The modified index value of these variables have been obtained:

$$f_{(LME_{cor})} = [PbDPI, ZnDPI]$$

$$f_{(LBMA_{cor})} = [AuDPI, AgDPI]$$

where $f_{(LME_{cor})}$ is a correlation function of independent variables, which measure the impact of the change in metal prices on the LME market and $f_{(LBMA_{cor})}$ the correlation function of independent variables, which measure the impact of changes in the LBMA market.

As a macroeconomic variable in the proposed model, the gross domestic product (GDP)¹⁶ variable was used for the economies of the European Union, the US economy and China. Based on the value of the growth rate of gross domestic product for the three observed markets, there is a significant difference in the fluctuation of the GDP growth rate. While the growth rates in gross domestic product for the markets of the European Union and the US had similar fluctuation trends, the rates recorded on the Chinese market had double-digit growth, and in the recession years, they had significantly higher rates of decline. Due to the unequal trend in the growth rate of gross domestic product in different markets, a modified Gross Domestic Product Index (GDPI) formed, which is related to the recorded default rates¹⁷ in the observed time series. Based on the default rates for all years, the observed time series GDPI variable has assigned values ranging from 0-1. The Helwege and Kleiman¹⁸, observing the differences in GDP growth rates in different markets, found that rates fluctuating between 5-6% could have the same likelihood of default as, for example, a fall of 1-2% in some other less developed markets. A function that measures the interdependence of the independent macroeconomic variable and the dependent variable of the default rate could be represented as follows:

$$f_{(GDPI_{cor})} = [GDPI_{EU}, GDPI_{US}, GDPI_{CH}]$$

In addition to these primary variables and macroeconomic index, a variable describing the value changes of the currency pair (FX)¹⁹ between the euro and the

¹⁶ Word Bank Data – <https://data.worldbank.org/indicator/>

¹⁷ S&P Global Ratings (2017):2016 Annual Global Corporate Default Study And Rating Transitions,1-191

¹⁸ Helwege, J., Kleiman, P. (1996): Understanding Aggregate Default Rates of High Yield Bonds, Current Issues in Economics and Finance, Vol. 2, No. 6, Federal Reserve Bank of New York, 1-6

¹⁹ OFX – <https://www.ofx.com>

US dollar for all years of the time series were used in the analysis made by the proposed model. This currency pair was used because all values and transactions on the commodity markets are expressed in this currency pair. In order to reflect more accurately the value changes of an independent variable that represent the movement of the currency pair, the modified values of the currency index have been assigned to form a new independent variable (FXI). This currency pair movement has been done because the changes between these two currency pairs over the years had small percentage changes. In order to show the depreciation and appreciation of the US dollar against the euro, a value between 0-1 was assigned for every year of time series.

The independent variable FXI was used to prove the correlation between the price of basic metals, lead and zinc on the LME market, and the price of gold and silver on the LBMA market, and depending on the currency value changes of the US dollar. In the years when the US dollar is appreciating against the euro, we have lower prices for base metals and vice versa. Observing the movement of precious metals prices, we have almost the same trend of movement as in the case of the change of base metal prices. Valle, Toneto, Cicogna and Tartin²⁰, in their research of export-oriented companies in the Brazilian market, show a negative interdependence in the case of depreciation of the domicile currency against the US dollar and the negative correlations between currency relations and the change of commodity prices on the global market. The function of the interdependence of the influence of the independent variable of the change in the currency relation on the dependent variable of the change of the prices of base metals could be shown as follows:

$$f_{(FX_{cor})} = [PbP, ZnP, AuP, AgP]$$

All previously defined functions define all independent model variables that participate in estimates of correlation interdependence to the dependent variable in the proposed model, which is defined as the default rate.

On the basis of the setting of all independent variables of the proposed model, a research assumption was made that independent variables from the base and precious metals market have a significant positive correlation effect on independent financial market variables expressed through independent variables of the default rate and recovery rate. Also, it was assumed that there is a significant correlation effect of other independent variables related to macroeconomic trends in gross domestic product from different global markets to the changes of independent variables of metals prices on the metal market. The proposed model also assumed that there is a positive correlation between the value changes of the currency pair between the US dollar and the euro.

²⁰ Valle, M. R., Toneto, R., Vierira, M. P., Tarantin, W. (2017): The Correlation Effect between Commodity Prices and Exchange Rate for Brazilian Firms' BalanceSheets, Inter-American Developmnet Bank, Department of Research and Chief Economist, VI Series, IDB-TN-1168, 1-61

Table 1. Independent model variables values

LMBA_Au				LMBA_Ag				LME_Pb				LME_Zn			
Avg. per year	rang	AuDPI	Avg. per year	rang	AgDPI	Avg. per year	rang	PbDPI	Avg. per year	rang	ZnDPI				
2005	444,89	11	0,01	7,31121	11	0,01	976,45	11	0,01	1.381,85	11	0,01			
2006	604,52	10	0,01	11,57247	10	0,01	1.289,72	10	0,01	3.275,29	1	0,01			
2007	696,76	9	0,02	13,39490	9	0,02	2.577,40	1	0,02	3.241,38	2	0,02			
2008	872,12	8	0,13	15,02006	7	0,39	1.997,62	7	0,34	2.084,40	6	0,26			
2009	972,98	7	1,00	14,65399	8	1,00	1.719,27	9	1,00	1.655,11	10	1,00			
2010	1.225,06	5	0,23	20,15745	4	0,17	2.148,45	3	0,12	2.160,74	5	0,15			
2011	1.573,25	2	0,10	35,11192	1	0,06	2.401,83	2	0,06	2.193,34	3	0,06			
2012	1.668,55	1	0,11	31,14904	2	0,11	2.062,34	6	0,19	1.948,06	7	0,19			
2013	1.410,92	3	0,15	23,82958	3	0,13	2.142,26	4	0,13	1.910,34	9	0,23			
2014	1.266,27	4	0,12	19,07833	5	0,12	2.095,68	5	0,10	2.162,00	4	0,07			
2015	1.160,35	6	0,30	15,69783	6	0,26	1.786,50	8	0,30	1.932,51	8	0,26			
% GDP															
EU	GDPI_EU	USA	GDPI_US	CH	GDPI_CH			FXI					Default rates		
2005	2,109	0,04	3,345	0,01	11,396	0,03		1,24638					0,60	0,14	
2006	3,348	0,01	2,667	0,02	12,719	0,01		1,25632					0,48	0,11	
2007	3,079	0,01	1,779	0,05	14,231	0,00		1,37041					0,37	0,09	
2008	0,484	0,30	-0,292	0,39	9,654	0,17		1,47137					1,80	0,43	
2009	-4,349	1,00	-2,776	1,00	9,400	1,00		1,39448	1,00				4,18	1,00	
2010	2,101	0,12	2,532	0,12	10,636	0,09		1,32739					1,20	0,29	
2011	1,706	0,11	1,601	0,15	9,536	0,10		1,39271					0,80	0,19	
2012	-0,425	0,24	2,224	0,14	7,856	0,16		1,25870					1,14	0,27	
2013	0,258	0,20	1,677	0,18	7,758	0,18		1,32846					1,06	0,25	
2014	1,743	0,09	2,569	0,05	7,298	0,14		1,32917					0,69	0,17	
2015	2,316	0,07	2,862	0,03	6,900	0,30		1,10983					1,36	0,33	

Source: Author's research

3.1. Statistical model evaluation

On the basis of all independent model variables, the analysis was made on the influence of individual independent variables on the default rate as the dependent variable. A statistical evaluation of the model was done with the help of the multivariate correlation regression analysis. With this statistical evaluation of the model, it was possible to measure the impact of the first group of independent variables, which are related to changes in prices on the LME market and their impact on the movement of the default rate. The values of the R^2 test of 0.981 and the corrected R^2 test of 0.977 represents a significant value that confirms the significant correlation of prices on the LME market and the default rate. Observing the correlation matrix between the independent and dependent model variables given in Table 2, shows a significant correlation between the independent variables of the proposed model and the dependent variable.

Table 2. Correlation matrix between independent variables from the LME market which describe the changes of base metal prices and the default rate

	DR	AuDPI	AgDPI
DR	1,000	0,967	0,990
AuDPI	0,967	1,000	0,954
AgDPI	0,990	0,954	1,000

Source: Author's research

As the statistical significance of independent variables from the LME market for the dependent variable of the changes of the default rate was confirmed, the coefficients, by which it was possible to construct the multivariate regression function, were calculated. These coefficients are given in Table 3.

Table 3. Coefficients of multivariate regression function for independent variables from the LME market

	Non-standardized coefficients		Standardized coefficient
	B	Stand. Deviation	Beta
Constant	0,412	0,063	
AuDPI	1,085	0,631	0,247
AgDPI	3,247	0,617	0,755

Source: Author's research

It was possible to construct a multivariate regression function, taking the obtained coefficients from Table 3, which gave the model the predictability, i.e., the possibility of projection of the changes of the default rate in the future time horizon with the changes of base metal prices from the LME market. Multi-

variate regression function, depending on independent variables from the LME market, can be represented as:

$$y_{LME} = 0,412 + 1,085x_1 + 3,247x_2$$

An additional assessment of the model included the analysis based on independent variables, which measure the impact of the change in the price of precious metals on the LBMA market. Table 4 gives correlation coefficients within the correlation matrix showing the correlation between two independent variables and one dependent model variable. Based on the results, it could be seen that the independent variable ZnDPI has a high statistical significance. Using the Pearson coefficient of multivariate correlation given through the evaluation of the R-test model, the values of R^2 and the corrected R^2 test were obtained from 0.985 and 0.982, respectively. Table 5 shows the correlation coefficients from which it was possible to construct a multivariate regression function. The structure of the multivariate regression function is the prediction of the model based on the independent variables of the change in the price of precious metals on the LBMA market.

Table 4. Correlation matrix between independent variables from the LBMA market that describes the changes of precious metals prices and the default rate

	DR	PbDPI	ZnDPI
DR	1,000	0,052	0,990
PbDPI	0,052	1,000	0,013
ZnDPI	0,990	0,013	1,000

Source: Author's research

Table 5. Coefficients of multivariate regression function for independent variables from the LBMA market

	Non-standardized coefficients		Standardized coefficient
	B	Stand. deviation	Beta
Constant	0,390	0,075	
PbDPI	0,014	0,017	0,039
ZnDPI	4,342	0,212	0,989

Source: Author's research

Multivariate regression function based on changes in precious metals prices on the LBMA market could be shown as follows:

$$y_{LBMA} = 0,390 + 0,014x_1 + 4,342x_2$$

The latest evaluation of the model provides an evaluation of the impact of changes in the growth rates of gross domestic product in the three most important global markets, the markets of the European Union, the United States and China. From the historical movement of all macroeconomic indicators that measure the degree of industrial growth and development and the impact on aggregate supply and demand, it has been proven that these three markets are the most important for global movements. When applying the results of these variables to some other less developed markets, it is necessary to construct a modified coefficient. It has been shown that changes in percentages even among these most developed global markets are not the same and that a change of 5-6% of the Chinese market could be compared with a change of 1.5-2% in the other two markets. The difference is even more significant if we consider the changes in the gross domestic product in less or insufficiently developed markets. When analyzing these markets, a coefficient that has a correlation value that is consistent with the correlation values of fluctuations in the more globally developed markets should be applied.

The statistical evaluation of the model for these independent variables obtained the values of the R^2 test of 0.982 and the corrected R^2 test of 0.974. Results from the R test also have significant values, which have demonstrated the positive correlation impact of all independent variables on the dependent variable of the model. Table 6 shows the migration matrix of correlation values between independent and dependent model variables.

Table 6. Correlation matrix between independent variables describing the fluctuations in the growth rate of gross domestic product and the default rate

	DR	GDPI _{EU}	GDPI _{US}	GDPI _{CH}
DR	1,000	0,978	0,967	0,972
GDPI _{EU}	0,978	1,000	0,984	0,949
GDPI _{US}	0,967	0,984	1,000	0,916
GDPI _{CH}	0,972	0,949	0,916	1,000

Source: Author's research

Table 7. Coefficients of multivariate regression function for independent variables of fluctuations in the rate of growth of gross domestic product

	Non-standardized coefficients		Standardized coefficient
	B	Stand. deviation	Beta
Constant	0,434	0,075	
GDPI _{EU}	0,085	1,707	0,019
GDPI _{US}	1,986	1,310	0,464
GDPI _{CH}	2,335	0,752	0,529

Source: Author's research

Based on the correlation coefficients from Table 7, a multivariate regression function can be constructed based on the fluctuation of the growth rate of gross domestic product in the three largest global markets, such as:

$$y_{GDP} = 0,434 + 0,085x_1 + 1,986x_2 + 2,335x_3$$

The construction of three regression functions (y_{LME} , y_{LBMA} , and y_{GDP}) demonstrated the predictability of the set model. Also, the model approved a significant correlation impact of the independent model variables on the dependent variable of the changes of corporate client default rates. The statistical evaluation of the model based on the application of the R test showed the positive influence of all tested independent model variables on the movement of the default rate in the observed time series of ten years.

3.2. Correlation ratio between the recovery and the default rate

The proposed model has shown a strong correlation between the fluctuation of prices of base and precious metals and the appearance of the default rate, which is caused mainly by cyclical trends in the economy and macroeconomic changes. It could be concluded that there is also a significant degree of correlation between the movement in the level of the loss regarding default and the relative value of commercial banks' collections in the case of corporate clients default, observing the recovery rate. Based on the data in Table 8, it could be seen that the percentage of recovery rates in the case of corporate loans with first-class security by one commercial bank had discounted values in the range of 15-20% during expansive years, while the percentage in recession years was between 40-50%. The first value is a value that in the case of a default covers the LTV ratios value. This value is taken when setting up collateral and it guarantees the collection of the commercial bank, while in the recession years a significant fall in the value of the recovery rate was shown, which caused losses at a global level that were over 20%.

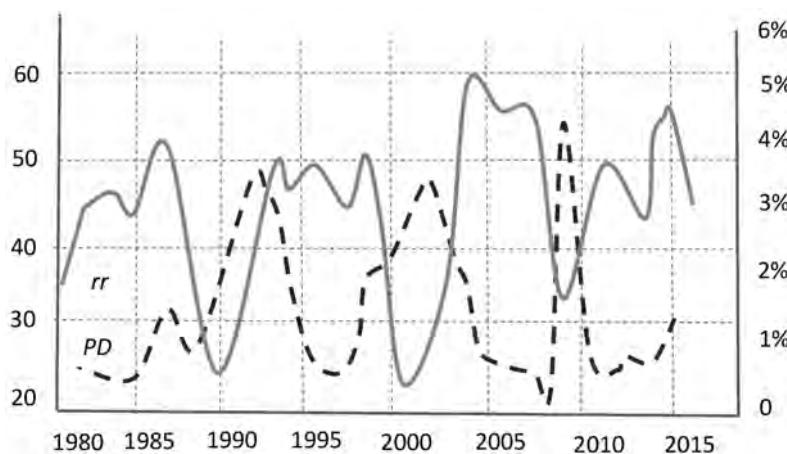
It could be seen that this rate had a downward trend in poorly rated clients and that in recession years this percentage of losses at the level of one rating category had values that exceeded 15%, looking at the percentage of credit losses in rating categories of corporate clients. These values of credit losses for corporate clients and rating categories, as well as the recovery rate, have a significant positive correlation with the changes in the default rate. The correlation coefficient between the recovery rate and the default rate was evaluated by Pearson R test and it has a value of 0.708, which represents a significant statistical correlation value. The change in the recovery rate as an independent variable of the model was observed only in relation to the dependent variable of the default rate, and not in relation to

other independent variables of the model, which were measured by the correlation between the changes in the price of base and precious metals and the default rate. The movement of the change in the prices of base and precious metals, as well as the movement of the growth rate of gross domestic product and currency changes, has a direct impact on the fluctuations of the default rate.

Table 8. Recovery rate and the corporate clients' default rate changes for the time series 2005-2015

	Corporate loans		Credit losses by rating categories							
	Recovery rate (RR)	Default rate (DR)	Aaa	Aa	A	Baa	Ba	B	Caa-C	All rating categories
2005	83,8%	0,60	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,4%	3,3%	3,8%
2006	83,6%	0,48	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,5%	2,7%	3,3%
2007	68,6%	0,37	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,3%	2,3%
2008	61,7%	1,80	0,0%	0,3%	0,3%	0,7%	1,6%	2,7%	7,1%	12,7%
2009	53,6%	4,18	0,0%	0,0%	0,2%	0,6%	1,1%	4,6%	16,5%	23,0%
2010	70,9%	1,20	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%	4,2%	4,5%
2011	70,9%	0,80	0,0%	0,1%	0,0%	0,2%	0,1%	0,2%	3,4%	3,9%
2012	66,4%	1,14	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,3%	4,4%	4,8%
2013	76,2%	1,06	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,3%	0,5%	3,4%	4,3%
2014	78,4%	0,69	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,3%	2,5%	2,9%
2015	64,1%	1,36	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	1,4%	4,3%	5,9%

Source: Moody's Investors Service

Source: Moody's Investors Service²¹

Chart 1. Corporate default and recovery rates changes in the period 1983-2015

²¹ Van Vuuren, G., De Jongh, R., Verster, T. (2017): The Impact of PD-LGD Correlation on Expected Loss and Economic Capital, International Business and Economic Research Journal, Vol. 16, No. 3, 158.

On the other hand, the changes in the recovery rate are in direct correlation with the changes in the default rate. The relative values of the recovery rate depend on the level of the default and the cyclical movements in the economy that determines the ability to realize and collect the receivables of a commercial bank in case of corporate default. In addition to measuring the correlation between the default rate and the recovery rate for a commercial bank, it is important that, based on the changes of loss given default values, it can adequately construct a migration matrix based on its cohort of corporate clients. In this way, a commercial bank can further enhance the predictive ability of the model by being able to calculate the level of credit risk through the migration movements of corporate clients of a homogeneous cohort or from the entire credit portfolio. Based on this information, a commercial bank may be prepared to respond to cyclical economic trends adequately. The commercial bank responds on time, based on its credit portfolio, and reduces the level of required economic capital, by applying measures related to the establishment of additional collateral from credit exposure and the measure of collecting receivables from clients, who have specific problems regarding their business.

4. Concluding remarks

The analysis based on the proposed model has proved the significance of the correlation of independent variables, which measure the correlation impact of the changes in the price of base and precious metals at the default rate. The proposed model has proven the significant impact of independent macroeconomic variables that were given through the growth of gross domestic product growth rate, as well as independent variables that measure currency risks, which is expressed through the changes of the currency pair of the euro and the US dollar. On the basis of the obtained high values of the statistical evaluation of the model, it could be proven that there is a strong correlation between the changes of base metals prices caused by changes at the level of aggregate supply and demand in the global commodity market. These results proved the base hypothesis. The research showed that in the recession years, the observed time series decreased the price of base metals and that in those years there was also an increase in the rate of corporate clients default. Consequently, during the recession years, the growth rate of gross domestic product decreased and there came to the correction of the euro/US dollar exchange rate. The recession period led to an increased percentage of credit losses caused by adverse changes in the recovery rate.

In this regard, the cause-effect relationship between the default rate and the recovery rate, which was significantly overwhelming in the years that marked the economic crisis from the beginning of 2007-2009, has been proven. In those years, the analysis of official data revealed that commercial banks had the high-

est level of credit losses of corporate clients that were the worst rates. In those years, the recovery rate was significantly lower and amounted to 50-60% of the value of the bank's claims, which with the majority of commercial banks conditioned a significant level of operating losses and an increase in expenditures by an additional amount of economic capital due to regulatory requirements. Regulatory frameworks that were presented under Basel II standards, following years after the financial crisis in 2007, required the introduction of additional regulatory standards that were primarily targeted at new forms of risk and expanded market risk regulations.

The analysis showed that there is a correlation relationship of the movement of precious metals prices, especially gold and silver, but that it has a reversed proportional trend of changes relative to the movement of base metal prices. Precious metals prices also recorded, as well as base metals prices, their historical trading value, and the rise in gold prices was also presented as the ratio of the impact of certain macroeconomic trends caused by the abandonment of golden value, and the impact of the US dollar on the movement of the base and precious metals prices. We can present the changes in US dollar prices as a correlation of the value depending on the changes in base metals prices. In cyclical movements that caused the recession economy, the prices of base metals had lower values, and in those years the US dollar had an appreciation in value against other currencies, and vice versa in the expansive years of the economic cycle. Based on the results we proved the significant influence of the changes in the price of the base and precious metals on the changes of the rate of default and the recovery rate, giving a commercial bank the possibility to construct multivariate regression functions by the proposed model independent variables. With this predictability, banks can extrapolate the default rates with a statistical significance of the analyzed proposed model independent variables.

Literature

- Altman, E. I., Brady, D., Resti, A., Sironi, A.(2005): *The Link between Default and Recovery Rates: Theory, Empirical Evidence, and Implications*, The Journal of Business, Vol. 78, No. 6, 2203-2228.
- Baldwin, R.(2009): *The great trade collapse: What caused it and what does it mean?*, Economics, Graduate Institute, Geneva, 1-12
- Bessis, J.(2002):*Risk Management in Banking*, second edition, John Wiley & Sons, New York.
- Credit Suisse(2011):*Long Run Commodity Prices: Where Do We Stand?*, Fixed Income Research, 1-12, <http://www.credit-suisse.com/researchandanalytics>
- Ciby, J. (2013):*Advanced Credit Risk Analysis and Management*, John Wiley and Sons, United Kingdom.
- Delle Chiaie, S., Ferrara, L., Giannone, D.(2017):*Common Factors of Commodity Prices*, Working paper, Banque de France, 1-40
- European Banking Authority(2014)EBA Final draft Implementing Technical Standards – On Supervisory reporting on forbearance and non-performing exposures under article 99(4) of Regulation (EU) No. 575/2013, EBA/ITS/2013/03/rev1
- European Banking Authority(2016):*Final Report – Guidelines on the application of the definition of default under Article 178 of Regulation (EU) No. 575/2013*, EBA/GL/2016/07
- Freund, C.(2009), *Demystifying the collapse in trade*, World Bank Integration and Investment Department, 1-3
- Helwege, J., Kleiman, P.(1996):*Understanding Aggregate Default Rates of High Yield Bonds*, Current Issues in Economics and Finance, Vol. 2, No. 6, Federal Reserve Bank of New York, 1-6.
- Ivashina, V., Scharfstein, D.(2009):*Bank lending during the financial crisis of 2008*, Journal of Financial Economics 97, 319-338.
- Misankova, M.(2015):*Determination of Default Probability by Loss Given Default*, Procedia Economics and Finance, No. 26, 411-417
- Moody's Investors Service(2018): *Annual Default Study: Corporate Default and Recovery Rates, 1920-2017*, Moody's, 1-60
- S&P Global, Ratings(2017):*2016 Annual Global Corporate Default Study And Rating Transitions*, <http://www.standardpoors.com/ratingsdirect>, 1-191
- Valle, M. R., Toneto, R., Vieira, M. P., Tarantin, W.(1997):*The Correlation Effect between Commodity Prices and Exchange Rate for Brazilian Firms' Balance Sheets*, Inter-American Development Bank, Department of Research and Chief Economist, VI Series, IDB-TN-1168
- Van Vuuren, G., Jongh de R., Verster, T. (2017):*The Impact of PD-LGD Correlation on Expected Loss and Economic Capital*, International Business and Economic Research Journal, Vol. 16, No. 3, 1-14

Stručni članak
Primljen 26.03.2020.
Odobren 17.05.2020.

KORELACIONI EFEKAT UTICAJA PROMENE CENA BAZNIH I PLEMENITIH METALA NA FAKTORE KREDITNOG RIZIKA

Sažetak: *Promene u cenama baznih i plemenitih metala na globalnom tržištu metala i njihov uticaj na faktore kreditnog rizika imaju signifikatni uticaj. Veza između ovih faktora bila je zanemarena tokom godina od strane tradicionalnih modela kreditnog rizika. Uključivanje korelacionih koeficijenata u okviru postavljenog modela kreditnog rizika pokazaće jačinu uticaja ovih promena na ostale varijable kreditnog rizika tokom posmatranih godina i uticaj ovih promena na verovatnoću difolta i stopu oporavka. U posmatranom modelu kreditnog rizika uzete su promene cena baznih metala sa London-ske berze metala (London Metal Exchange - LME) za olovo i cink i Londonskog udruženja plemenitih metala (London Bullion Metal Association - LBMA) za zlato i srebro kao plemenitih metala za period od 10 godina. Istraživanje je sprovedeno primenom modela multivarijacione regresione analize, a na bazi statističke ocene modela potvrđen je signifikatni uticaj svih posmatranih nezavisnih varijabli na zavisnu varijablu modela. Konstrukcijom predloženog modela koji ima dokazanu prediktibilnost dat je naučni značaj istraživanju koje uključuje varijable modela koje su različitih tržišta, ali koje imaju signifikatni uticaj na varijable sa finansijskog tržišta.*

Ključne reči: *bazni i plemeniti metali, kreditni rizik, stopa difolta, stopa oporavka*

Mirela Lončar*

UDK 321.6/.8:299.512(5-11)

321.6/.8:299.512(5-12)

doi: 10.5937/MegRev2002065L

Pregledni naučni članak

Primljen 13.11.2018.

Odobren 23.03.2019.

ZNAČAJ KONCEPTA „AZIJSKIH VREDNOSTI” ZA SAVREMENE POLITIČKE SISTEME ISTOČNE I JUGOISTOČNE AZIJE

Sažetak: U ovom radu analizira se značaj koncepta „azijskih vrednosti” za savremene političke sisteme Istočne i Jugoistočne Azije. Polazeći od teorijske osnove jednog od idejnih tvoraca koncepta „azijskih vrednosti” - Lija Guangjaoa (Lee Kuan Yew), razmatra se na koji način i zahvaljujući kojim kvalitetima su te vrednosti uticale na savremene političke sisteme Istočne i Jugoistočne Azije. Konfučijanske vrednosti, među kojima su naporan rad, disciplina, obrazovanje, poštovanje autoriteta, poštovanje porodice i druge, dale su snažnu osnovu za formiranje posebnog identiteta regionala Istočne i Jugoistočne Azije, koji se razlikuje od zapadnog modela, a koji je oписан u konceptu „azijskih vrednosti”. Cilj rada jeste da prikaže na koji način je koncept „azijskih vrednosti” uticao na pomenute regije i njihove političke sisteme.

Ključne reči: azijiske vrednosti, konfučijanizam, Istok, Azija, region

* Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
mirelaloncar@hotmail.com

„Ono što je državi potrebno da bi ostvarila razvoj jeste disciplina pre nego demokratija.“

Li Guangjao, 1992.

„Još od 1990. godine, istočnoazijski politički lideri, akademici i analitičari tvrđili su da, uprkos etničkim, kulturnim i religijskim različitostima, postoji ‘azijски put’ i da specifične ‘azijiske vrednosti’ postoje. Te vrednosti su učinile region unikatnim i ponosnim što se razlikuje od Zapada.“

Koro Bessho (Koro Bessho), 1999.

1. Uvod

Politički sistemi regiona Istočne i Jugoistočne Azije, o kojima se kod nas malo pisalo, predstavljaju zanimljiv predmet proučavanja za društvene nauke, a posebno za politikologiju. Kako bismo se bliže upoznali sa političkim sistemima ovog dela Azije, u uvodnom delu navećemo određene karakteristike regiona Istočne i Jugoistočne Azije i postaviti istraživačka pitanja koja se odnose na njih.

Naime, reč Azija potiče od reči *utcu* (stare aramejske reči), što znači „istok“. Međutim, u ovom radu, centar pažnje neće biti na celokupnoj Aziji već njenom istočnom i jugoistočnom regionu, kao i na značaju koncepta „azijskih vrednosti“ za pomenute regije i njihove političke sisteme. Region Istočne Azije čine sledeće zemlje: Kina, Japan, Južna i Severna Koreja, dok region Jugoistočne Azije broji jedanaest država, među kojima su: Kambodža, Laos, Malezija, Mjanmar (Burma), Singapur, Tajland, Vijetnam, Brunej, Indonezija, Istočni Timor i Filipini.² Istorijски gledano, u regionu Istočne Azije dominaciju je ostvarilo Kinesko carstvo, dok je japanska imperijalna vladavina bila takođe nezaobilazna i uticajna. Japan je predstavljao i kolonijalnu silu.³ Zemlje regiona Jugoistočne Azije bile su kolonije, i to kolonije Velike Britanije, Holandije, Španije, Sjedinjenih Američkih Država i Francuske. Izuzetak je Tajland, koji nikada nije bio kolonija.⁴

Što se tiče religijske slike, u regionima Istočne i Jugoistočne Azije zastupljena su sledeća učenja: konfučijanizam, budizam, islam, rimokatolicizam, hinduizam i druga. Mnogi smatraju da nema jedinstvene kulture koja može okarakterisati ovaj region, pa ga stoga, neki autori opisuju kao region „orijenta“.⁵

¹ Krstić, Z. (2007): *Savremeni politički sistemi zemalja Jugoistočne Azije*, Beograd: Službeni glasnik, 9.

² Ibid.

³ Thompson, M. (2004): „Pacific Asia after ‘Asian Values’: Authoritarianism, Democracy, and ‘Good Governance’, Taylor&Francis, Ltd, Third World Quarterly, Vol. 25, No.6 , 1079 - 1095.

⁴ Krstić, Z., 10.

⁵ Thompson, M., 1079 - 1095.

Ukoliko se osvrnemo na tipove političkih režima u ovim zemljama, možemo reći da nalazimo ili demokratski vid režima ili autoritarni, kako zaključuje Leri Dajmond (Larry Diamond).⁶ Prema istraživanju *Freedom House-a* o političkim pravima i civilnim slobodama ovih regiona, Filipini, Tajland, Japan i Južna Koreja definisani su kao slobodni prema stepenu ostvarenja političkih prava i civilne slobode, dok su druge zemlje označene kao polu-slobodne ili neslobodne, i to ponaviše zbog autoritarnih režima koji su dominantni u ovim regionima.⁷

Upravo tip autoritarnih režima u ovim regionima daje sliku homogenosti u političkom smislu, dok se druga homogenost regiona ogleda u njihovom ekonomskom modelu. Naime, većina zemalja regiona Istočne Azije usvojila je kapitalistički orijentisan ekonomski sistem.⁸ Region Istočne Azije skoncentrisan je više na ekonomski uspeh i razvoj nego na ostvarivanje ljudskih prava i civilne slobode, tako da možemo zaključiti da je u ovom regionu prvenstvo dato komunitarnom konceptu naspram individualizmu, kao i ekonomskom blagostanju zajednice naspram individualnim pravima, što ga ključno definiše i razlikuje od Zapada.⁹ Ekonomija i ekonomski uspeh oličeni u „azijskom čudu” predstavljaju jednu od specifičnosti regiona Istočne Azije.

Poseban je uticaj Japana, koji predstavlja ekonomsku supersilu i predvodi četiri azijska zmaja/tigra: Hong Kong, Singapur, Južnu Koreju i Tajvan, dok su mali zmajevi/tigrovi sledeće zemlje: Indonezija, Malezija, Filipini i Tajland. Posebno se ekonomski bum ovih regiona beleži u periodu od 1965. do 1997. godine, kada je ostvaren najveći razvoj regiona na svetu.¹⁰

Kako bi ovi regioni unapredili svoju kulturu, ekonomski razvoj, političku stabilnost, saradnju i bezbednost, stvorene su mnoge organizacije, od kojih izdvajamo Asocijaciju nacija Jugoistočne Azije - ASEAN¹¹. Ova organizacija se posle azijske ekonomske krize proširila i na zemlje regiona Istočne Azije i formirala organizaciju ASEAN + 3. Učešćem u pomenutoj organizaciji tri istočnoazijske zemlje - Kine, Japana i Južne Koreje, znatno je povećana saradnja i politička stabilnost ovih regiona. Relevantna organizacija u ovim regionima je i APEC, ali nju nećemo posebno razmatrati, jer ova organizacija, pored ekonomija regiona Istočne i Jugoistočne Azije, obuhvata i ekonomije regiona Severne Amerike, Latinske Amerike i Australije.

⁶ Diamond, L. (1999): *Develoing Democracy: Toward Consolidation*, Baltimor and London: The Johns Hopkins University Press, 7 - 16.

⁷ <https://freedomhouse.org/regions/Asia-Pacific> , pristupljeno: 3.2.2018.

⁸ Dzulkarnain, A.(2003): *Asean+3: The institutionalization of Asian values*, Masters Thesis, Monterey, CA: Naval Postgraduate School, 62.

⁹ Teik, K. B. (1999): „The Values of a Miracle: Malaysian and Singapure Elite Constructions of Asia”, *Asian Studies Review*, Vol. 23, No 2, 182.

¹⁰ Thompson, M. 1079 - 1095.

¹¹ Moto ASEAN -a je: „Jedna vizija, jedan identitet, jedna zajednica.” Pogledati više o tome na: <http://ASEAN.org/ASEAN/about-ASEAN/ASEAN-MOTTO/> , pristupljeno: 4.2.2018. godine

U ovom radu objasnićemo značaj koncepta „azijskih vrednosti” za regije Istočne i Jugoistočne Azije i njihove političke sisteme. Potom, objasnićemo kako religija i kultura mogu predstavljati snažnu podlogu za ustanovljavanje jedinstvenih vrednosti ovih regiona koje su olicene u konceptu „azijskih vrednosti”. Pored ovih pitanja, daćemo odgovor i na pitanje o uticaju „azijskih vrednosti” na stvaranje „azijskog čuda” i uticaju ovih vrednosti na ekonomsku krizu Azije, koja je zahvatila analizirane regije od 1996. godine do 1997. godine. Prikazaćemo kako su regioni Istočne i Jugoistočne Azije pod uticajem „azijskih vrednosti” ubrzo stali na noge i pojačali regionalnu saradnju i političku stabilnost osnivanjem organizacije ASEAN + 3 1999. godine. Predstavićemo i kritike na račun koncepta „azijskih vrednosti” koje se uglavnom odnose na ograničenost ljudskih prava, slobode medija, kao i ostvarivanje demokratije na ovim prostorima. Na posletku, osvrnućemo se i na budućnost ovih regiona.

2. Nastanak i razvoj koncepta „azijskih vrednosti”

U nastanku koncepta „azijskih vrednosti”¹² najveću ulogu imali su bivši premijer Singapura Li Guangjao i premijer Malezije - Mahatir Muhamed (Mahathir bin Mohamad). Koncept „azijskih vrednosti” ponajviše se vezuje za Singapur¹³, tačnije za singapsku intelektualnu i političku elitu koja je sedamdesetih godina dvadesetog veka prvi put upotrebila izraz „azijske vrednosti”. Međutim, smatra se da je začetnik termina „azijskih vrednosti” bio Šeah Če Meov (Seah Chee-Meow).¹⁴ Mnogi autori nalaze da je koren „azijskih vrednosti” u vrednostima konfučijanske misli.

Li Guangjao je sa svojom političkom mišlju, koju je razvijao još od šezdesetih godina dvadesetog veka, htio da ustanovi koncept vrednosti koje će se suštinski razlikovati od zapadnih vrednosti i dati snažan pečat identitetu regiona Istočne i Jugoistočne Azije.¹⁵ Radi pojašnjenja koncepta „azijskih vrednosti” izložićemo teoriju o „azijskim vrednostima” kroz četiri glavne stavke:

1. Ljudska prava nisu univerzalna i ne mogu biti globalizovana.
2. Azijska društva nisu usmerena na individualizam već na značaj porodice - nacija se tretira kao proširena porodica.

¹² Mnogi autori smatraju da je pravilnije reći „istočnoazijske vrednosti” s obzirom na to da se koncept „azijskih vrednosti” isključivo odnosi na region Istočne i Jugoistočne Azije. Pogledati više o tome u: Rošker, J. (2016): „Modern Confucianism and the Concept of ‘Asian Values’, Asian Studies, IV (XX), 1, 153 - 164.

¹³ Singapur je grad-država. Reč Singapur u prevodu znači „laviji grad”. Danas je Singapur finansijski centar Jugoistočne Azije i smatra se ekvatorijalnom Švajcarskom. Pogledati više o tome u Krstić, Z., 22.

¹⁴ Ibid, 222.

¹⁵ Barr, M. (2000): „Lee Kuan Yew and ‘The Asian Values’ debate”, Asian Studies Review, Volume 24, No. 3.

3. Azijska društva stavljuju ekonomska i politička prava pre individualnih političkih prava.
4. Razvoj nacije i države stavlja se ispred ljudskih prava - to zahteva i nemešanje drugih nacija u unutrašnje odnose države, uključujući politiku ljudskih prava.¹⁶

Još od 1990. godine idejni tvorci ovog koncepta smatrali su da su „azijske vrednosti” upravo koren „azijskog čuda”, naglog ekonomskog rasta u regionima Istočne i Jugoistočne Azije. Li i Muhamed smatrali su da Azija može biti u isto vreme i moderna i tradicionalna. Modernizacija, koja se morala sprovesti, ne sme biti „westernizovana”. Li i Muhamed čvrsto su branili regione Istočne i Jugoistočne Azije od širenja „kulturnog imperializma” sa Zapada, oličenog u demokratiji i konceptu ljudskih prava.¹⁷ Idejni tvorci koncepta „azijskih vrednosti” zalagali su se za moralnost i etiku, čiji su temelji u dužnostima, odgovornosti i porodici. Na državi je da obezbedi etičke i moralne standarde, da obezbedi koheziju koja je preko potrebna kako bi se osigurala stabilnost države pa onda i regiona, i upravo ta činjenica je bitnija od prava pojedinca.

Danas nalazimo dve suprotstavljene škole koncepta „azijskih vrednosti”: singapursku i univerzalističku. Ključno pitanje koje suprotstavlja ove dve škole odnosi se na kompatibilnost s liberalnom demokratijom. Prema singapskoj školi „azijske vrednosti” su inkompatibilne s liberalnom demokratijom, dok su prema univerzalističkoj školi „azijske vrednosti” kompatibilne s liberalnom demokratijom. Ovo razmimoilaženje je u središtu debate o „azijskim vrednostima” i predstavlja centralnu tačku rasprave u kontekstu dihotomije Istok - Zapad.¹⁸ U ovom radu pozivamo se na singapsku školu, koja je predvođena političkom i ekonomskom mišlju Lija Guangjaoa, i u daljem tekstu nastojaćemo da na što konkretniji način predstavimo koncept „azijskih vrednosti” iz njegovog ugla.

Politička i ekonomska misao Lija Guangjaoa obrazovala se oko 1960. godine i u najvećoj meri odnosila se na formiranje koncepta „azijskih vrednosti” koje će biti jedinstvene i koje će se suštinski razlikovati od vrednosti Zapada. Kao ideo-lošku i vrednosnu osnovu za stvaranje koncepta Li Guangjao uzeo je vrednosti konfučianizma, političke i socijalne filozofije, po nekim autorima i religije, koja je nastala u Kini u vreme čuvenog kineskog filozofa Konfučija. Li je po uzoru na Konfučija, smatrao da je porodica najbitnija celija društva i kao takva, ona je iznad prava individue. Naime, na porodicu se gleda kao na malu državu, dok država predstavlja veliku porodicu, i upravo u tome je bila suština.

¹⁶ Xiaorong, L. (1996): „Asian Values’ and the Universality of Human Rights”, Report from the Institute for Philosophy and Public Policy 16, No. 2.

¹⁷ Hoon, C. H. (2004): „Revisiting The Asian Values argument used by Asian Political Leaders and its Validity”, Indonesian Quarterly, Vol. 32, No. 2, 154 - 174.

¹⁸ Krstić, Z., 224 - 232.

Li je branio tezu da „azijske vrednosti” propagiraju jaku državu, paternalističkog tipa. Ta država bi bila iliberalna država zasnovana na stabilnosti i ekonomskom razvoju. Inače, Li je bio jedan od najistaknutijih zagovornika iliberalne demokratije na svetu. U Lijevoj filozofiji snažna porodica i snažna država predstavljaju kamen temeljac uređenja i blagostanja društva i države. Veliku ulogu u tome igra i socijalna kohezija, obrazovanje, disciplina i naporan rad kako bi se ostvario ekonomski napredak.

„Vidite, najvažnije što se tu može naći jeste socijalna kohezija. Ja sam u nekoliko svojih govora stavio akcenat na tri osnovna principa za uspešnu transformaciju bilo kog društva. Prvo - vođstvo, drugo - administracija, koja je efikasna, i treće - socijalna disciplina. Ukoliko nemate neki od ova tri principa, ništa nećete moći da ostvarite... Gde je manjak socijalne discipline, tu je progres slabiji... Ukoliko ne ostvarite socijalnu disciplinu, svako radi ono što želi...” kaže Li.¹⁹

Li je 1979. godine uputio pismo tadašnjem premijeru u kojem je napisao: „Mi se moramo skloniti od onoga što nam dolazi sa Zapada. Ono što je važno to su unutar-familijarni odnosi. Mi moramo naglašavati veze koja oličavaju tradicionalne porodice u svim azijskim društvima.”²⁰ U ovom pismu Li je posebno naglasio značaj moralnog obrazovanja i religijskog znanja, koja će se kroz kurseve konfučijanizma učiti u školama i tako stvarati pogodno tlo za razvoj „azijskih vrednosti” kako u Singapuru, tako i u celom regionu.

Li se u svojoj misli zalagao i za koncept utemeljenja „socijalne piramide”. Ova piramida zasnivala bi se na socijalnoj koheziji, socijalnoj discipline, kao i poštovanju vrednosti zajednice. Koncept dobre vlade (*good government*) bio bi ispred vrednosti demokratije. Kako sam Li kaže: „Državi prvo treba ekonomski razvoj, pa tek onda demokratija”²¹ Kako vidimo, u Lijevoj misli nalazi se skepticizam u odnosu na vrednosti demokratije i to je, po mnogim autorima, jedna od glavnih crta njegove kritike Zapada.²²

3. Konfučijanska podloga koncepta „azijskih vrednosti”

Bivši premijer Singapura, kao i idejni tvorac koncepta „azijskih vrednosti” Li Guangjao, ključne sastojke za uspostavljanje pomenutog koncepta uzeo je upravo iz jedne od najstarijih religija na svetu (socijalnog i političkog učenja) - konfučijanizma. Vrednosti kao što su poštovanje autoriteta, porodice i obrazovanja, Li Guangjao proglašio je za ključne u uređenju društva, a onda i države. Kako bismo otkrili povezanost i sličnost vrednosti konfučijanizma i koncepta

¹⁹ Ovde navedeno prema: Barr, M. (2000): „Lee Kuan Yew and ‘The Asian Values’ debate”, Asian Studies Review, Volume 24, No. 3.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Pogledati više o tome u : Hoon, C. Y.,154 - 174.

„azijskih vrednosti” predstavićemo glavne vrednosti konfučijanizma i koliko je ovo učenje danas zastupljeno u regionima Istočne i Jugoistočne Azije.

Konfučijanizam predstavlja sistem mišljenja koji se zasniva na učenjima kineskog filozofa Konfučija koji je živeo od 551. godine pre nove ere do 479. godine pre nove ere. Mnogi danas, kao i pre dve hiljade godina, način kineskog života opisuju kao konfučijanski.²³ Pored Kine, konfučijanizam se proširio i na druge zemlje regiona Istočne i Jugoistočne Azije, i to na Vijetnam, Koreju i Singapur. Konfučijanizam je prisutan i na Tajvanu i u Hong Kongu. U Japanu konfučijanizam čini deo sinkretičkog jedinstva sa šintoizmom i budizmom, i time oblikuje način života Japanaca.²⁴ U konfučijanske vrednosti spadaju: važnosti porodice, poštovanje autoriteta, poštovanje starijih, poštovanje tradicije, snažna radna etika, učenje, obrazovanje, sticanje položaja zaslugama i dr.²⁵ Ove vrednosti uzimaju se kao čvrsta podloga za nastanak koncepta „azijskih vrednosti” jer daju primat poštovanju autoriteta, kao i vrednovanju društvenog i zajedničkog, naspram pojedinačnog i individualnog. Upravo ta činjenica nam govori o „zajedničkom modelu” koji su prihvatile zemlje Istočne i Jugoistočne Azije, kako bi poboljšale svoj ekonomski položaj, učvrstile saradnju i političku stabilnost u onim segmentima u kojima to mogu. Kako vidimo, nema boljeg načina od nekog vida zajedničke kulture koji će osigurati stabilnosti i mir regiona.

Kada se na državu gleda kao na proširenu porodicu, onda se i prema njoj tako postupa. Učenja za koja se Konfučije zalađao odnosila su se u velikoj meri i na vlast. Konfučije je razvio pet tipova društvenih odnosa za koje je karakterističan odnos nadređenog i podređenog. Društvo se sastoji od onih koji upravljaju i od onih koji slušaju. Poslušnost predstavlja jednu od značajnih stavki konfučijanizma. Poslušnost se prvo razvija u porodici da bi se kasnije reflektovala u odnosu prema vladaru i državi.

Država i nacija su predstavljale proširenu porodicu, dok je car smatran „ocem i majkom svog naroda.”²⁶ Kako kaže Mirča Elijade (Mircea Eliade), poznati religiolog XX veka: „Ljudsko društvo treba da bude regulisano pokretom, obrazovanim po nameri, a da se sve kreće od vrha do dna i odgovara očinskoj ljubavi (za sina) i suprotnim pokretom dubokog poštovanja koji ide od dna ka vrhu i ravan je sinovljevoj ljubavi. Ovo je jedina konfučijanska dužnost čija apsolutnost gotovo da pokazuje strasti, iako džentlmen u istini sveobuhvatno prezire strasti. Kršenje pravila ljubavi (prema familiji, prema prepostavljenom, prema domovini, prema šefu države itd.) jeste jedina konfučijanska definicija skrnavljenja.”²⁷

²³ Hibler D. i T. (2002): Konfučijanizam-svetske religije, Beograd: Čigoja štampa, 7.

²⁴ O šintoizmu, budizmu i konfučijanizmu u Japanu pogledati u: Hartz, P. (2002): Šinto - svetske religije, Beograd : Čigoja štampa.

²⁵ Hibler D. i T.,16.

²⁶ Ibid,11.

²⁷ Elijade, M. (1996): Vodič kroz svetske religije, Beograd: Narodna knjiga, Alf, 114. Ovde navedeno prema: Jevtić, M. (2009): Politikologija religije, Beograd: Centar za proučavanje

Kako vidimo iz navedenog, poštovanje autoriteta bilo prema ocu, bilo prema šefu države neminovno je. Stoga možemo napraviti paralelu između poštovanja autoriteta kao vrednosti konfučijanizma koji je osnova „azijskih vrednosti” i postojanja većinskih autoritarnih sistema u zemljama regiona Istočne i Jugoistočne Azije.²⁸ Mnogi autori smatraju da je upravo postojanje autoritarnih režima, a ne demokratije, zaslužno za političku stabilnost i prosperitet ovih regiona. Danas, Kina, zemlja u kojoj je konfučianizam nastao, predstavlja značajnu regionalnu silu koja najavljuje početak stvaranja globalne sile, čije će osnovno pitanje u budućnosti biti: „Kako usmeriti ovu rastuću silu na najbolji mogući način?”²⁹

Konfučijanske vrednosti sa „azijskim vrednostima” pokazuju da je za uspeh i prosperitet ovih regiona zaslužna određena kulturna osnova koja ceni težak rad, disciplinu, štedljivost i obrazovanje. Odnos kulture i privrednog razvoja prvi je proučavao Maks Veber (Max Weber), a to je uradio na primeru protestantizma i kapitalizma, baš na „sličnim” vrednostima za koje se zalaže konfučianizam. Međutim, razlika zapadnog kapitalizma i koncepta „azijskih vrednosti” upravo je u tome što prvi akcenat stavlju na individualizam i kapital, dok drugi na zajednicu i poštovanje autoriteta. Međutim, sam Veber je smatrao da je konfučianizam antimodernizujući i da predstavlja prepreku usponu kapitalizma.³⁰

Zanimljivo je da su, recimo, konfučijanske vrednosti igrale važnu ulogu u uspostavljanju „Sunshine Policy” – političkog aranžmana koji je inicirao predsednik Južne Koreje Kim De Džun (Kim Dae-Jung), a koji je usmeren na odnos sa Severnom Korejom. Ovaj politički aranžman predstavljen je 1998. godine. Reč je o pokušaju unapređenja odnosa Severne Koreje i Južne Koreje, i to po uzoru na model odnosa koje zastupa konfučijansko učenje, konkretno na odnos stariji brat - mlađi brat.³¹ Kako vidimo, vrednosti konfučijanizma su i te kako zastupljene u regionima Istočne i Jugoistočne Azije i predstavljaju nezaobilazan faktor formiranja njihovog kulturnog i političkog obrasca.

religije i versku toleranciju, 338.

²⁸ U autoritarne režime regiona Istočne i Jugoistočne Azije spadaju: Singapur, Brunej, Mjanmar, Laos, Vijetnam i Kina, dok u pseudo-demokratske režime spadaju: Malezija, Indonezija, Kambodža. Liberalna demokratija ustanovljena je na Filipinima, Japanu i Južnoj Koreji, dok se Tajland definiše kao izborna demokratija. Pogledati više o tome u: Diamond, L., 7 - 16.

²⁹ Upravo ovo pitanje postavlja knjiga Slediti lidera- rukovođenje Kinom od Deng Sjaopinga do Si Čipinga koja se bavi uspehom Kine pod rukovodstvom snažnih lidera, a koji je zasnovan na vrednostima konfučijanizma (konfučianizam, iako je ukinut kao državna religija 1928. godine, ipak snažno utiče na građane ove značajne države zbog svoje tradicije). Pogledati više o tome u: Lempston, D. (2015): Slediti lidera- rukovođenje Kinom od Deng Sjaopinga do Si Čipinga, Beograd: CIRSD.

³⁰ Gajinov, D. (2015): Privredno čudo zemalja Istočne i Jugoistočne Azije, doktorska disertacija, Beograd: Ekonomski fakultet, 253 - 254. Pogledati više o tome i u :Veber, M. (2013): Protestantska etika i duh kapitalizma, Beograd : Filip Višnjić.

³¹ Pogledati više na : https://en.wikipedia.org/wiki/Sunshine_Policy, pristupljeno: 3.2.2018.

4. Da li je koncept „azijskih vrednosti” u korenju „azijskog čuda” i azijske ekonomske krize?

Dva glavna događaja koja su obeležila i spojila regije Istočne i Jugoistočne Azije jesu „azijsko čudo” i azijska ekonomska kriza. Naime, „azijsko čudo” je termin koji označava zavidan ekonomski rast koji je zabeležen u zemljama ovih regija osamdesetih i devedesetih godina XX veka. Ovaj ekonomski bum ostvaren je na temeljima - koncepta „azijskih vrednosti”, kako veli jedan od utemeljivača tog koncepta - Li Guangjao. Međutim, kada se zapitamo zašto je azijska ekonomska kriza, koja je zahvatila ove regije 1997. godine, uticala na snažnije političko spađanje i saradnju ovih regionalnih entiteta, ostajemo začuđeni. Mnogi teoretičari, zagovornici koncepta „azijskih vrednosti” smatraju da je upravo azijska kriza bila blagoslov koji je omogućio ASEAN-u³², ekonomskoj organizaciji koja okuplja deset zemalja regije Jugoistočne Azije, da se proširi i na zemlje Istočne Azije (Kinu, Japan i Južnu Koreju) i osnuje ASEAN + 3, kako bi time ojačao novi istočnoazijski regionalizam. O stvaranju i važnosti stvaranja regionalnih ekonomske blokova pisao je Samjuel Hantington (Samuel Huntington), poznati američki politikolog. Huntington je smatrao da ekonomski regionalizam može uspeti samo kada je ukorenjen u zajedničkoj civilizaciji, tj. kulturi.³³ Formiranje ASEAN + 3³⁴ ojačalo je političku saradnju, kooperaciju i integraciju, kao i političku stabilnost među azijskim zemljama, i sve to na temelju koncepta „azijskih vrednosti”. Lideri istočnoazijskih zemalja smatrali su da je azijska ekonomska kriza bila njihova sudsudina koju su morali da prebrode kako bi ojačali kooperaciju i stabilnost, a političku saradnju i bezbednost podigli na viši nivo. Osnivanje ove organizacije dokazalo je da su participacija i intervencija države u ekonomskom sektoru potrebne, kako bi se na najbolji mogući način suzbile negativne tendencije i stimulisale pozitivne.

Nasuprot stavovima zagovornika koncepta „azijskih vrednosti” i zasluga ovih vrednosti u rešavanju azijske ekonomske krize, kao i u uspostavljanju nove regionalne organizacije, postoje i kritike na njihov račun. Francis Fukujama (Francis Fukuyama) smatra da su upravo „azijske vrednosti” odgovorne za azijsku ekonomsku krizu i da teško mogu dokazati svoj učinak u azijskom ekonomskom čudu koji je zahvatilo analizirane regije. Fukujama smatra da su upravo korupcija kao i koren kronizma uticali na stvaranje ekonomske krize.³⁵ Pored Fukujame, Mor-

³² ASEAN broji deset zemalja Jugoistočne Azije i to su: Brunej, Kambodža, Indonezija, Laos, Mjanmar, Malezija, Filipini, Singapur, Tajland i Vijetnam. O ASEAN-u pogledati više u: Gates, C. and Than, M. (2001): in ASEAN Enlargement: An Introductory Overview, Singapore: ISEAS, 1 – 26.

³³ Huntington, S. (1993): „The Clash of Civilizations?”, Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3, 22 - 43.

³⁴ Pogledati više o tome na: <http://ASEAN.org/ASEAN/External-Relations/ASEAN-3/> , pristupljeno: 4.2.2018.

³⁵ Fukuyama, F. (2001): Asian Values in the Wake of the Asian Crisis in Democracy, Market Economic & Development: An Asian Perspective, ed. Farrukh Igal and Jong-II You, Washington: The World Bank Washington D.C., 149.

timer Zakerman (Mortimer Zuckerman) smatra da je kroni kapitalizam azijskih ekonomija proizvod „azijskih vrednosti” i da upravo „azijske vrednosti” predstavljaju „azijske slabosti”.³⁶ I mnogi drugi zapadni teoretičari ne razumeju koncept „azijskih vrednosti” koji podrazumeva snažnu vezu azijske ekonomije i azijskog tipa vlade. Naime, mnogi smatraju da filozofijom „azijskih vrednosti” azijski lideri opravdavaju autoritarne režime, odsustvo ljudskih prava, paternalizam, kronizam i iliberalni vid demokratije.³⁷

5. Kritički osvrt i pogled u budućnost

Nakon završetka Hladnog rata Sjedinjene Američke Države nastojale su da promovišu ideju demokratije i ljudskih prava u svojoj spoljnoj politici. „Zapadne ideje individualnosti, liberalizma, konstitucionalizma, ljudskih prava, jednakosti, slobode, vladavine zakona, demokratije, slobodnog tržišta, odvojenosti crkve i države, često imaju vrlo malo odjeka u islamskoj, konfučijanskoj, japanskoj, hinduističkoj, budističkoj ili pravoslavnoj kulturi”, kaže Huntington.³⁸ Zapad nastoji svuda na svetu da plasira određeni vid „univerzalne civilizacije” kao zapadne ideje na temelju navedenih vrednosti, pa i u azijskim društвima, te je stoga glavna kritika Zapada prema regionima i političkim sistemima Istočne i Jugoistočne Azije, upravo nedostatak demokratije i vladavine ljudskih prava.

Jedna od ključnih kritika je i ta da koncept „azijski vrednosti” zloupotrebljavaju mnogi lideri i vlade u azijskim zemljama kako bi opravdali i zadržali svoj autoritarni stil vladanja. Kritika obuhvata i nedostatak vladavine ljudskih prava, kontrolu medija i protoka informacija, zadiranje u privatni život pojedinaca kontrolom radjanja³⁹ kako bi se obezbedio ekonomski razvoj itd.⁴⁰

Ove kritike su veoma značajne u sagledavanju opšte slike i kritičkog pogleda na funkcionisanje političkih sistema regiona Istočne i Jugoistočne Azije, mada je i težnja azijskih društava da imaju svoj identitet koji se razlikuje od zapadnog jasna.⁴¹

³⁶ Zuckerman, M. (1998): „Japan Inc. Unravels: How Asian Values Have Becomes Asian Liabilities”, U.S. News&World Report.

³⁷ Bakar, O. (1998): „Asian Values, or Universal Values Championed by Asia? Implications for East-West Understanding”, Social Semiotic, Vol. 8, No. 2/3, 76 – 169.

³⁸ Huntington, S., 22 - 43.

³⁹ Kina je za vreme Deng Sjaopinga uvela „politiku jednog deteta” u cilju povećanja svog BDP-a, što je i ostvareno. Smanjenje radjanja uticalo je i na ubrzano starenje stanovništva, kao i na ozbiljnju rodnu neravnopravnost. Pogledati više o tome: Lempton, D., 39.

⁴⁰ Hoon, C. H., 154 - 174.

⁴¹ Samjuel Huntington je verovao da „kada modernizacija dovede do ekonomskog razvoja, onda će povećani nivo bogatstva i životnog standarda doprineti samosvesćivanju celog društva, odnosno ohrabriti ljude da imaju poverenje u svoje nasleđe i kulturni identitet. Ovaj proces on označava terminom ‘indigenizacija nezapadnih društava.’” Ovde navedeno prema: Krstić, Z., 222.

Li Guangjao smatra da su upravo individualna prava zaslužna za krizu morala u zapadnim društvima. Pored toga, Muhamed kaže: „Mnoga zapadna društva su moralno dekadentna.”⁴² Cilj za koji su se Li i Muhamed borili stvaranjem koncepta „azijskih vrednosti” jeste da azijske zemlje budu i moderne i tradicionalne istovremeno, tj. modernizovane, a ne vesternizovane.⁴³ Čak je i bivši kineski premijer Li Peng (Li Peng) rekao da svaka zemlja mora da definiše svoj koncept ljudskih prava i demokratije. Ono što Zapad hoće jeste neka vrsta „kulturnog imperijalizma”.⁴⁴ Suštinska razlika između Zapada i Azije jeste teza da su azijska društva orijentisana ka dužnosti, a ne ka ljudskim pravima i da upravo taj segment čini jedinstvenu socijalnu strukturu i političke sisteme u regionima Istočne i Jugoistočne Azije.⁴⁵

Prepostavljamo da će se i dalje razvijati regioni Istočne i Jugoistočne Azije, koji idu uzlaznom putanjom i ekonomski i posredstvom političke saradnje koju ostvaruju u mnogim organizacijama. Ukoliko uzmemo za primer Kinu, gde su konfučijanske vrednosti kao podloga za koncept „azijskih vrednosti” nastale, videćemo da Kina neprestano ostvaruje uspehe. Beleži veliki procenat obrazovanog stanovništva, jaku srednju klasu, smanjenje broja siromašnih, zavidan rast BDP-a, jaku želju za jačanjem zaposlenosti stanovništva - čime se stvaraju snažni uslovi za uspostavljanje zavidne socijalne kohezije u društvu, što može doneti još veći prosperitet i političku stabilnost ovoj velikoj sili, kao i njenom regionu. Kina dela kako na unutrašnjem polju, tako i na spoljašnjem. Ona postaje jedan od glavnih igrača na svetskoj sceni. Članica je BRIKS-a, grupe formirane 2008. godine koja se odnosi na rastući razvoj privrednog potencijala zemalja članica. Kina je sve više zastupljena u vođenju Svetske banke, od dužnika postala je poverilac, i investitor je u mnogim zemljama. Sve ove rezultate propratili su snažno poverenje, socijalna uključenost, kako građana, tako i svih društvenih i vladajućih struktura da svoju zemlju učine silom kakva je danas.⁴⁶ Pored Kine, koja ostvaruje znatan rast svetskog BDP-a, Japan i Južna Koreja takođe ostvaruju rezultat u udelu svetskog BDP-a, kao i nezanemarljivo učešće u svetskoj trgovini, dok je Hong Kong šampion urbanizacije, koja iznosi 100%.⁴⁷

Budućnost regiona Istočne i Jugoistočne Azije, bar za 2018. godinu biće pozitivna. Naime, prema časopisu *The Economist*, Kina će ostvariti rast BDP-a od 5,8%, dok će zemlje Jugoistočne Azije - Vijetnam, Kambodža, Mjanmar i Laos - ostvariti značajan rast BDP-a od 6%.⁴⁸

⁴² Ovde navedeno prema: Hoon, C. H., 154 - 174.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Pogledati više o tome u: Lempton, D. (2015): Slediti lidera- rukovođenje Kinom od Deng Sjaopinga do Si Đipinga, Beograd: CIRSD.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ <https://www.Economist.com/blogs/graphicdetail/2018/01/Daily-Chart-3>, pristupljeno: 16.2.2018.

6. Zaključak

Koncept „azijskih vrednosti” koji svoju osnovu crpi iz konfučijanskih vrednosti svakako ima značaj za političke sisteme Istočne i Jugoistočne Azije. Rezultat toga vidimo ukoliko se pozovemo na takozvane azijske zmajeve/tigrove. Kina je takođe dokaz toga. Inicijativa pod nazivom „Pojas i put”, koju sprovodi Kina, značajna je, kako za unapređenje Kine, tako i regionala i zemalja koji se nalaze na njenom putu.⁴⁹ Pored zavidnog razvoja, ovi regioni su ustanovili jedinstven identitet po kojem su prepoznatljivi i po kojem se razlikuju od zapadnog modela, a taj identitet se ogleda upravo u konceptu „azijskih vrednosti”. Značajan proizvod političke i ekonomске saradnje zemalja regionala Istočne i Jugoistočne Azije jeste i organizacija ASEAN + 3, koja predstavlja dokaz uspešnosti kooperacije i razvoja ovih regionala. Značaj koncepta „azijskih vrednosti” jeste od važnosti mnogim istraživačima, a posebno politikolozima koji proučavaju značaj i budućnost političkih sistema regionala Istočne i Jugoistočne Azije.

Literatura

- Bakar, Osman (1998): „Asian Values, or Universal Values Championed by Asia? Implications for East-West Understanding”, *Social Semiotic*, Vol. 8, No. 2/3, 76 – 169.
- Barr, Michael (2000): „Lee Kuan Yew and ‘The Asian Values’ debate”, *Asian Studies Review*, Volume 24, No. 3.
- Diamond, Larry (1999): *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 7 - 16.
- Dzulkarnain, Ahmad (2003): *Asean+3: The institutionalization of Asian values*, Masters Thesis, Monterey, CA: Naval Postgraduate School.
- Elijade, Mirča (1996): *Vodič kroz svetske religije*, Beograd: Narodna knjiga, Alf.
- Fukuyama, Francis (2001): *Asian Values in the Wake of the Asian Crisis in Democracy, Market Economic & Development: An Asian Perspective*, ed. Farrukh Igal and Jong-II You, Washington: The World Bank Washington D.C.,149.
- Gajinov, Dejana (2015): *Privredno čudo zemalja Istočne i Jugoistične Azije*, doktorska disertacija, Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gates, Carolyn L. and Than, Mya (2001): in *ASEAN Enlargement: An Introductory Overview*, ISEAS, Singapore, 1 – 26.
- Harc, Paula (2002): *Šinto-svetske religije*, Beograd: Čigoja štampa

⁴⁹ Pogledati više o tome u specijalnoj rubrici: „Kina i svet u 21 veku”, Megatrend revija, Vol. 15, br. 3, 2018., 173 - 225., dostupno na:

http://megatrend.edu.rs/student/wp-content/uploads/2018/10/Megatrend_revija_3_2018_.pdf.pdf, pristupljeno 5.11.2018. , kao i u knjizi: Jiveji, V. (2018): Kina povezuje svet- Na čemu se zasniva Inicijativa „Pojas i put”, Beograd: CIRSD

- Xiaorong, Li (1996): „Asian Values’ and the Universality of Human Rights”, *Report from the Institute for Philosophy and Public Policy* 16, No. 2.
- Hibler, Doroti i Tomas, (2002): *Konfučijanizam-svetske religije*, Beograd: Čigoja štampa.
- Hoon, Chang Yau (2004): „Revisiting The Asian Values argument used by Asian Political Leaders and its Validity”, *Indonesian Quarterly*, Vol. 32, No. 2, 154 - 174.
- Huntington, Samuel P. (1993): „The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3., 22 - 43.
- Jevtić, Miroljub (2009): *Politikologija religije*, Beograd: Centar za proučavanje religije i versku toleranciju.
- Jiveji, Vang (2018): *Kina povezuje svet- Na čemu se zasniva Inicijativa „Pojas i put“*, Beograd: CIRSD.
- Krstić, Zoran (2007): *Savremeni politički sistemi zemalja Jugoistočne Azije*, Beograd: Službeni glasnik
- Lempton, Dejvid (2015): *Slediti lidera- rukovođenje Kinom od Deng Sjaonminga do Si Dipinga*, Beograd: CIRSD
- Rošker, Jana (2016): „Modern Confucianism and the Concept of ‘Asian Values’”, *Asian Studies*, IV (XX), 1,153 - 164.
- Teik, Khoo Boo (1999): „The Values of a Miracle: Malaysian and Singapore Elite Constructions of Asia”, *Asian Studies Review*, Vol. 23, No. 2, 182.
- Thompson, Mark (2004): „Pacific Asia after ‘Asian Values’: Autoritarianism, Democracy, and ‘Good Governance’”, *Taylor&Francis, Ltd, Third World Quarterly*, Vol. 25, No. 6, 1079 - 1095.
- Veber, Maks (2013): *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Beograd: Filip Višnjić
- Wu, Linjun (2000): „East Asia and the Principle of Non-Intervention: Policies and Practices”, Maryland series in *Contemporary Asian Studies*, No. 5, 160.
- Zuckerman, Mortimer (1998): „Japan Inc. Unravels: How Asian Values Have Becomes Asian Liabilities”, *U.S. News&World Report*.

Internet izvori:

- <http://asean.org/asean/about-asean/asean-motto/>
- <http://asean.org/asean/external-relations/asean-3/>
- <https://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2018/01/daily-chart-3>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Sunshine_Policy
- <https://freedomhouse.org/regions/asia-pacific>
- http://megatrend.edu.rs/student/wp-content/uploads/2018/10/Megatrend_revija_3_2018_pdf.pdf

Review scientific article

Received 13.11.2018.

Approved 23.03.2019.

THE IMPORTANCE OF THE „ASIAN VALUES” CONCEPT FOR MODERN POLITICAL SYSTEMS OF EAST AND SOUTHEAST ASIA

Abstract: This paper analyzes the significance of the concept of “asian values” for modern political systems of East and Southeast Asia. Taking the theoretical basis of one of the creators of the concept of “asian values” - Lee Kuan Yew, as a starting point, the author analyzes and explains in what way these values have influenced the contemporary political systems of East and Southeast Asia. Confucian values, which include discipline, education, respect for authority, respect for the family, and many others, have provided a strong foundation of a unique identity of the regions of East and Southeast Asia, which differ from the Western model, and which is embodied in the concept of “asian values”. The aim of this paper is to illustrate how the concept of “asian values” has influenced the regions of East and Southeast Asia and their political systems.

Keywords: Asian values, confucianism, East, Asia, region

Nemanja Danilović*

UDK 327.8

342.7

doi: 10.5937/MegRev2002079D

Pregledni naučni članak

Primljen 27.11.2018.

Odobren 26.01.2019.

NOVI INTERVENCIONIZAM I HUMANITARNA INTERVENCIJA U MEĐUNARODNOJ PRAKSI

Sažetak: U radu se analizira novi intervencionizam i njegova povezanost sa humanitarnom intervencijom kroz nekoliko primera iz skorije prakse. Autor je nastojaao da iznese osnovne odlike i osobine novog globalnog intervencionizma koji se u određenoj meri proteže kroz humanitarne intervencije sprovedene od strane velikih sila na manje države, a sve pod izgovorom zaštite ljudskih prava i sloboda. Osnovna zamisao rada jeste da se kroz konkretne primere dokaže u kolikoj meri su humanitarne intervencije zaista opravdane, da li se iza zaštite ljudskih prava krije nešto potpuno drugo, neki potpuno drugi cilj ili potpuno drugi interes velikih sila.

Ključne reči: intervencionizam, humanitarna intervencija, globalizam, velike sile, ljudska prava.

* Pravni fakultet, Megatrend univerzitet, Beograd
nemanjad444@gmail.com

1. Uvod

Dvadeseti vek možemo slobodno nazvati vekom globalnih intervencija širom sveta, od istoka do zapada, od severa do juga. Takozvani pojam intervencionizma, koji je ustanovljen još u vreme modernog doba ili novog veka, javljase i u savremenom dobu i to u ogromnoj meri, a po nekim istraživanjima upravo svoju pravu ekspanziju doživjava nakon završetka Drugog svetskog rata.

Iako je već opšte poznato da je nacistička Nemačka na čelu sa Adolfom Hitlerom, krenula 1939. godine u porobljavanje Evrope, a i dobrog dela sveta, kroz svoju borbu za osvajanje novih prostranstava i takozvanog novog životnog prostora (lebensraum), ona je kroz taj svoj proces širila i svoju politiku, ideologiju, svoj državni poredak namećući ih tako novoosvojenim državama i njihovim narodima.

Novi intervencionizam, svoj pravi smisao dobio je u periodu Hladnog rata, odnosno zategnutih političkih, vojnih i diplomatskih odnosa između komunističkog Istoka i globalističkog Zapada.

Intervencije širom sveta koje su sprovođene i od strane Istoka i od strane Zapada protiv manjih i „neposlušnih“ državica, a sve pod paravanom zaštite ljudskih prava i sloboda tamošnjeg naroda, u stvari su krile osnovni cilj i zadatak, a to je širenje imperijalizma i državnog globalizma od strane velikih sila na manje države.

2. Pojam novog intervencionizma

Mada, kao što je već poznato, savremeno međunarodno pravo, zasnovano na Povelji UN, ne dozvoljava nikakve oružane intervencije¹, po okončanju Hladnog rata, javile su se na raznim stranama neke „nove“ ideje. Njihova suština svodi se na tvrdnju da je klasičan koncept suvereniteta država prevaziđen i da je u slučaju kada su ljudi (stranci, ali i državlјani odnosne zemlje) žrtve ozbiljnog kršenja ljudskih prava od strane određene vlade, dozvoljeno mešanje, pa i oružanim putem, međunarodnog faktora, čak i pojedinih država. Skovan je i naziv „novi intervencionizam“ (eng. new interventionism). Ovim pitanjem su, svako iz svog ugla, počeli da se bave svi: pravni pisci, političari, diplomatе, filozofi, aktivisti raznih nevladinih organizacija, funkcioneri nevladinih organizacija itd.²

¹ U Povelji Ujedinjenih nacija, u glavi VII, član 42, predviđa se upotreba sile, to jest, može se preduzeti akcija vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama radi održavanja ili uspostavljanja međunarodnog mira ili bezbednosti. Kako stoji u Povelji, akcije ovog tipa se preduzimaju ukoliko se mere iz stava 41. Povelje pokažu kao nedovoljne. Te mere obuhvataju potpun ili delimičan prekid ekonomskih odnosa i železničkih, pomorskih, vazdušnih, poštanskih, telegrafskih, radiografskih i drugih veza, a, isto tako, i prekid diplomatskih odnosa.

² Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana (2015): „Međunarodna ludska prava“, Centar za izdavaštvo i informisanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd,

Humanitarne intervencije su postale sastavni deo savremene prakse. Velike i moćne države nesmetano se mešaju u unutrašnje odnose mnogih zemalja. Naime, pod plaštom zaštite ljudskih prava i sloboda odomaćila se praksa mešanja u unutrašnje odnose pojedinih zemalja. Posebno zabrinjavajuće je često „pribavljanje“ saglasnosti Saveta bezbednosti UN za takve intervencije. Bez obzira na sve, takve intervencije su grubo mešanje u unutrašnje zemlje i nametanja toj zemlji svog koncepta razvoja odnosno poimanja ljudskih prava i sloboda. Očigledno je da je termin agresija zamenjen „humanitarnom intervencijom“ kako bi se otupela svetska oštrica, odnosno svet učinio što manje osetljivim na ovakve pojave. Čest je slučaj da „humanitarne intervencije“ izazovu katastrofalno stanje u zemlji u kojoj se interveniše, ili dovedu do građanskog rata sa nesagledivim posledicama. Najbolji primer je „humanitarna intervencija“ na SRJ i „Arapsko proleće“.³

3. Pojam intervencije u međunarodnom pravu

Intervencija u međunarodnom pravu je mešanje u odnose između drugih država, a naročito u unutrašnje poslove druge države, sa ciljem da se uticajem, pretnjom ili upotrebom sile nagnaju da to učine. Ranije je bilo čestih slučajeva i primenom pretnje ili upotrebom sile da bi se druga država prinudila da izvrši neku međunarodnu obavezu, bilo po opštem međunarodnom pravu, bilo po određenom ugovoru. Danas je opšte shvatanje da je upotreba bilo kakve sile u međunarodnim odnosima zabranjena. Sveti savez (Rusija, Austrija i Pruska, kasnije Engleska i Francuska), osnovan 1815, postavio je pravilo da Savez može intervenisati u unutrašnje stvari drugih država radi održavanja načela legitimite vladavine (i protiv revolucionarnog obaranja zakonitog režima). Pokušaj primene ove doktrine u Južnoj Americi doveo je 1823. do proglašavanja Monroeve doktrine.⁴ Slične stavove su kasnije proglašivali V. Britanija u pogledu prava na intervenciju u područjima Britanske Imperije i Japan u sferama svog interesa u Aziji. Posebno treba spomenuti tzv. finansijske intervencije (u Turskoj 1855, Tunisu 1869, Egiptu 1876, Srbiji 1893, Grčkoj 1895), što je dovelo do tzv. Dragove doktrine⁵, Haške konvencije o ograničenju upotrebe sile radi naplate dugova koji potiču iz ugovora i Porterove doktrine. Iz Povelje UN se danas izvodi moguć-

350-351.

³ Nogo Sreto (2016): „Međunarodno krivično pravo“, Catena Mundi, Beograd, 118.

⁴ Shvatanje zvanične politike SAD, formulisano u poruci predsednika Dzemsu Monroa od 2. decembra 1823, da se zabranjuje svako novo sticanje kolonija evropskih država u Americi; da se SAD protivi svakom pokušaju potčinjavanja ili stavljanja u bilo kakav odnos zavisnosti nezavisnih američkih država od strane evropskih sila; a da se SAD sa svoje strane neće mešati u odnose između evropskih država.

⁵ Doktrina čija je osnovna teza zabrana intervencije oružjem radi naplate javnih dugova (finansijskih potraživanja) jer je takav postupak protivan međunarodnom pravu i suverenitetu država.

nost samo kolektivne intervencije, dok intervencije pojedinih država isključuje. Po Povelji je zabranjena svaka intervencija u unutrašnje stvari jedne države koje spadaju u njenu isključivu nadležnost.⁶

4. Današnji pristup humanitarne intervencije

Na politički, pravni, moralni i motivacioni pristup humanitarnoj intervenciji i na izgradnju instrumenata međunarodne zajednice za njenu primenu (preuzimanje) u drugoj polovini 20. veka bitno su uticala dva događaja: proces dekolonizacije (posle Drugog svetskog rata do 60-tih godina prošlog veka) i raspad složenih država na istoku Evrope posle završetka hladnog rata. Posledica oba događaja je stvaranje niza novih država koje su se bitno razlikovale od onih iz prethodnog perioda. Novonastale države su slabe, ne toliko u vojnom smislu, koliko u pogledu unutrašnjeg uređenja, efikasnosti i stabilnosti.⁷

Istovremeno, u ovom periodu je opao i broj ratnih sukoba u klasičnom smislu, ali je došlo do snažne ekspanzije tzv. sukoba nove vrste. Oko 75 posto ratova od 1945. godine do kraja 20. veka bili su unutrašnji, a ne međudržavni sukobi.⁸ Najčešći povodi za unutrašnje sukobe su pitanja državnosti novostvorenih država i njihovo odnos prema ustavotvornom narodu, etničkim grupama i religijskim zajednicama. Kao po pravilu, zahtevi strana u unutrašnjim sukobima su ultimativni do genocida. U takvima ratovima civilne žrtve čine oko 90 posto od svih žrtava.⁹

Do početka devedesetih godina prošlog veka pitanje prava i opravdanoosti humanitarne intervencije i uopšte njenog preduzimanja nije bilo predmet prvorazrednih pravno-političkih aktivnosti relevantnih subjekata MZ. U ovom periodu humanitarne intervencije su bile predmet samo povremenih teorijskih rasprava (od slučaja do slučaja) koje su zadržane na nivou hipotetičke retorike. Razlog je što se tokom hladnog rata svako narušavanje principa ne-intervencije, u suštini sa humanitarnim rezultatima, opravdane od strane intervenišućih država kao intervencije i cilju sprečavanja ugrožavanja svetskog mira, a ne kao humanitarne.¹⁰

Sa talasom demokratizacije, pokrenutim završetkom hladnog rata, poštovanje i zaštita ljudskih prava su dobili primarni značaj među kriterijumima demokratizacije. Brojne manjinske i etnoverske zajednice takav trend su shvatile kao podršku njihovom pravu na samoopredeljenje. Njihovi zahtevi i akcije u tom smislu izbili su u prvi plan u više država širom sveta. Mere koje vla-

⁶ „Pravni leksikon“ (1964): Savremena administracija, Beograd, 299.

⁷ Savić Sava (2007): „Međunarodno pravo i humanitarna intervencija“, MP 1/2010, 10.

⁸ Ibid, 10, fn 17.

⁹ Ibid, 10-11, fn 18.

¹⁰ Ibid, 11, fn 20.

juće elite pojedinih država preduzimaju u sprečavanju separatističkih težnji etničkih, verskih i drugih manjinskih zajednica često prelaze norme političkih sukoba i poprimaju obeležja zločina. U cilju sprečavanja ili ublažavanja humanitarne katastrofe u takvim sukobima, MZ i njeni subjekti (pojedinačne države, grupe država ili njihove organizacije) sve češće, kao izbornim načinom, reaguju spoljnom intervencijom prema režimima pojedinih država. Ali, takvu praksu humanitarnih intervencija, kao što je izneto, prate brojna pitanja i dileme, koje pokazuju značajne nedostatke pravnog određenja humanitarne intervencije. Posebno su izražene razlike u pristupima koji se odnose na pravo i opravdanost humanitarne intervencije preduzete korišćenjem vojne sile kada nije odobrena od strane SB UN. Pitanje legalnosti i opšte političke i moralne opravdanosti da države vojno intervenišu u drugoj državi bez odobrenja SB UN naročito je snažno pokrenuto vojnom intervencijom NATO u SRJ (24. mart - 10. jun 1999), opravdanom humanitarnim razlozima.¹¹

5. Uslovi i ograničenja za sprovođenje humanitarne intervencije

Svaka humanitarna intervencija sama po sebi predstavlja upotrebu oružane sile, što možemo predstaviti i kao akt agresije na jednu nezavisnu i suverenu državu. Upotreba humanitarne intervencije opravdava se humanitarnim razlozima. Takođe, u teoriji i praksi razvijeni su uslovi po kojima bi humanitarna intervencija bila opravdana, to jest, dozvoljena.

Iako je teško izvršiti uopštavanja, može se primetiti da se uglavnom zahteva:

- 1) da je dokazano teško kršenje ljudskih prava u datoj zemlji, i to takvo koje je velikih razmara i preti velikim gubicima ljudskih života; 2) da je utvrđeno da postoji ozbiljna pretnja koja opravdava vojno mešanje (tj. da nema drugih alternativa za spašavanje ugroženih ljudskih života); 3) da postoji jasan cilj (da se prekine sa grubim kršenjem ljudskih prava); 4) da se vojnoj intervenciji pribegava kao krajnjem sredstvu (kada su sva druga tj. miroljubiva i nenasilna sredstva već iscrpljena, a postoji potreba za hitnom akcijom); 5) da postoji proporcija upotrebljenih sredstava (sile) i ciljeva (da trajanje i intenzitet vojne akcije budu na dovoljnem nivou, ali ne i više od toga); 6) da postoji srazmerna između cilja i posledica (tj. treba utvrditi da li postoji razumna šansa da se vojnom intervencijom popravi, a ne pogorša stanje); 7) da intervencija treba da bude kolektivna (od strane više, a ne jedne države); 8) da se interveniše pravovremeno (u vreme kada se teško krše ljudska prava, a ne kasnije - samo zato da bi se kaznila odgovorna lica); 9) da onaj ko interveniše pruži pouzdane dokaze o tome da to čini iz istinske brige zbog humanitarnih pitanja (a ne iz sebičnih razloga); i dr.¹²

¹¹ Ibid, 12.

¹² Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, 352.

6. Volfoviceva doktrina

Tokom perioda hladnog rata, a i posle njegovog okončanja, najveći broj tzv. humanitarnih intervencija sproveden je u raznim delovima sveta od strane zapadnog imperijalističkog bloka, na čijem čelu su se nalazile SAD.

Novo svetlo na prirodu „humanitarnih“ intervencija baca interpretacija uticajnog profesora Dzefrija Naja, čija je lista uslova za intervenciju nešto sažetija, ali sadrži jedan važan dodatni moment. Naime, on predlaže četiri uslova za humanitarnu intervenciju: da postoji pravedan cilj u očima drugih; da sredstva budu srazmerna ciljevima; da je visoka verovatnoća za uspeh; i da se humanitarni cilj pojača postojanjem drugih snažnih, nacionalnih interesa. „Amerikanci retko kad prihvataju lošu „Realpolitik“ kao vodeći princip, dok su ljudska prava i ublažavanje ljudske nesreće već dugo važan aspekt naše spoljne politike. Ali spoljna politika uključuje i nastojanje da se postignu različiti ciljevi u složenom i neposlušnom svetu. (...) Generalno gledano, trebalo bi da izbegavamo upotrebu sile, osim u slučajevima gde su naši humanitarni interesi pojačani postojanjem drugih snažnih nacionalnih interesa.“ Važna tačka ovde jeste uvođenje u igru nacionalnih interesa kao konstitutivnog elementa doktrine humanitarnih intervencija. U osnovi doktrine „humanitarnih“ intervencija, kako kaže Dejvid Gibbs (David N. Gibbs), američki profesor političkih nauka, leži „Volfoviceva doktrina“ (Paul Wolfowitz), razvijena 1992. godine, koja zagovara politiku američkog unilaterizma i preventivnog vojnog delovanja kako bi se sprečila bilo koja država da dostigne status supersile i tako ugrozila američki pristup naftnim i drugim resursima.¹³

To je ujedno i razlog da pogledamo genealogiju ove doktrine. Pitanje na koje hoću da odgovorim jeste: da li je ona razvijena iz čisto moralnih razloga, ili je njen nastanak motivisan drugim motivima. Još u vreme hladnog rata pojavila se potreba za opravdanjem permanentnih globalnih intervencija u svetske poslove.¹⁴ Tako je formulisana nova geostrateška ideologija u formi doktrine o ljudskim pravima. O njenim stvarnim pragmatičkim ciljevima najbolje svedoči tvorac ove ideologije Zbignjev Bžežinski, nekadašnji državni sekretar SAD: „Ja sam razvio tu doktrinu u dogовору са председником Кarterом;¹⁵ то је био најбољи начин да се дестабилизује ССР. Тако је и урађено.¹⁶

SAD su među glavnim zagovornicima ideje o pravu tzv. humanitarne intervencije, tj. da se može oružjem intervenisati u drugoj zemlji, zbog navodnog teškog kršenja ljudskih prava. Tako su motivisani oružani napadi na Grenadu (1983), Panamu (1989), Somaliju (1993), Jugoslaviju (1999), Avganistan

¹³ Savić Mile (2009), “Etika humanitarnih intervencija”, Sociološki pregled, vol. XLIII, no. 4, 539, fn 32.

¹⁴ Ibid, 540, fn 33.

¹⁵ 39. američki predsednik (1977-1981)

¹⁶ Ibid, 540, fn 34.

(2001), Irak (2003), itd. U pomenutim i sličnim slučajevima ideja ljudskih prava je zloupotrebljena na najgrublji način, radi agresije, koja je - da sve bude zainteresirano - značila drastično gaženje tih istih prava. Ne samo da međunarodno pravo ne dozvoljava nikakvu oružanu intervenciju, pa ni iz humanitarnih razloga, već prosto poređenje broja žrtava dešavanja u odnosnim zemljama pre i posle „humanitarne“ intervencije, pokazuje da je u većini slučajeva tek nakon strane intervencije došlo do pravog užasa. Nema dileme da su praktično kod svih „humanitarnih“ intervencija argumenti kao što su ljudska solidarnost, briga za napaćene ljude i sl. korišćeni samo u propagandne svrhe, da je visoka ideja sveopštег poštovanja ljudskih prava zloupotrebljena za napad na drugu zemlju, sa sasvim drugim ciljevima, kao što su svrgavanje odnosne vlade, okupacija teritorije, obezbeđenje dotoka nafte, itd, sve to vrlo često uz kršenje osnovnih ljudskih prava stanovnika odnosne zemlje.¹⁷

7. Humanitarna intervencija kao paravan za širenje državnih interesa

Kada države i vojni savezi sprovode humanitarnu intervenciju, otvara se Pandorina kutija nacionalnih, geopolitičkih, strateških i vojnih interesa. U narednim pasusima objašnjava se kako je do toga došlo prilikom intervencije na Kosovu. Neće biti rečeno ništa novo ako budemo rekli da je došlo do umnožavanja nosilaca humanitarnog delovanja, pri čemu se države na svetskoj sceni pojavljaju kao istaknuti humanitarni akteri. Međutim, humanitarna intervencija značajno je podstakla proces uključivanja pojedinačnih zemalja i predstavlja primer opasnosti do koje dolazi onda kada se etiketa humanitarizma prilepi kampanjama koje sprovode države i vojni savezi. Ovo stoga, jer ovde nije reč o prostom proširivanju broja aktera ili o njihovoj promeni. Države se i dalje ponašaju u skladu sa svojim strateškim, ekonomskim i političkim interesima, a ne u skladu sa plemenitim ciljevima humanitarizma. Štaviše, karakter takvih aktera kakav je NATO nikada nije ni bio humanitaran. Iz tog razloga i nije bilo ubedljivo to što se NATO naprasno zabrinuo za ljudska prava. Njegovo angažovanje u realističkom strateškom kontekstu predstavljalo je način da se u vreme nakon završetka ere Hladnog rata potvrdi dominacija u Evropi (Ikenberry 2000). Države odlučuju šta će nazvati humanitarnom krizom, a šta će označiti kao genocid. I sama kampanja bila je političke prirode, jer je dovela do pokretanja multilateralne podrške delovanju. Clinton, Blair, Havel i druge pristalice intervencije na Kosovu prikazale su je kao moralno pitanje, kao način da se osigura poštovanje vrednosti međunarodne zajednice. Posebno je Blair isticao da je rat na Kosovu bio prvi rat koji se vodio isključivo za vrednosti (1999).¹⁸

¹⁷ Krivokapić Boris (2014): "O zloupotrebi ljudskih prava", Pravni život 12/2014, 450-451.

¹⁸ Mitrović Olga (2010): "Da li je upotreba sile u humanitarne svrhe ikada legitimna?", Bezbednost Zapadnog Balkana 18/2010, 83.

Uostalom, praksa je pokazala da nijedna od intervencija koje su preduzimane pod zastavom humanosti nikada nije bila motivisana samo, pa ni prevashodno, čovekoljubljem i drugim nesebičnim porivima. Naprotiv, - svi poznati slučajevi kazuju da su države intervenisale koristeći humanitarne razloge samo kao pokriće za svoje stvarne (političke) ciljeve, kao što su smena neposlušnog režima, obezbeđenje pristupa nafti i drugim sirovinama, dobijanje vojnih baza i sl. Pri tome, intervencije su po pravilu izvođene na način koji je značio veće ili manje gaženje humanitarnog prava, uključujući i dokazane ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. U ostalim slučajevima radilo se o akcijama spašavanja talaca u stranim državama, koje su međutim, po pravilu izazvale veću štetu od koristi.¹⁹

8. Humanitarna intervencija bez saglasnosti Saveta bezbednosti

Dozvoljenom ili legitimnom humanitarnom intervencijom smatra se svaka ona intervencija koja je sprovedena od strane više država, ne pojedinačnih, i to isključivo uz saglasnost Saveta Bezbednosti UN. Intervencija sprovedena bez „blagoslova“ Saveta bezbednosti smatra se teškim kršenjem medjunarodnog humanitarnog prava i aktom agresije na jednu suverenu i samostalnu državu.

U slučaju intervencije Indije u Istočnom Pakistanu 1971.godine Savet bezbednosti nije uspeo da usvoji odluku kojom bi osvetlio pitanje akcije Indije. U rezoluciji koju je posle prekida vatre usvojio nije osudio akcije Indije. Povodom intervencije Vijetnama u Kambodži 1978.godine Savet bezbednosti nije usvojio ni jednu odluku. Takođe i intervencija Tanzanije u Ugandi, koja se desila naredne godine, u Savetu bezbednosti nije dovela do usvajanja odluke na osnovu koje bi se mogao izvesti stav o legalnosti humanitarne intervencije bez odobrenja Saveta bezbednosti.²⁰

Slučaj humanitarne intervencije bez odobrenja Saveta bezbednosti - intervencija NATO protiv Savezne Republike Jugoslavije 1999.godine - o kojoj smo prethodno pisali, izazvao je protivrečne stavove, ali je ukazao i na nespremnost država da ideju humanitarne intervencije bez odobrenja Saveta bezbednosti prihvate kao normu međunarodnog prava. Složenost pitanja upotrebe sile u uslovima suprotstavljenosti principa međunarodnog prava i negativni prizvuk koji humanitarni intervencionizam izaziva kod članova Ujedinjenih nacija i aktera međunarodne zajednice uticao je na pojavu nove ideje.²¹

U međunarodnoj pravnoj i političkoj arenii pojavila se ideja „odgovornost da se zaštiti“ (Responsibility to protect - R2P). Ovaj koncept „predstavlja pokušaj

¹⁹ Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, 353.

²⁰ Milić Tatjana (2016): "Značaj odluka Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija u razvoju međunarodnih pravila o regulisanju upotrebe sile u međunarodnim odnosima", doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 227-228.

²¹ Ibid, 228.

da se promeni predznak tekuće rasprave o legalnosti i legitimnosti humanitarne intervencije...Koncept pomera raspravu od kontroverznog pojma ,humanitarna intervencija‘ ka ,odgovornost da se zaštiti‘, usredsređujući se time na perspektivu žrtava masovnih povreda ljudskih prava...pokušava da reši Gordijev čvor zategnutosti između suverenosti i ljudskih prava time što će pojам ljudskih prava ugraditi u ideju suverenosti države“.²²Odgovornost za zaštitu ima tri stuba: kao prvo, vlade moraju da štite svoje građane, drugo: međunarodna zajednicajeobavezna da pomogne vlasti koja traži pomoć za zaštitu svojih građana. I kao treće, u slučaju da određena zemlja nije u stanju ili ne želi da zaštititi svoje građane, odgovornost za zaštitu preuzima međunarodna zajednica.²³

9. Humanitarne intervencije posle Drugog svetskog rata

Mnogi kao jedini pravi slučaj humanitarne intervencije pre Drugog svetskog rata navode francusku okupaciju Libana i Sirije (1860-1861) radi sprečavanja masakra maronitskih hrišćana od strane Druza. Reč je o događaju u kojem je za samo četiri nedelje pobijeno više od 11 000 maronitskih hrišćana, a još 100 000 ih je proterano. Poznato je, međutim, da je britanska vlasta čitavu akciju primila sa velikom rezervom, ističući da su prvobitne provokacije potekle od hrišćana, koji su mesecima pre toga pripremali napad na Druze. U svakom slučaju, dok su se evropske trupe rasporedile, nasilni događaji su praktično bili završeni i trupe su ubrzo povučene.²⁴

Međutim, u ovom odeljku rada nećemo analizirati „humanitarne“ intervencije koje su se dogodile pre početka Drugog svetskog rata, već one posle njega i posle osnivanja UN i usvajanja njihove čuvene Povelje. Francuska intervencija u Siriji i Libanu predstavlja jedan od primera humanitarne intervencije koji je opšte prihvaćen kao takav. Takođe, i pored ovog događaja desilo se nekoliko slučajeva sličnih intervencija širom sveta, a tu možemo da napomenemo intervenciju u Grčkoj (1827), intervenciju na Kubi (1898), intervenciju u Kini posle Bokserskog ustanka (1900), itd.

Nakon okončanja Drugog svetskog rata, nedugo zatim, nastupa period tako-zvanog Hladnog rata i zaoštravanja medjunarodnih odnosa između velikih sila. Upravo u ovom periodu slobodno možemo reći da dolazi do velike ekspanzije humanitarnih intervencija u raznim delovima sveta. Velike sile predvodjene SAD pokušavaju da kroz sprovođenje intervencija u raznim manjim i „neposlušnim“ državicama ostvare svoje političke, ekonomski i strateške interese. U primere ovih intervencija ubrajamo: intervenciju Indije u Istočnom Pakistanu (1971), intervenciju Vijetnama u Kambodzi (1978), intervenciju SAD u Grenadi (1983),

²² Ibid, 228, fn 223.

²³ <https://www.dw.com/sr/odgovornost-za-za%C5%A1titu/a-17932161> (posećeno 22.10.2018)

²⁴ Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, 353-354.

intervencija u Panami (1989), intervenciju koalicionih snaga u Iraku (1991-1992), intervenciju SAD u Jugoslaviji (1999), intervenciju SAD u Avganistanu (2001), intervenciju i invaziju SAD na Irak (2003), intervenciju koalicionih snaga u Libiji (2011), itd. Skoro sve ove intervencije odigrale su se pod okriljem i parolom zaštite ljudskih prava i sloboda koji su navodno bili ugroženi represivnom vladavinom tamošnjih vlada i lidera. U osnovi svega, one su u stvari krile nešto potpuno drugo. Naravno da nećemo analizirati sve ove intervencije u ovom radu jer bi to bilo predugačko, ali kroz nekoliko njihovih analiza možemo spoznati njihove prave ciljeve.

9.1. Intervencija Indije u Istočnom Pakistanu

Intervencija Indije u Pakistanu predstavlja primer prve humanitarne intervencijenakon stvaranja OUN-a. Radi se o vremenski kratkoj intervenciji koja je preduzeta radi zaštite stanovništva Istočnog Pakistanu usled kršenja ljudskih prava od strane pakistanskih vlasti. Ova humanitarna intervencija je specifična potome što je do sada jedino ona dovela do stvaranja nove države (Bangladeša).²⁵

Iako je nastavila sa proizvodnjom plutonijuma i pripremama za pravljenje indijske atomske bombe (napravljena 1974), Indira Gandhi²⁶ je i dalje insistirala na nesvrstanoj politici i vođstvu Indije u Trećem svetu. Ipak, sa Pakistanom su se sukobi zaoštravali i doveli su u pitanje Ugovor iz Teškenta. Istovremeno, narod Sika, koji je dominirao u severnom delu Pendzaba, počeo je da traži nezavisnost. Ni na istoku nije bilo mirno. Odnosi sa Bengalom, koji je nosio naziv Istočni Pakistan i bio deo istoimene države, sve su se više komplikovali. Islamabad je želeo da taj deo države stavi pod jaču kontrolu, dok se Bengalski nacionalni pokret, frustriran lošim položajem u Pakistanu, zalagao za veću nezavisnost.²⁷

Drugi okidač za sukobe između dva dela Pakistana bili su izbori. Naime, vojni režim doneo je odluku da vlast, posle 13 godina, ponovo bude civilna. Na opšte iznenađenje, pobedu na izborima u Pakistanu odneo je vođa Bengalskog nacionalnog pokreta, što je potpuno iznenadilo najuticajnije političke strane Zapadnog Pakistana. Ne prihvatajući rezultate izbora, Zapadni Pakistan se, u martu 1971, odlučio za vojni napad na istočni deo zemlje. Pakistanske jedinice ušle su u prestonicu Daku i izvršile masakr, što je Indija videla kao priliku da se i ona umeša u sukob sa starim protivnikom.²⁸

Na te događaje, u kojima su SAD i Kina bili na strani Zapadnog Pakistana, Indija je odgovorila otvorenom podrškom bengalskoj pobuni protiv pakistanske

²⁵ Raičević Nebojša (2008): "Humanitarna intervencija u međunarodnom javnom pravu", doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, 201.

²⁶ Dugogodišnja premijerka Indije

²⁷ Stojanović Dubravka (2015): "Rađanje globalnog sveta 1880-2015", Udruženje za društvenu istoriju, Beograd, 351.

²⁸ Ibid.

vlasti, a u decembru 1971. Indira Gandhi je poslala i vojne trupe, čime je počeo Treći indijsko-pakistanski rat. Indijske trupe su se pokazale nadmoćnijim od pakistanskih, koje su bile primorane na povlačenje. Ža samo dve nedelje Indija je izbacila snage Zapadnog Pakistana iz istočnog dela zemlje i time omogućila nastanak nove države u tom delu sveta - Bangladeša.²⁹

9.2. Intervencija SAD u Grenadi

Među najpoznatije novije slučajeve spada upad SAD 1983. godine u Grenadu što je Vašington pravdao potrebom da se zaštite životi skoro 1000 američkih državljana (studenata medicine), koji bi, navodno, mogli biti ugroženi zbog lokalnih nemira. Stvarni razlozi intervencije bili su, međutim, dublje prirode, što se vidi već iz činjenice da je ova akcija simulirana na vojnoj vežbi održanoj dve godine ranije, da su američke trupe zauzele čitavo ostrvo (i one njegove delove gde nije bilo američkih državljanina) i ostale na njemu čak i nakon što su svi američki državljeni evakuisani, te da one nisu samo zbrinule Amerikance već su i zbacile tadašnju vladu Grenade.³⁰

U Nikaragvi i Salvadoru SAD se nije otvoreno umešao³¹, ali su slučajevi Grenade i Paname bili drugačiji. Regan³² je 1983. ocenio da je malo karipsko ostrvo Grenada pod direktnim kubanskim uticajem. Ostrvo je 1974. oslobođeno britanske vlasti, a pet godina kasnije, 1979, došlo je do prevrata koji je na vlast doveo marksistički orijentisanu struju, na čelu sa Morisom Bišopom, koji je bio blizak SSSR - u i Kubi.³³ Glavni cilj akcije bio je da Kubi i ostatku sveta pokaže da se Vašington promenio i da je na vlast došla čvrsta ruka. Invazija je počela 25. oktobra i na ostrvo je došlo oko 6000 američkih marinaca. Invazija nije bila ni naročito vojno uspešna jer je trebalo čak nedelju dana da se savlada otpor nejake vojske, a dobila je i snažnu međunarodnu osudu, od UN, čak i od Margaret Tačer³⁴, koja je podsetila svog prijatelja Regana da je Grenada ipak deo Komonvelta. Američke trupe su se povukle nakon dva meseca, a Regan je dobio ono što je želeo - brzu, efikasnu operaciju koja je podigla njegovu popularnost godinu dana pre izbora.³⁵

U oružanim akcijama život je (bespotrebno) izgubilo oko 100 ljudi - 49 državljana Grenade, 29 Kubanaca (koji su tu bili kao vojni savetnici ili radnici) i 19 američkih vojnika, a nekoliko stotina je ranjeno. Uz to, američka okupacija dovela je do značajnog kršenja ljudskih prava na ostrvu (nezakonita hapšenja,

²⁹ Ibid, 352.

³⁰ Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, 355.

³¹ Tokom 70-tih i 80-tih godina prošlog veka u Nikaragvi i Salvadoru su izbile nacionalne revolucije i politički nemiri praćeni nasiljem i korupcijom vlasti.

³² Ronald Regan - 40. predsednik SAD (1981-1989)

³³ Stojanović Dubravka, 390.

³⁴ Premijerka Velike Britanije (1979-1990)

³⁵ Ibid.

ograničena prava na okupljanje, cenzura štampe, itd). Čitava akcija je zapravo preduzeta radi svrgavanja levičarskog režima Grenade, a posebno da bi se sprečilo postojanje trougla čije osnove bi činile Kuba, Nikaragva i Grenada. Cilj je bio i da se izvede prva američka vojna akcija nakon američkog kraha u Vijetnamu. U pitanju su, dakle, čisto politički razlozi. Ni život, ni blagostanje američkih studenata nijednog trenutka nisu bili ugroženi (sem, možda, za vreme akcije njihovog „spašavanja“). Mnogi od njih nisu ni hteli da budu evakuisani.³⁶

9.3. NATO intervencija na Saveznu Republiku Jugoslaviju

Armije 19 članica NATO-a počele su, 24.marta 1999. godine u 20 sati, vazdušne napade na Jugoslaviju, pod nazivom „Milosrdni andeo“, koji su trajali 11 nedelja i u kojima je poginulo, prema procenama, između 1 200 i 2 500 ljudi. Bombardovanje ciljeva u Jugoslaviji počelo je na osnovu naređenja tadašnjeg generalnog sekretara NATO-a Havijera Solane, a jugoslovenska vlada iste noći proglašila je ratno stanje. Dan ranije Vlada je proglašila stanje neposredne ratne opasnosti. U napadima koji su bez prekida trajali 78 dana teško su oštećeni infrastruktura, privredni objekti, škole zdravstvene ustanove, medijske kuće, manastiri, crkve i spomenici kulture.³⁷

Iako je agresija NATO-a na SRJ (1999) obrazlagana humanitarnim razlozima - potrebom da se zaštiti albansko stanovništvo od navodne srpske agresije, pravi razlozi bili su drugačije prirode i ležali u domenu geopolitike. U stvarnosti su pojedine zemlje prvo finansijski, oružjem, opremom i na druge načine pomagale stvaranje i aktivnosti tzv. Oslobođilačke vojske Kosova (UČK) da bi zatim odgovor srpskih snaga bezbednosti na mnoštvo terorističkih akata pripadnika te organizacije proglašile za teror srpskih vlasti nad albanskim stanovništvom.³⁸

NATO „humanitarna“ intervencija Jugoslaviju sprovedena je bez saglasnosti Saveta bezbednosti UN. Samim tim, ovaj akt agresije predstavlja najgrublje moguće kršenje međunarodnog javnog prava, humaniratnog prava i Povelje UN uopšte. Cela akcija izvedena je sa jasnim ciljem da se „neposlušna“ SRJ kazni zbog svog stava o tome da Albancima sa juga Srbije, koji su imali ogromnu podršku SAD, ne dozvole određeni ustupci, da se maksimalno suzbiju njihove separatističke težnje i da se tamošnje srpsko stanovništvo zaštiti od njihovog svakodnevnog terora i brutalnosti.

Glavni uzrok agresije je već naznačen. SAD žele da uspostave „Novi svetski poredak“, pod vidom globalizacije. Globalizacija je dvostruk proces. S jedne strane, vrši se dezintegracija nacionalnih država. U ime tzv. ljudskih prava osporava se i sama ideja nacionalnog suvereniteta, dakle i sama egzistencija nacionalnih država. S druge strane, vrši se integracija izolovanih regiona i multinacio-

³⁶ Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, 355.

³⁷ http://www.udur1991-99kv.com/NATO_AGRESIJA.pdf(posećeno: 23. 07. 2018)

³⁸ Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, 355.

nalnih korporacija. Uspostavlja se dominacija multinacionalnih tajnih organizacija („Trilateralne komisije“, „Bilderberg grupe“, „Saveta za spoljne poslove“), u kojima sede najmoćniji američki poslovni ljudi i političari i njihovi plaćenici iz drugih zemalja.³⁹

Formirana kao odbrambena organizacija, isključivo u svrhu pomoći svojim članicama od spoljašnjih napada, trebalo je da NATO postane sredstvo lomljenja otpora „Novom svetskom poretku“, sredstvo disciplinovanja, kažnjavanja i uništavanja opasnih „virusa“ u međunarodnoj zajednici. Ali, već na prvom koraku isprečila se Jugoslavija i svojom neposlušnošću dovela u pitanje kredibilitet NATO-a. Da je Jugoslavija prošla „nekažnjeno“ i druge bi zemlje „digle glavu“. Trebalо je, dakle, bombardovati, i to tako da se više nikada niko ne usudi da se suprostavi. Očigledno je od uspeha obračuna sa Jugoslavijom u izvesnoj meri zavisila sudbina ne samo NATO-a, već i „Novog svetskog porekta“ u celini.⁴⁰

10. Zaključak

Sagledavajući osnovne odlike i osobine današnjih humanitarnih intervencija, kroz konkretnе primere iz skorije prakse, možemo slobodno reći da su one danas postale jedno od najznačajnijih oruđa velikih sila za ostvarivanje njihovih geopolitičkih, ekonomskih, strateških i drugih interesa. Njihova „briga“ o osnovnim ljudskim pravima i slobodama, postala je samo puki izgovor i i odličan mamac koji se može lako upotrebiti kako bi se neka manja država ponašala onako kako jednoj ili više velikih sila odgovara, kako bi se Vlade i šefovi tih država naterali na poslušnost „vođama“ današnjeg „Novog svetskog porekta“, na čelu sa SAD. Danas su humanitarne intervencije, sa neizostavnom upotrebnom sile, postale jedan od vidova otvorene agresije na neku nezavisnu i suverenu zemlju. Sama agresija predstavlja međunarodno krivično delo sankcionisano pravom. Međutim, kako bi se ta agresija na neki način prikrila „zaštitom i brigom za ljudska prava“, koji su navodno ugroženi represivnim postupcima državnih vlasti, skovan je termin „humanitarna intervencija“. Sve ono što se u toj intervenciji sprovodi ponajmanje možemo nazvati „humanim“. To, svakako, možemo zaključiti kroz neke od primera spomenutih i analiziranih u ovom radu. Velike zapadne sile pod vođstvom SAD kroz svoje „humanitarne intervencije“ polako, ali sigurno, šire svoj uticaj i interes na sve veća prostranstva. Njihova misija i zadatak su jasni - potpuna dominacija svetom, a svako ko na bilo koji način pokuša da se tome suprostavi može se suočiti sa činjenicom da ga zadesi iznenadna humanitarna intervencija. Nažalost, mi se tome ne možemo suprotstaviti.

³⁹ Marković Mihailo (1999): “Uzroci i posledice NATO agresije na Jugoslaviju”, Sociološki pregled, vol. XXXIII (1999), no. 1-2, 13-19.

⁴⁰ Ibid.

Literatura

- Krivokapić Boris (2014): „O zloupotrebi ljudskih prava“, *Pravni život* 12/2014, 441-457.
- Marković Mihailo (1999): „Uzroci i posledice NATO agresije na Jugoslaviju“, *Sociološkipregled*, vol. XXXIII, no. 1-2, 13-19.
- Milić Tatjana (2016): „Značaj odluka Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija u razvoju međunarodnih pravila o regulisanju upotrebe sile u međunarodnim odnosima“, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Mitrović Olga (2010): „Da li je upotreba sile u humanitarne svrhe ikada legitimna?“, *Bezbednost Zapadnog Balkana* 18/2010, 79-90.
- Nogo Sreto (2016): „Međunarodno krivično pravo“, Catena Mundi, Beograd.
- Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana (2015): „Međunarodna ljudska prava“, *Centar za izdavaštvo i informisanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- „Pravni leksikon“ (1964): *Savremena administracija*, Beograd.
- Raičević Nebojša (2008): „Humanitarna intervencija u međunarodnom javnom pravu“, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Savić Mile (2009): „Etika humanitarnih intervencija“, *Sociološki pregled*, vol. XLIII, no.4, 525-543.
- Savić Sava (2007): „Međunarodno pravo i humanitarna intervencija“, *MP* 1/2007, 5-48.
- Stojanović Dubravka (2015): „Rađanje globalnog sveta 1880-2015“, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd.
- http://www.udur1991-99kv.com/NATO_AGRESIJA.pdf (posećeno: 23. 07. 2018)
- <https://www.dw.com/sr/odgovornost-za-za%C5%A1titu/a-17932161> (posećeno 22.10.2018)

Review scientific article

Received 27.11.2018.

Approved 26.01.2019.

NEW INTERVENTIONISM AND HUMANITARIAN INTERVENTION IN INTERNATIONAL PRACTICE

Abstract: *The paper offers an analysis of new interventionism and its connection with humanitarian intervention through several examples from recent practice. The author sought to outline the basic features and characteristics of the new global interventionism, which is to some degree intertwined through humanitarian interventions carried out by the great powers against smaller states, all under the pretext of protecting human rights and freedom. The basic idea of the work is to present, through concrete examples, the extent to which humanitarian interventions are justified, whether something completely different is hidden behind the pretext of protection of human rights, some completely different goal or a completely different interest of great powers.*

Keywords: interventionism, humanitarian intervention, globalism, great powers, human rights.

Stručni članak

Primljen 25.09.2018.

Odobren 10.02.2019.

PRAVNI ZNAČAJ PREAMBULE (SA POSEBNIM OSVRTOM NA USTAVNO-PRAVNI ZNAČAJ)

Sažetak: *Preamble je savremeni način definisanja nekih elemenata akta koji se odnose na određenu materiju, a uobičajeno je smeštena u uvodnom delu akta na koji upućuje. Ona je sadržana kako u pravnim aktima, posebno u pravnim poslovima odnosno ugovorima, tako i u ostalim pisanim aktima, koji ne moraju biti pravne prirode. Njeno polje primene je zato široko rasprostranjeno. Centralno pitanje koje se u vezi sa preambulom postavlja jeste u kojoj meri ona obavezuje i u tom pogledu ima različitih pristupa. Naročiti značaj preamble ima u ustavnopravnoj oblasti. Ona tada obično sadrži deklaraciju o motivu za donošenje ustava, o politički važnim momentima iz istorije, ciljeve novog ustavnog uređena, a takođe može sadržati i rešenje nekog aktuelnog i važnog problema odnosno političkog pitanja. U poslednja dva slučaja pravna obaveznost preamble se ne dovodi u pitanje. U teoriji ima i drugačijih shvatanja pravne obaveznosti preamble.*

Ključne reči: *deklaracija, pravna obaveznost, uvod, ustav, cilj pravnog akta*

* Megatrend univerzitet, Beograd, Srbija
snezana.ra26@gmail.com

1. Uvod

Gradičansko društvo XIVIII i XIX veka karakteriše borba za pisanu ustavnost i donošenje deklaracija o slobodama i pravima, kao način da se ograniči samovolja absolutne vlasti. Donošenje pisanih ustava praćeno je teorijskim analizama o prirodi i karakteru odredbi koje bi trebalo da čine ustavni tekst, odnosno ustavnu materiju. To nije tako jednostavno teorijsko ali i praktično pitanje, jer se različiti ustavi donose u različitim društvenim, političkim i istorijskim okolnostima, pa stoga u raznim ustavnim tekstovima preovlađuju neke od ovih karakteristika. Ipak, mogu se odrediti osnovni pristupi. Jedan od njih, koji čini se, preovlađuje, jeste da je ustav pisani pravni akt, jer su u savremenim društvima malobrojni usmeni ustavi. S obzirom da se ustav shvata kao pravni akt njegovu okosnicu čini normativni deo koji se, dakle, sastoji od pravnih normi, i «bez kojeg ustav nije ustav, bez kojeg nema ustava.»¹ Međutim, ustav reguliše i pitanja vezana za društvo, koja obuhvataju «načela i ustanove putem kojih se odvija ekonomski i politički život u društvu, kao i povetu građanskih sloboda i prava.»² To dalje znači da neke od ustavnih odredbi imaju idejno-politički smisao.³ Zato ima i drugačijih shvatanja od shvatanja o preovlađujućoj pravnoj prirodi ustavne materije: tako, materiju ustava, po nekim shvatanjima, čine odnosi «između nosilaca vlasti i onih nad kojima se vrši vlast» pa do političkog shvatanja pojma ustava, kada se ustav shvata kao politički proces (...) «ograničenja državne vlasti.», tako da (...) «Sve što nije vezano za takva ograničenja nije ustavna nego zakonska materija koja se uređuje zakonima.»⁴ Dakle, po ovom shvatanju ustavne materije, normativne odredbe ustava nemaju primat, već idejno-političke odredbe. Kada se ovo polazište dovede u vezu sa pitanjem strukture ustava, odmah se zapaža da u pisanom ustavu postoje različiti delovi. Jedan od tih delova na koji najpre nailazimo u ustavnom tekstu jeste *preamble*, deo koji sadrži «ideološko-političke ciljeve» donošenja samog ustava.⁵ Potom, uobičajeno slede *osnovna načela* sa svojom idejnom, teorijskom i usmeravajućom prirodom⁶, a zatim odredbe o osnovnim ljudskim i manjinskim slobodama i pravima, koje se najčešće direktno primenjuju, a potom i konkretne odredbe koje se tiču ekonomskog uređenja i organizacije i institucija vlasti.

Iz napred izloženog sledi da je preamble važan deo ustava kao pisanog pravnog akta.

Preamble je reč koju poznaju gotovo svi jezici, a koja vodi poreklo od latinske reči *preambulum*⁷ i označava predgovor, uvod, uvođenje...

¹ Ratko Marković, (2009): Ustavno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 39.

² Ratko Marković, 38.

³ Jovan Đorđević (1975): Ustavno pravo, Savremena administracija, Beograd, 120.

⁴ ibid., 39.

⁵ Jovan Đorđević, 119.

⁶ Jovan Đorđević, 121.

⁷ Milan Vujaklija, (1980): Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, 734.

Međutim, ovakva odrednica nije dovoljno precizna kada je u pitanju njena upotreba u pravu. Na području prava, naime, upotreba reči preambula sa sobom povlači izvesnu kompleksnost. Tu kompleksnost izaziva problematika pravne obaveznosti preambule tj. da li je, u kojim slučajevima i u kom obimu preambula pravno obavezujući deo pravnog akta.

Neki autori ovaj složeni problem rešavaju svodeći ga na pitanje da li je preambula pravna norma ili nije, pa ako preambula «ne propisuje nikakvo pravilo ponašanja, ona nije pravna norma, znači nema ni pravnu obavezost...»⁸

Međutim, time se ne iscrpljuje sva problematika u pogledu pravilne upotrebe preambule kao dela raznih akata, ne samo pravnih. Naime, savremeno polje primene preambule je veoma široko, ona je uobičajeni uvodni deo mnogih akata koja se odnose na razna polja društvenog i naučnog delovanja. U svakom od tih područja ona ima određenu ulogu koja određuje i njenu funkciju i obim obaveznosti.

2. Funkcije preambule u aktima različitog karaktera

Kako je preambula široko zastupljena naročito u pravnim aktima najpre bi trebalo razmotriti funkcije koje ona ima upravo u različitim pravnim aktima.

Ona se tu najpre pojavljuje kao *sredstvo za određivanje cilja*⁹ koji se želi postići donošenjem nekog pravnog akta odnosno zaključivanjem nekog pravnog posla, ugovora kao pravnog akta.¹⁰ Kroz određivanje cilja koji se želi postići donošenjem nekog pravnog akta odnosno zaključivanjem nekog ugovora olakšava se određivanje pravog značenja tog konkretnog pravnog akta. Time se, takođe, olakšava određivanje pravnog osnova (kauze) nekog pravnog posla odnosno ugovora. I najzad, istovremeno «svi ti društveni ciljevi» postavljaju «granice slobodi ugovaranja» (...) «kao barijera slobodi ugovaranja».¹¹ Jedan od najvažnijih ciljeva a istovremeno, dakle i ograničenja, je zaštita instituta javnog poretku.

Kada se pravna norma, sadržana u nekom pravnom aktu, primenjuje i kada se tumači njeno značenje, onda, ukoliko taj pravni akt sadrži preambulu, i sama preambula biva obuhvaćena pomenutim postupkom primene i tumačenja.

To naročito važi i za pravni posao i ugovor kao pravni akt, jer preambula tada, kao što je izloženo, *upućuje na granice slobode ugovaranja* i time naročito obavezuje. Stoga neki autori preambulu definišu kao *standarde ugovaranja* (con-

⁸ Ratko Marković, 41.

⁹ ibid., 41.

¹⁰ Stojan Cigoj, (1987): Ugovori u međunarodnoj trgovini (Uloga kauze u aspektima naknade ugovorne štete), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 15.

¹¹ Slobodan Perović, (1987): Ugovori u međunarodnoj trgovini (Nedopušteni ugovori u spoljnoj trgovini), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 55.

tract standards), shvatajući standarde kao opšteprihvaćeno priznanje ustanovljene prakse ugovaranja. Ovakav pristup je zasnovan na činjenici da se preambulom uobičajeno definišu vrsta ugovora, datum potpisivanja ugovora, ugovorne strane, njihov pravni status i sl.¹² Kako su među pomenutim elementima preambule i bitni elementi ugovora (npr. ugovorne strane), ne treba posebno podvlačiti njihov obavezujući karakter, a time i obaveznost same preambule.

Čak i kada je samo deklaracija¹³ preambula, kao sredstvo tumačenja¹⁴ pravne norme ima izvesnu obaveznost. Tako V. Kutlešić navodi da se u precedentnom pravnom sistemu SAD može naći da se Vrhovni sud u «stotinak odluka», i to još od 1808.g, pozivao na pojedine sadržaje u preambuli Ustava SAD.¹⁵

Zato je široko polje zastupljenosti preambule kao dela raznih akata, a ne samo pravnih, kao *pomoćnog sredstva*, s obzirom da i kod ostalih akata pomaže boljem razumevanju onoga što taj akt formuliše.

3. Pravno značenje preambule

Posebno je pitanje pravnog značenja preambule. Odgovor se može najpre potražiti u raznim pravnim leksikonima.

Tako se preambula može definisati kao klauzula (odredba) na početku ustava ili zakona koja objašnjava razloge za njihovo donošenje i zadatke (ciljeve) koje bi njima trebalo postići. Uopšte govoreći, preambula je deklaracija od strane zakonodavne vlasti o njenim razlozima za donošenje zakona i ona pomaže u slučajevima nedoumica u vezi sa zakonom na koji upućuje.¹⁶

Iz ovakve definicije moglo bi se zaključiti da kada takvu deklaraciju daje zakonodavna vlast koja propis i donosi, onda je preambula i autentično tumačenje koje obavezuje, jer bi u suprotnom to «značilo odbiti punovažnost odgovarajućoj pravnoj normi, odn. odgovarajućem obaveznom pravnom aktu koji se zvanično tumači na određeni način.»¹⁷

¹² <http://www.contractstandards.com/public/clauses/preamble> (15.08.2018.)

¹³ *ibid.*, 41.

¹⁴ Za R. Lukića sredstva tumačenja su «jezik, sistem prava, istorija norme i, najzad, cilj norme», Radomir Lukić (1963): *Uvod u pravo*, Izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 287.

¹⁵ Vladan Kutlešić, Preamble Ustava – uporedna studija 194 važeća Ustava, str. 70. www.anali.ius.bg.ac.rs/A2010-2/Anal %202010-2%20str.%20060-076. pdf connection on 22.10.2018.

¹⁶ Harry Campbell Black (1998): *Black's law dictionary - sixth edition*, West publishing Co, St. Paul (MN), 1175.

¹⁷ važi napomena da je zvanični organ taj koji mora da odredi da li je pravo značenje zvanično ili to može biti slobodno značenje pravne norme, pri čemu R. Lukić posebno ističe značaj savesnog naučnog istraživanja za usavršavanje utvrđivanja slobodnog značenja pravne norme, Radomir Lukić (1983): *Metodologija prava*, Naučna knjiga, Beograd, 117.

U pravnim leksikonima se može naći i potvrda za ovakav stav u pogledu obaveznosti preambule. U tom smislu je i definicija preambule kao uvodne pisane *izjave* (statement) koja se odnosi na činjenice ili prepostavke na kojima je zasnovan zakon ili ugovor.¹⁸ Ova definicija preambule akcenat stavlja na pisanu formu izjave o pravno relevantnim činjenicama odnosno prepostavkama u vezi sa zakonom ili ugovorom, što govori u prilog njene obaveznosti. Ova definicija jasno ukazuje i na mogućnost široke primene preambule ne samo na području legislative već i ugovornog prava, o čemu je već bilo reči.

3.1 Ustavnopravni značaj preambule

Još od vremena revolucija u XVII i XVIII veku (engleske, američke, francuske), ustavi i ustavnost podignuti su «na rang opštih političkih i pravnih principa».¹⁹ I upravo sama preambula ima dve osnovne svrhe: ona utvrđuje društveno-politički smer u razvitku neke države, a potom joj je svrha i da «opravda odnosno obrazloži donošenje i pravnu strukturu» novog ustava.²⁰

«Istorijska ustavnost» pokazuje da nema opšteprihvaćenog principa u pogledu toga da li je preambula politička deklaracija ili pravna norma, odnosno, da li je ona pravno obavezujuća ili nije. To je zbog toga što preambula često nema samo «ustavno-pravnu svrhu» (...) već u njoj istovremeno može biti «izražen i sam idejni smer Ustava...».²¹

Za određivanje pravne obaveznosti preambule nije, međutim, opredeljujuće to da li je ona smeštena u delu koji «prethodi naslovu ustava» jer po tom kriterijumu (...) «ni fizički nije sastavni deo ustava».²²

Mnogo je, u tom smislu, važnija sama sadržina preambule. Pored uobičajene deklaracije o motivu donošenja ustava, o osnovnim političkim prelomnim momentima iz istorije, preambula sadrži i ciljeve novog ustavnog uređenja, a neretko i rešenje koje se odnosi na «neko «goruće» a još uvek otvoreno političko pitanje ustava» čime se isključuje (...) «mogućnost njegovog drukčijeg rešavanja, pošto bi ono bilo sankcionisano kao povreda ustava».²³

Ovakav pristup se oslanja na već prethodno naglašen značaj zvaničnog organa, koji je, dakle, pozvan da odredi da li je moguće samo zvanično značenje preambule ili je, pak, moguće slobodno značenje preambule.

Sadržina preambule ukazuje, kao što je već izloženo, i na idejni smer samog ustavnog teksta. Time se preambula približava osnovnim načelima, kao jednom od sastavnih delova ustava. Naime, osnovnim načelima se određuje «suština

¹⁸ www.duhame.org > Legal Dictionary (15.08.2018.)

¹⁹ Jovan Đorđević (1980): Politički sistem, Savremena administracija, Beograd, 704.

²⁰ ibid., 120.

²¹ ibid., 120.

²² ibid., 41.

²³ ibid., 41.

osnovnih društvenih i političkih odnosa i institucija»²⁴ ali i karakter samog društvenog uređenja. Tako shvaćena osnovna načela mogu sadržinski biti slična preambuli i «u tom smislu ona predstavlja i dopunu, a time i sastavni deo Osnovnih načela.»²⁵ I J. Đorđević takođe smatra da za obavezujući karakter preambule kao i osnovnih načela nema uticaja da li su ove odredbe izvan ili iznad naziva Ustav. Za osnovna načela, naime, smatra se da su «sastavni deo Ustava», dakle, (...) «nisu ni izvan ni ispred Ustava», međutim, (...) «ona su po svojoj sadržini idejna...», teorijska i usmeravajuća (...) «a manje normativna»²⁶. Stoga su normativne odredbe obavezujuće, a zbog svoje sadržine osnovna načela su takva da normativne odredbe moraju biti u skladu sa njima.

3.2 *Forma preamble*

Uobičajeno je, kao što je već izneto, da se preambula pojavljuje kao uvod u ustavni tekst, bez obzira da li je takva naslovljena ili nije.

A) Veliki je broj savremenih ustava koji sadrže naslov «preamble» kojim obuhvataju uvodne odredbe ustava. Mnogi ustavi afričkih zemalja, donetih nakon sticanja nezavisnosti, upravo su takav primer:²⁷

Ustav Alžира upravo u preambuli navodi značaj određenih istorijskih događaja koji su doveli do oslobođenja zemlje i novog ustavnog poretka. Takođe, sadrži i važan politički cilj za donošenje ustava a to je organizovanje moderne, demokratske države zasnovane na narodnom suverenitetu:«Alžirski narod je ste-kao svoju nezavisnost po cenu borbe duge jedan vek a oslobođilački rat je vođen od strane vojske Nacionalnog oslobođilačkog fronta i Narodne oslobođilačke vojske (F.L.N. – A.L.N)» (...) Rad na novom Ustavu «njegov nacrt i ubličavanje trajali su bez prekida više od decenije, kako bi Naciji bila omogućena moderno i demokratski organizovana država» (...) «Država Alžir potpuno obnavlja svoj suverenitet čija struktura počiva na učešću narodnih masa...»²⁸.

Sledeći primer je Ustav Burkine Faso, čija preambula ističe ciljeve i deklaraciju o vrednostima za koje se zalaže novi poredak a ističe i značaj konkretnog istorijskog događaja «Avgustovske revolucije» za uspostavljanje novog poretka koji je «protiv dominacije i neokolonijalne eksploracije, protiv potčinjavanja naše zemlje i za nezavisnost, slobodu, dostojanstvo i progres našeg naroda» (...) ističući i karakter revolucije kao «narodne jer izvire iz napora narodnih masa...»²⁹.

²⁴ ibid., 121.

²⁵ ibid., 120.

²⁶ ibid., 121.

²⁷ Redacteur general F. Reyntjens (1988): Constitutions African, Bruxelles, 83, 58, 59, 63.

²⁸ Redacteur general F. Reyntjens, 83.

²⁹ Redacteur general F. Reyntjens, 58.

Ustav Kameruna u naslovu «Preambula» ističe kao važan cilj koji bi ustav trebalo da postigne nacionalno jedinstvo (unity), a takođe i deklaraciju o vrednostima koje ustav štiti a to su «kulturna i jezička raznolikost» (...) kao i «bratstvo, pravda i progres;»³⁰.

Posebno se u ovoj grupi ustava ističe Ustav Obale slonovače, čija preambula kao cilj novog ustava navodi demokratiju i ljudska prava «prema definiciji u Deklaraciji prava čoveka i građanina od 1789, Univerzalnoj deklaraciji od 1948, a koje ovaj Ustav garantuje» (...) kao i deklaraciju o vrednostima koje ustav štiti a to su «pravda, sloboda, jednakost, bratstvo i ljudska solidarnost.»³¹.

U ovu grupu spada i Lisabonski ugovor od 2010. Lisabonski ugovor ima ustavni karakter a svoj uvod imenuje kao preambulu. Međutim on je poseban po samoj sadržini preambule, jer je ona istovremeno: a) *uvod u ustavni tekst* u kome se nabraja lista zemalja koja ulaze u sastav Evropske unije i koje obavezuje tekst Ugovora, svrha donošenja ustava (završetak procesa formiranja Unije i unapređenje koherentnosti njenog delovanja), ističe princip efikasnosti i demokratskog legitimitea Unije, b) kao i *ugovor o punomoću*:

«Ugovor iz Lisabona o izmjeni Ugovora o Evropskoj uniji i Ugovora o osnivanju Europske zajednice (2007/c 306/a1)

Preamble

Njegovo veličanstvo kralj Belgijanaca
 Predsjednik Republike Bugarske
 Predsjednik Češke Republike
 Njezino veličanstvo kraljica Danske
 Predsjednik Savezne Republike Njemačke
 Predsjednik Republike Estonije
 Predsjednica Republike Irske
 Predsjednik Helenske Republike
 Njegovo Veličanstvo Kralj Španjolske
 Predsjednik Francuske Republike
 Predsjednik Talijanske Republike
 Predsjednik Republike Cipar
 Predsjednik Republike Latvije
 Predsjednik Republike Litve
 Njegova Kraljevska Visost Veliki Vojvoda od Luksemburga
 Predsjednik Republike Mađarske

Želeći završiti proces koji je započet Ugovorom iz Amsterdama i Ugovorom iz Nice radi jačanja učinkovitosti i demokratskog legitimitea Unije i unapre-

³⁰ Redacteur general F. Reyntjens, 59.

³¹ Redacteur general F. Reyntjens, 63.

đenja koherentnosti njenog delovanja odlučili su izmjeniti Ugovor o Evropskoj uniji i Ugovor o osnivanju Europske zajednice i Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za atomsku energiju i u tu svrhu odredili svoje opunomoćenike...» sledi lista opunomoćenih (...) «koji su se, razmjenivši svoje punomoći, za koje je utvrđeno da su u valjanom i propisanom obliku,

Sporazumjeli kako slijedi:

Izmjene Ugovora o Evropskoj uniji i Ugovora o osnivanju Europske zajednice».³²

Jasno je da kada je preambula istovremeno i ugovor o punomoću za izmenu ugovornih odredbi precizno navedenih ranije zaključenih ugovora, ona ima obavezujući karakter. Ovo je, dakle, jedan od načina da se podvuče obavezujući karakter i time onemogući različito tumačenje njene pravne prirode.

B) Drugu grupu čine ustavi koji ne naslovljavaju uvodne klauzule kao preambulu, pa se u ovom slučaju iz same sadržine uvodnih klauzula zaključuje da su to odredbe preambule.

Tako, kao primer može poslužiti Ustav Finske od 2000, koji u prve tri klauzule definiše osnovne karakteristike političkog sistema. Pri tome se, po samom tekstu navedenih klauzula, odredba o državnom suverenitetu, kao sastavni deo preambule, ima kvalifikovati dovođenjem u vezu sa međunarodnim obavezama koje je Finska preuzela, a posebno sa članstvom u Evropskoj uniji (EU).³³

I Ustav SAD spada u ovu grupu ustava:

« (1787.g.)

Mi, narod Sjedinjenih Država, da bismo stvorili savršeniji Savez, uspostavili Pravdu, osigurali unutrašnji mir, pobrinuli se za zajedničku odbranu, unapredili opšte blagostanje i obezbedili Blagodeti Slobode i sebi i svom Potomstvu – propisujemo i donosimo ovaj Ustav za Sjedinjene Američke Države.»³⁴

Iz ove formulacije preambule zaključujemo da je ustavotvorac preambulu uključio u sam tekst ustava: iza preambule se navode članovi Ustava. Potom, ističe se kao prioritetni princip narodne suverenosti, a zatim se nabrajaju

³² www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/EUugovori/12007L_Ugovori_iz_Lisabona_hrv.pdf connected on 22.10.2018.

³³ Parliament of Finland, The Ministry for foreign affairs and the Ministry of justice (2001): *The constitution of Finland*, Vammala, 24.

³⁴ www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/ustav_SAD_srpski.pdf connected on 22.10.2018.

osnovne vrednosti koje ustav štiti: savez država, pravda, unutrašnji mir, zajednička odbrana, opšte blagostanje i sloboda kao vrhunski princip.

Slično je i sa Čl. 20 Ustava SR Nemačke (Osnovni zakon) od 1949. Ova odredba, po svojoj sadržini ima karakter preambule, iako čak nije ni uvodna klauzula. Naime, ova odredba definiše suverenost naroda, koja se ispoljava kroz izborna prava ili preko zakonodavne, izvršne i sudske vlasti koje su potčinjene ustavu, zakonu. Iz ove potčinjenosti proizilaze prava svih Nemaca na otpor svakom ko pokuša da ukine ustavni poredak SR Nemačke. Dakle, po svojoj sadržini, pomenuti Čl. 20 ima karakter preambule, koja kao takva definiše jedno važno svojstvo suverenosti a to je pravo na otpor:

«Član 20 Ustav SR Nemačke; Pravo na otpor

1. SR Nemačka je demokratska i socijalna država.
2. Sva državna vlast polazi od naroda. Nju narod sprovodi izborima i glasanjima, kao i preko posebnih zakonodavnih organa, organa izvršne vlasti i organa za izricanje presude.
3. Zakonodavstvo je vezano ustavom, a izvršna vlast i sudska vlast za zakon i pravo.
4. Ako druga pomoć nije moguća, svi Nemci imaju pravo na otpor svakom ko pokuša da ukine ustavni poredak SR Nemačke.»³⁵

U preambuli ustava često se precizira teritorija na kojoj se prostire dejstvo ustava, obično u vezi sa federalnim uređenjem, ili postojanjem regija ili autonomija.

Takav je primer Ustav Demokratske republike Austrije od 1991. Ovaj ustav u uvodu (Čl. 1 i Čl.2) sadrži odrednicu da je reč o narodnoj republici koja je saveznog (federalnog) karaktera, u čiji sastav ulaze taksativno nabrojane samostalne pokrajine.

Pomenuti Čl.1 i Čl.2 glase:

«**Čl.1**

Austrija je demokratska republika. Njeno pravo dolazi od naroda.

Čl.2

1. Austrija je savezna država.
2. Saveznu državu čine samostalne Pokrajine: Gradišće (Burgenland), Koruška (Kaernten), Donja Austrija (Niederoesterreich), Gornja Austrija

³⁵ Biro za zaštitu sloboda i prava u Beogradu (2004): Ustav Savezne republike Nemačke, Prava čoveka br.9-10, Beograd, 134.

(Oberoesterreich), Zalcburg (Salzburg), Štajerska (Steiermark), Tirol (Tirol), Foralberg (Volarberg), Beč (Wien).»³⁶

Slično, i Ustav Republike Srbije od 2006 (*Sl. glasnik RS* broj 98/2006), takođe, sadrži u preambuli teritorijalnu odrednicu. Naime, u uvodnoj odredbi je akcentovana obaveza svih državnih organa, vezano za suverenitet Srbije, koji se prostire na teritoriju Srbije, koja uključuje i Pokrajinu Kosovo i Metohiju, da štite državne interese Srbije u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima:

«Polazeći od tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji,

polazeći i od toga da je Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije, da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije i da iz takvog položaja Pokrajine Kosovo i Metohija slede ustavne obaveze svih državnih organa da zastupaju i štite državne interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima,

građani Srbije donose

USTAV REPUBLIKE SRBIJE»

Potpuno je jasno da su ustavne teritorijalne odrednice, i kada su sastavni deo preambule, obavezujuće, i na to ne utiče, kao ni, uostalom, u drugim pravnim aktima, upravnim ili sudskim i sl., to što su takve odrednice u uvodu, dakle, ispred samog naziva akta.

4. Zaključak

Preambula je uobičajeni formalni (uvodni) deo određenog pisanog akta koji sadrži deklaraciju o nekim važnim elementima na koje se akt odnosi. Preambula je, dakle, savremeni način definisanja nekih elemenata akta koji se na taj akt odnose. Preambula kao takva može biti sadržana u pravnim ali i drugim vrstama akata. Stoga je široko rasprostranjen način da se, kroz uvodne elemente, ukaže na neke posebnosti onoga ko akt donosi, koji su motivi za donošenje akta, koji su ciljevi koji se aktom žele postići i sl.. Tako se preambula javlja kao pomoćno sredstvo za iznalaženje pravog značenja jednog akta.

Iz činjenice da je preambula smeštena u uvod nekog akta, pre naziva samog akta, često se izvodi zaključak da ona nije obavezujuća. Teorija ukazuje da bi se u

³⁶ Biro za zaštitu sloboda i prava u Beogradu (2002): Ustav Demokratske republike Austrije, Prava čoveka br.3-4, Beograd, 199.

pogledu obaveznosti klauzula preambule trebalo držati sadržine samih klauzula, a ne njihove pozicije u samom aktu. To naročito važi za ustavnopravna akta gde brojni primeri upravo ukazuju na uputnost ovakvog, sadržinskog, pristupa. To je naročito vidljivo kada se odredbe preambule odnose na državne teritorijalne odrednice, kada se smatra suvišnim postaviti pitanje pravne obaveznosti takvih odredbi, zbog samog značaja sadržine istih.

Preamble, naime, u nekim aktima definiše nekakav problem i način rešavanja takvog problema, pa u tom smislu predstavlja i pravnu obavezu.

Ako preamble sadrži ciljeve zbog kojih se pravni akt donosi i ako je donosilac takvog pravnog akta uz to i zakonodavni organ, onda ona može da se shvati kao autentično, zvanično, dakle pravno obavezujuće, tumačenje takvog akta.

U pravnom prometu pravni poslovi, a pre svega ugovori, veoma često sadrže preamble, koje se u određenim pravnim sistemima shvataju kao ugovorni standardi, shvatajući standarde kao opšteprihvaćeno priznanje ustanovljene prakse ugovaranja. Takav pristup ukazuje na obavezujući karakter preamble.

Stoga je u pravnim definicijama naglašavan značaj preamble kao važne pomoći u slučajevima kada postoje nedoumice u vezi sa zakonom na koji preamble upućuje.

Preamble je veoma često i deklaracija o osnovnim vrednostima društva koja sam ustav garantuje i štiti.

Dakle, dva su pristupa u pogledu pravne obaveznosti preamble ali bilo da se shvata kao pravno obavezujuća ili ne, preamble je svakako pomoćno sredstvo u primeni akta na koji upućuje, a ako je donosilac takvog pravnog akta zakonodavna vlast, kao što je već napred podcrtano, u pogledu ultimativnosti odnosno pravne obaveznosti preamble, nedoumica uglavnom i nema.

U savremenoj demokratskoj teoriji ima i predloga da bi nauka o ustavu trebalo «da predloži različite stepene tvrdoće različitih ustavnih normi»³⁷ pa L.Ferrajali predlaže kao kriterijum njihovu demokratsku relevantnost. Po tom kriterijumu mogli bi se razlikovati: 1) *apsolutna* tvrdoća normi (npr. osnovna prava, princip jednakosti), a «tvrdoća» takvih normi bi se mogla samo širiti a nikako sužavati; 2) manje ili više otežani oblici *relativne* tvrdoće za norme o organizaciji i funkcionisanju javne vlasti; 3) i *blaže forme* relativne tvrdoće za manje važne norme. S obzirom na napred izložene funkcije koje preamble u aktima može imati, a prema navedenoj podeli L. Ferrajalija, ona bi mogla spadati, s obzirom na tvrdoću njenih normi, u norme relativne tvrdoće. Ovakav pristup svakako bi mogao eliminisati nedoumice oko dva pristupa u pogledu pravne obaveznosti preamble.

³⁷ Luigi Ferrajali, Ustavna demokratija, Revus (online) Revija za ustavno teorijo in filozofijo, 18/2012 Ustavna demokratija, alineja 52, <https://journals.openedition.org/revus/2303> connection on 22.10.2018.

Literatura

- Milan Vujaklija, (1980): *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd.
- Luigi Ferrajali, Ustavna demokratija, Revus (online) Revija za ustavno teorijo in filozofijo, 18/2012 Ustavna demokratija, <https://journals.openedition.org/revus/2303> connection on 22.10.2018.
- Ratko Marković, (2009): *Ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd.
- Stojan Cigoj, (1987): *Ugovori u međunarodnoj trgovini (Uloga kauze u aspekta naknade ugovorne štete)*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Slobodan Perović, (1987): *Ugovori u međunarodnoj trgovini (Nedopušteni ugovori u spoljnoj trgovini)*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Radomir Lukić (1963): *Uvod u pravo*, Izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd.
- Radomir Lukić (1983): *Metodologija prava*, Naučna knjiga, Beograd.
- Henry Campbell Black (1998): *Black's law dictionary – sixth edition*, West publishing Co, St. Paul (MN).
- Jovan Đorđević (1980): *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd.
- Jovan Đorđević, (1975): *Ustavno pravo*, Savremena administracija, Beograd <http://www.contractstandards.com/public/clauses/preamble> (15.08.2018.)
- www.duhaime.org> Legal Definition (15.08.2018.)
- www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/EUugovori/12007L_Ugovori_iz_Lisabona_hrv.pdf connected on 22.10.2018.
- www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/ustav_SAD_srpski.pdf connected on 22.10.2018.
- Vladan Kutlešić, PreambleUstava – uporedna studija 194 važeća Ustava, www.anali.ius.bg.ac.rs/A2010-2/Analisi%202010-2%20str.%20060-076.pdf connected on 22.10.2018.

Bitni pravni izvori:

- Ustav Republike Srbije od 2006 (*Službeni glasnik RS* broj 98/2006).
- Parliament of Finland, The Ministry for foreign affairs and the Ministry of justice (2001): *The constitution of Finland*, Vammala.
- Biro za zaštitu sloboda i prava (2004): *Ustav Savezne republike Nemačke*, Prava čoveka br.9-10, Beograd.
- Biro za zaštitu sloboda i prava (2002): *Ustav Demokratske republike Austrije*, Prava čoveka br.3-4, Beograd.
- Redacteur general F. Reyntjens (1988): *Constitutions African*, Bruxelles.

Expert article

Received 25.09.2018.

Approved 10.02.2019.

LEGAL SIGNIFICANCE OF THE PREAMBLE (WITH SPECIAL REFERENCE TO THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL SIGNIFICANCE)

Abstract: *Preamble is a contemporary way for some elements of different written acts to be defined. Therefore, preamble is commonly introductory clause or clauses, usually located at the begining of the act which it is prefixed. Preamble may be very often a part of some legal acts. It could also be found in other written acts which are not necessarily legal by its nature. Therefore, it is wildly spread. Central problem in relation to preamble is the question of its legal binding and the scope of it. The specific is the significance of the preamble in constitutional law: it may consists of declaration on motive for delivery of constitution, declaration on politically crucial moments in history and it could define objectives of new constitutional system, or the solution of some urgent political question. In the last two cases legal obligation of preamble is beyond any dispute. In theory, other approaches could also be found concerning the question of legal binding of preamble clauses.*

Keywords: *introduction, legal binding, declaration, constitution, objective.*

Darko Božić*

UDK 347.952(497.6)

doi: 10.5937/MegRev2002109B

Stručni članak

Primljen 11.03.2019.

Odobren 22.02.2020.

NAČELA IZVRŠNOG POSTUPKA U REPUBLICI SRPSKOJ

Sažetak: *Predmet ovoga rada je izlaganje i analiza načela izvršnog postupka u Republici Srpskoj. U tom kontekstu, u radu su sadržana sledeća načela: načelo ustavnosti i zakonitosti, načela dispozicije i oficijelnosti, načela hitnosti i efikasnosti, načelo obostranog saslušanja stranaka, načelo zaštite izvršenika, načelo formalnog legaliteta, načelo vremenskog redosleda, načelo dostupnosti podataka o imovini izvršenika, načela pismenosti, usmenosti, neposrednosti i javnosti. Cilj rada je da se kroz prikaz osnovnih načela pokaže da u nizu rešenja postoji bitne razlike u odnosu na ranije zakonodavstvo.*

Ključne reči: *Zakon o izvršnom postupku Republike Srpske, načela izvršnog postupka.*

* Osnovni sud Zvornik
darko.bozic26@gmail.com

1. Uvodna razmatranja

Načela svakog postupka jesu apstraktna pravna pravila kojima zakonodavac postavlja okvire i trasira put za zaštitu prava koje objektivno pravo priznaje pravnim subjektima. Ona se konkretizuju u mnogobrojnim normama kojima se uređuje postupak ali je bez obzira na to, njihov značaj u primeni pojedinačnih procesnih pravila ogroman.¹ Načela izvršnog postupka izražavaju osnovne karakteristike izvršne procedure. Pri tome, razlikujemo dve grupe načela. Prvu grupu čine univerzalna procesna načela koja se shodno primenjuju u izvršnom postupku (načelo savesnog korišćenja procesnih ovlašćenja npr), dok drugu grupu čine posebna načela koja su karakteristična samo za izvršni postupak (načelo zaštite izvršenika). U Zakonu o izvršnom postupku Republike Srbije (u daljem tekstu: ZIP RS)² razlikujemo načela koja su izričito formulisana kao što je to slučaj sa načelom hitnosti i načela koja se izvode iz sadržaja određenih odredbi npr. načelo pismenosti. Od svih načela, za tražioca izvršenja su najvažnija načela hitnosti, efikasnosti i vremenskog redosleda. Za izvršenika je najvažnije načelo zaštite izvršenika. Na treba zaboraviti da su i pored mnogobrojnih promena i u novoj koncepciji Zakona o izvršnom postupku Republike Srbije na snazi u potpunosti ostala kako načela ustavnosti i zakonitosti tako i ostala načela građanskog i izvršnog postupka: načelo dispozicije i oficijelnosti, pravnog interesa, ekonomičnosti, saslušanja stranaka, raspravno i istražno načelo, nešto neposrednosti, pismenosti, usmenosti, načelo koncentracije postupka, javnosti, savjesnog korišćenja procesnih prava, hitnosti, redosleda u postupanju. Ova načela su novim zakonskim rješenjima osvetljena na drugačiji način čime poprimaju jedno novo i drugačije značenje od dosadašnjih.

2. Načela izvršnog postupka

Osnovna načela izvršnog postupka u Republici Srbiji su: načelo ustavnosti i zakonitosti, načela dispozicije i oficijelnosti, načela hitnosti i efikasnosti, načelo obostranog saslušanja stranaka, načelo zaštite izvršenika, načelo formalnog legaliteta, načelo vremenskog redosleda, načelo dostupnosti podataka o imovini izvršenika, načela pismenosti, usmenosti, neposrednosti i javnosti.

¹ Jakšić Aleksandar (2009): *Građansko proceprocno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 135.

² Zakon o izvršnom postupku Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 59/2003, 85/2003, 64/2005, 118/2007, 29/2010, 57/2012, 67/2013, 98/2014, 5/2017, 58/2018 i 66/18 (u daljem tekstu: ZIP RS)

2.1. Načela ustavnosti i zakonitosti

Načelo ustavnosti je osnovno i najvažnije opšte prihvaćeno načelo svih sudskih postupaka. Saglasno načelu ustavnosti prihvaćena je i opšta tendencija vladavine prava. Ustav Republike Srpske propisuje da vladavine prava i garantovanje i zaštita ljudskih prava i sloboda u skladu sa međunarodnim standardima predstavljaju temelj ustavnog uređenja Republike Srpske.³

Osnovni smisao načela ustavnosti podrazumeva da zakon i svi drugi propisi i opšti akti koji se primenjuje u izvršnom pravu moraju biti u skladu sa Ustavom, međunarodnim pravnim aktima i standardima o zaštiti ljudskih prava (koji su kao opšteprihvaćeni standardi priznati u svetu).

Načelo zakonskog regulisanja postupka predstavlja osnovno načelo izvršnog postupka Da bi tražilac izvršenja namirio svoje potraživanje utvrđeno na autoritativan način neophodno je da se obrati sudu, jer je samopomoć u ostvarivanju prava zabranjena. Pravilima izvršnog postupka zakonodavac je regulisao postupak prinudnog izvršenja da bi se eliminisala svaka samovolja prilikom primene prinude i sprečile neželjene posledice koje primena prinude može da izazove u faktičkim životnim odnosima.

U Republici Srpskoj postupak prinudnog ostvarivanja potraživanja na osnovu izvršnih i verodostojnih isprava ureden je ZIP RS.

2.2. Načela dispozicije i oficijelnosti

Osnovna procesna načela u pogledu pokretanja izvršnog postupka jesu načelo dispozicije i oficijelnosti. Osnovno je pravilo da se izvršni postupak pokreće podnošenjem predloga za izvršenje nadležnom sudu od strane tražilca izvršenja. Međutim, zakonom je propisano da se u određenim slučajevima izvršni postupak može pokrenuti i po službenoj dužnosti kao i po predlogu lica i organa kada je to zakonom izričito određeno. Slučajevi u kojima se izvršni postupak pokreće u skladu sa načelom oficijelnosti su brojni. Radi se o slučajevima kada se postupak vodi u opštem interesu radi prinudne realizacije javno-pravnog potraživanja, javnog interesa ili interesa određenih kategorija lica koja uživaju posebnu društvenu zaštitu.

Načelo dispozicije vredi i za pokretanje nekih incidentnih postupaka u okviru pokrenutog izvršnog postupka. Tako npr. postupak protivizvršenja se pokreće po načelu dispozicije. Takođe, predlog za utvrđivanje izvršenikove imovine podnosi tražilac izvršenja i sud po službenoj dužnosti ne može pokrenuti postupak za uvrđivanje izvršenikove imovine.⁴

³ Ustav Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 21/92 – prečišćeni tekst, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05.

⁴ Račić Ranka (2010): „Pokretanje izvršnog postupka“ *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci*, 31/32-2010, 182.

U toku postupka tražilac izvršenja **može promeniti predmet i sredstvo izvršenja**. Promena podrazumeva određivanje novog predmeta i sredstva izvršenja u odnosu na ono koje je bilo određeno rešenjem ili ona koja su bila određena rešenjem o izvršenju. Na primer, ako je izvršenje određeno na pokretnim stvarima tražilac izvršenja u toku postupka može predložiti da se umesto tog predmeta i sredstva odredi izvršenje na nepokretnosti, u kom slučaju će sud zaključkom i promeniti predmet i sredstvo izvršenja. U toku postupka izvršenja radi ostvarenja novčanog potraživanja tražilac izvršenja je ovlašćen da izmeni predmet i sredstvo izvršenja od onoga za koje se u predlogu opredelio, ako je to u interesu efikasnijeg i celishodnijeg sprovođenja i okončanja postupka, odnosno kada predmet i sredstvo koji su određeni nisu bili dovoljni za potpuno namirenje celokupnog potraživanja tražioca izvršenja.⁵

Načelo dispozicije omogućava i **povlačenje predloga za izvršenje**. Za navedenu radnju se ne zahteva saglasnost protivne stranke, izvršenika. Povlačenje predloga može biti potpuno (u celini) ili delimično. U navedenim granicama dolazi do obustave izvršnog postupka donošenjem odgovarajućeg rešenja.⁶

Pored povlačenja predloga, tražilac izvršenja ima mogućnost i njegovog **preinačenja**, odnosno može predložiti da se izvršenje sproveđe na drugim sredstvima i predmetu ukoliko na prethodno predloženom predmetu i sredstvu sprovođenje izvršenja nije bilo uspešno. ZIP RS nije izričito predvideo preinačenje predloga za izvršenje pa se ovde shodno primenjuju pravila Zakona o parničnom postupku Republike Srpske⁷. Za preinačenje nije potreban pristanak izvršenika a predlog se može preinaciti do okončanja izvršnog postupka.

Prema ZIP RS na predlog tražioca izvršenja, **izvršenje se može odložiti** potpuno ili delimično samo ako sprovođenje rešenja o izvršenju nije otpočelo. Sud će odložiti izvršenje za vreme koje je tražilac izvršenja odredio ili na vreme koje po okolnostima slučaja smatra opravdanim. Tražilac izvršenja je dužan da predloži nastavak postupka u roku od 30 dana od dana isteka vremena na koje je izvršenje odloženo, u suprotnom će sud obustaviti postupak.

Zakonodavac je ostavio strankama mogućnost da svojom voljom utiču na **pokretanje postupka po pravnim lekovima**. Ni drugostepeni sud, niti Vrhovni sud Republike Srpske ne pokreću ex officio postupke po pravnim lekovima, već

⁵ „Nema mesta prigovoru pravnosnažno presudene stvari kada izvršni sud po naknadnom predlogu poverioca radi ostvarenja novčanog potraživanja na osnovu iste izvršne isprave i protiv istog dužnika, odredi izvršenje putem drugog sredstva izvršenja.“ (Okružni sud u Valjevu, Gž.br.98/85 od 05.02.1985).

⁶ „Dovoljeno je u izvršnom postupku tražiti izvršenje predlažući više sredstava izvršenja, tako što će se naredno predloženo sredstvo izvršenja primeniti ukoliko se izvršenje prethodno predloženim sredstvom ne može sprovesti. (Rešenje Višeg trgovinskog suda, Iž. 2441/2009 od 17.9.2009. godine).

⁷ Keča Ranko (2012): „O osnovnim načelima Zakona o izvršenju i obezbeđenju“ *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, vol. 46, br. 1-2012, 167.

⁷ ZIP RS (2003): čl. 21/1.

su vezani inicijativom stranaka. Stranke određuju u kom obimu će sud ispitivati prvostepeno rešenje o izvršenju. Najzad, stranke mogu da utiču na to da ne dođe do postupka po pravnim lekovima, odnosno stranke mogu da se odreknu prava na prigovor ili žalbu, da odustanu od njih ili da ih povuku.

Stranke u izvršnom postupku mogu sporazumom sastavljenim nakon nastanka izvršne isprave da urede da neće na osnovu izvršne isprave, trajno, ili za određeno vreme tražiti izvršenje.⁸

2.3. Načela hitnosti i efikasnosti

Načelo hitnog postupanja suda u izvršnom postupku podrazumeva ne samo obavezu suda da u zakonom propisanom roku odluci o predlogu za izvršenje, odnosno o prigovoru protiv rešenja o izvršenju, već i dužnost suda da u najkraćem mogućem roku preduzme druge procesne radnje u cilju sprovodenja izvršenja.⁹

U postupku izvršenja sud je dužan da postupa hitno.¹⁰

Načelo hitnosti ima poseban značaj u izvršnom postupku. Nije samo po sebi cilj nego je samo jedan aspekt ostvarivanja efikasnijeg i ekonomičnijeg ostvarivanja pravne zaštite u izvršnom postupku pri čemu je hitnost postupanja samo jedan segment pomoću kojeg se ostvaruje navedena ideja.¹¹ U zakonu hitnost se garantuje nizom procesnih instrumenata. Proširen je krug verodostojnih isprava na osnovu kojih se može pokrenuti izvršni postupak. Opšte je pravilo da se u ovom postupku određuju izuzetno kratki rokovi za preduzimanje stranačkih radnji. Vraćanje u pređašnje stanje dozvoljeno je samo zbog propuštanja roka za prigovor i žalbu na izvršno rešenje o izvršenju. Određuju se strogi rokovi za vršenje radnji suda. Tako sud je u pravilu dužan da o predlogu za izvršenje odluci u roku od osam dana a o prigovoru u roku od 15 dana od dana ispunjenja uslova da se o prigovoru odluči.¹² Postupanje u prvom stepenu poverava se sudiji pojedincu što takođe ima podlogu i u ideji bržeg i efikasnijeg postupanja.¹³ Takođe pojedine radnje u postupku, po ovlašćenju sudije mogu preduzimati stručni saradnici. Prvostepeni postupak je podeljen u dva stadijuma. U prvom se određuje izvršenje a u drugom se sprovodi. Redukovani su i uslovi pod kojima se može tražiti izuzeće. Može se tražiti izuzeće sudije koji postupa u predmetu i to samo do donošenja odluke po prigovoru na rešenje o izvršenju a službenog lica do preduzimanja prve radnje u izvršnom postupku.¹⁴ Sistem pravnih lekova

⁸ Daupović Asaf et al. (eds.) (2005): *Komentar Zakona o izvršnom postupku u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj*, Savjet/Vijeće Evrope, Sarajevo, 190.

⁹ Odluka Ustavnog suda Srbije, Už. 341/08 od 17. 2. 2011.

¹⁰ ZIP RS (2003): čl. 5/1.

¹¹ Keča Ranko, 161.

¹² ZIP RS (2003): čl. 15.

¹³ ZIP RS (2003): čl.11/1.

¹⁴ ZIP RS (2003): čl. 21/2.

je maskimalno redukovani. Redovni pravni lekovi su žalba i prigovor dok su revizija i ponavljanje postupka kao vanredni pravni lekovi izričito zabranjeni. Protiv zaključka se ne može izjaviti prigovor i žalba. Hitnost se ogleda i u nemogućnosti odgađanja izvršenja po predlogu izvršenika. Efikasnijem vođenju postupka indirektno doprinosi i mogućnost izricanja procesnih (novčanih) kazni koje vrše pritisak na izvršenika ali i treća lica. Efikasnost postupka je u osnovi rešenja po kojem tražilac izvršenja uz predlog za izvršenje ili tokom postupka može zahtevati da dužnik da odgovarajuću izjavu o imovini. I nizom drugih rešenja teži se što bržim i efikasnijem ostvarivanju ovog vida pravne zaštite.

Načelo efikasnosti ne podrazumeva samo da se izvršenje mora sprovesti u najkraćem mogućem roku nego se ovo načelo ostvaruje i boljom raspodelom predmeta, unapređenjem informacionih sistema i dobrom organizacijom rada sudskih izvršitelja.

Načelo efikasnosti je u tesnoj vezi sa načelom ekonomičnosti. U samom izvršnom postupku ekonomičnost se ogleda u tome da sud sa najmanje mogućih troškova, uz najmanje odlaganja i sa najmanjim posledicama za učesnike u postupku sproveđe izvršenje.¹⁵

2.4. Načelo obostranog saslušanja stranaka

Načelo obostranog saslušanja stranaka u izvršnom postupku nema onaj značaj i domaćaj kao što je to slučaj u parničnom postupku. Za izvršni postupak možemo reći da je dvostranački samo onda kada se pokreće u skladu sa načelom dispozicije. U slučaju pokretanja postupka po službenoj dužnosti gubi se navedeno svojstvo iz razloga što nema suprostavljenih interesa. Bitna karakteristika izvršnog postupka je odlučivanje suda o predlogu za izvršenje a da se stranci odnosno izvršeniku ne daje mogućnost da se o njemu izjasni. Dva su osnovna razloga za ovakvo postupanje. Prvi se odnosi na to da je prethodno u parničnom postupku svaka od stranaka bila u mogućnosti da u punom procesnom kapacitetu osporava zahteve druge strane. Drugi razlog ogleda se u potrebi sprečavanja mogućnosti da blagovremeno obavešteni izvršenik onemogući sprovođenje izvršenje tako što će sakriti ili uništiti imovinu koja je podobna da bude predmet izvršenja. Međutim, kada se izvršenje određuje na osnovu verodostojne isprave, izvršeniku ni u jednoj procesnoj formi nije prethodno bila data mogućnost izjašnjavanja o zahtevima tražioca izvršenja, pa je navedeni pristup upitan.

Ograničavanjem načela obostranog saslušanja stranaka, zakonodavac ima cilj da spreči moguće zloupotrebe izražene u aktima otuđenja ili prikrivanja imovine koje bi realno stvarale opasnost osujećenog ili otežanog izvršenja određenog potraživanja. Iz navedenog razloga ovo načelo ima drugačiji sadržaj od onog

¹⁵ Marija Šobat, Ivana Stojšić (2009): „Izvršni postupak i povreda prava na pravično suđenje, evropski kontekst i novo srpsko zakonodavstvo“ *Anali Pravno fakulteta u Beogradu*, broj 2/2009, 354-373.

kojeg ima u parničnom postupku. Kada sud donese rešenje o izvršenju načelo obostranog saslušanja stranaka delimično dolazi do izražaja kroz mogućnost izjavljivanja prigovora. Sam prigovor je pre svega usmeren na pobijanje donetog rešenja o izvršenju, odnomo on je znatno manje forma izjašnjavanja o zahtevima i tvrdnjama suprotne stranke.

Određenu ravnotežu između stranka u izvršnom postupku obezbeđuje postupak protivizvršenja, odnosno povraćaj onoga što je tražilac izvršenja dobio nezakonitim izvršenjem.

2.5. Načelo zaštite izvršenika

Zaštita imovine veoma je važna i predmet je posebne brige društvene zajednice, kako u svakoj državi pojedinačno, tako i na univerzalnom planu u okviru međunarodne zajednice. Razlozi za ovako veliki značaj zaštite imovine jesu pre svega ekonomska sigurnost svakog pojedinca, a preko njega uže i šire društvene zajednice, a predstavlja i ekonomski osnov za postojanje i razvoj celog društva, a samim tim i države.¹⁶

U modernom pravu osnovni princip je da dužnik za svoje građanskopravne obaveze odgovara samo svojom imovinom i ona je, po pravilu, jedini objekat izvršenja.¹⁷ Za razliku od ranijeg stanja kada je i sam dužnik bio objekt izvršenja, on je danas njegov subjekt.¹⁸ Iz navedenih razloga imovinsko izvršenje predstavlja veliku društvenu tekovinu.

Imovinsko izvršenje je u početku imalo karakter generalne egzekucije: tražilac izvršenja je preuzimao čitavu imovinu izvršenika, odnosno ona je u svojoj celini bila predmet izvršenja. Međutim, radi olakšanja teškog položaja izvršenika ovaj način sprovođenja izvršenja postepeno se napušta u korist posebnog izvršenja. Izvršenje se više ne sprovodi na čitavoj imovini već na njenim pojediniim delovima.

Do donošenja novog ZIP RS, u Republici Srpskoj primenjivao je se Zakon o izvršnom postupku iz 1978. (u daljem tekstu: ZIP iz 1978 godine)¹⁹. Ovaj zakon je zaštitu dužnika fizičkog i pravnog lica formilisao u značenju osnovnog načela.

¹⁶ Biljana Zemljak (2014): „Fenomenologija prevare u imovinskim deliktima u Republici Srbiji“ *Megatrend revija*, br. 2, 2014. 327.

¹⁷ Triva Siniša et al (1980): *Sudsko izvršno pravo-Opći deo*, Informator, Zagreb, 40

¹⁸ Vorgić Nikola (1978): „Načela izvršnog postupka“ *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, br.10, 1978, 23

¹⁹ Zakon o izvršnom postupku („Službeni list SFRJ“ broj 20/78, 6/82, 74/87, 57/89, 20/90, 27/90 i 35/91). Prema članu 12. Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 21/92) do donošenja odgovarajućih zakona i drugih propisa Republike primjenjivaće se zakoni i drugi propisi SFRJ i SR BiH, koji su u saglasnosti sa Ustavom Republike i koji nisu u suprotnosti sa zakonima i drugim propisima koje je donijela Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, odnosno Narodna skupština.

Tako je u članu 4. ZIP iz 1978. propisano da izvršenje radi ostvarenja novčanog potraživanja i obezbeđenja takvog potraživanja odrediće se i sprovesti u obimu koji je potreban za namirenje, odnosno obezbeđenje tog potraživanja. Dalje je u članu 5. istog zakona propisano da izvršenje radi ostvarenja novčanog potraživanja i obezbeđenja takvog potraživanja ne može se sprovesti na stvarima ili pravima koji su neophodni za zadovoljenje osnovnih životnih potreba dužnika i lica koje je on po zakonu dužan da izdržava ili vršenje samostalne delatnosti koja je dužnikov glavni izvor sredstava za život. Pri sprovođenju izvršenja i obezbeđenja vodiće se računa o dostojanstvu ličnosti dužnika, kao i o tome da izvršenje ili obezbeđenje budu što manje nepovoljni za dužnika. ZIP iz 1978. propisivalo je i zaštitu delatnosti određenih pravnih lica. Na stvarima i pravima pravnih lica ne može se sprovesti izvršenje i obezbeđenje radi ostvarenja novčanog potraživanja ako su te stvari i prava neophodni za vršenje njihovih zadataka, odnosno obavljanja delatnosti.

Ranije zakonodavstvo je, kako se to može iz prethodnog zaključiti, pretežnim delom štitilo interesu izvršnog dužnika-izvršenika i izričito je propisivalo načelo zaštite izvršnog dužnika-izvršenika. Na određeni način, zakon je ovde favorizovao položaj izvršnog dužnika-izvršenika. Smatralo je se da vođenje postupka ne sme da ugrozi egzistenciju i dovede do ekomske propasti ove stranke. Zahtevalo se i da se postupak vodi tako da se ne povredi dostojanstvo izvršenika.

Novi ZIP RS sadrži odredbu da prilikom sprovođenja izvršenja sud će paziti na dostojanstvo izvršenika.²⁰ Ovo načelo u zakonu je ispoljeno kroz više odredaba. Pre svega, izvršenje radi namirenja novčanog potraživanja sprovodi se u obimu koji je potreban za namirenje potraživanja. Zatim, institut protivizvršenja kojim se štiti izvršenik od neosnovanog oduzimanja u izvršnom postupku ima za cilj zaštitu izvršenika. Takođe, pravilima o isključenju i ograničenju predmeta i sredstava na kojima se može prinudno sprovesti izvršenje se štiti izvršenik.²¹

²⁰ ZIP RS (2003): čl. 3/4.

²¹ ZIP RS (2003): čl. 117/1 je propisao da predmet izvršenja ne mogu biti: 1. predmeti koji su neophodno potrebni izvršeniku i članovima njegove porodice za zadovoljavanje svakodnevnih potreba; 2. hrana i ogrev za potrebe izvršenika i članova njegovog domaćinstva za tri mjeseca; 3. gotov novac izvršenika po osnovi potraživanja koja su izuzeta ili ograničena od izvršenja, te gotov novac izvršenika koji ima stalna mesečna primanja do mesečnog iznosa koji je po zakonu izuzet od izvršenja, proporcionalno vremenu do idućeg primanja; 4. medalje, ratne spomenice i drugo ordenje i priznanja, venčani prsten, lična pisma, rukopisi i drugi lični spisi izvršenika, porodične fotografije, lične i porodične isprave i porodični portreti. Određene pokretne stvari mogu biti predmet izvršenja samo ako su ispunjeni posebni uslovi kao što je slučaj sa poštanskim pošiljkama ili poštanskim novčanim doznakama upućenim izvršeniku. Ukoliko su navedene pokretne stvari bile predmet ugovora založnog prava one nisu izuzete od izvršenja. Kada su u pitanju nepokretnosti ne može biti predmet izvršenja poljoprivredno zemljište zemljoradnika u površini do 5.000,00 m². Ograničenje se ne primenjuje na izvršenje radi ostvarenja novčanog potraživanja obezbedenih ugovornim založnim pravom na nepokretnostima-hipotekom (čl. 79.).

Dakle, novi ZIP RS ne sadrži izričito načelo zaštite izvršenika, ali sadrži odredbu da prilikom sprovođenja izvršenja sud će paziti na dostojanstvo izvršenika. Načelo zaštite izvršenika je ispoljeno kroz više odredaba. Može se zaključiti da izvršenik u novom ZIP RS nije zaštićen kao što je to bio slučaj sa ranijim zakonodavstvom. Uvedena su i neka dodatna sredstva pritiska na izvršenika poput pravila o određivanju novčanih kazni i prinudnih mera, zatim pravila o utvrđivanju imovine izvršenika, uvođenje izvršilaca po ugovoru. Pored navedenih rješenja, prisutna su i druga koja u određenoj meri pogoršavaju položaj izvršenika.

2.6. Načelo formalnog legaliteta

Ovo načelo u izvršnom postupku izražava se u više značenja. Najpre, ono određuje ovlašćenje za pokretanje postupka a takođe i isprave na osnovu kojih se može pokrenuti izvršni postupak. Osnovi za pokretanje izvršnog postupka su izvršna i verodostojna isprava. Ako se postupak pokreće na osnovu izvršne isprave legitimacija stranaka i potraživanje utvrđuju se isključivo na osnovu izvršne isprave. S tim u vezi izvršni sud nije ovlašten da ispituje zakonitost i pravilnost izvršne isprave.²² O tome je već vođen parnični ili neki drugi postupak u kojem je uz prisustvo svih procesnih garancija odlučeno o postojanju tog potraživanja ili je zaključeno poravnanje. Međutim, u poslednje vreme svojstvo izvršne isprave se priznaje i određenim aktima kojima nije prethodio pravno organizovan postupak u kome bi se nesumnjiivo utvrdilo postojanje određenog potraživanja. Tako Potvrda o registraciji prema Okvirnom zakonu o zalozima BiH predstavlja izvršni naslov.²³ Ukoliko se radi o izvršnom postupku pokrenutom na osnovu verodostojne isprave, načelo formalnog legaliteta ima istovrsni

Kod izvršenja na novčanom potraživanju izvršenika izuzeta su od izvršenja primanja po osnovu zakonskog izdržavanja, ukoliko se ne radi o potreživanjima iste vrste. Predmet izvršenja ne mogu biti potraživanja po osnovu poreza, taksi, doprinosa propisanih zakonom. Dalje, izvršenje na platni, naknadi umjesto plate, naknadi za skraćeno radno vrijeme i naknadi zbog umanjenja plate i penzije, primanja po osnovu naknade zbog telesnog oštećenja prema propisima o invalidskom osiguranju, primanja po osnovu socijalne pomoći, primanja po osnovu privremene nezaposlenosti, primanja po osnovu dodatka na djecu, primanja po osnovu stipendije i pomoći učenicima i studentima i nadoknada za rad osuđenika može se sprovesti do iznosa od jedne polovine. Ograničenja izvršenja na novčanim potraživanjima izvršenika primjenjuju se samo ako potraživanja ne prelaze 1.000 KM mjesечно. Na dijelu potraživanja koji prelazi 1.000 KM mjesечно, izvršenje se može sprovesti do iznosa od dve trećine potraživanja (čl. 138).

²² „Ovršni sud nije ovlašten ispitivati zakonitost odluke koja predstavlja ovršni naslov niti je ovlašten raspravljati o činjenicama koje je dužnik mogao iznositi u postupku u kojem je nastala ovršna isprava.” (Kantonalni sud Travnik, broj Pž-8/04 od 16.09.2004.godine) preuzeto sa <https://advokat-prnjavorac.com/izvrsni-postupak-BiH.html> pristup dana 11.02.2019. godine.

²³ Okvirni zakona o zalozima BiH (2004): čl.26/1. Službeni glasnik BiH, br. 28/2004, 54/04.

značaj kako u pogledu legitimacije stranaka tako i u pogledu postojanja i dospelosti potraživanja jer se njihovo postojanje dokazuje na osnovu isprava koje je zakon odredio kao verodostojne isprave. Dakle, ako su ispunjene sve pretpostavke za donošenje rešenja na osnovu verodostojne ispave, sud će doneti ovo rešenje.

2.7. Načelo vremenskog redosleda

Izvršni postupak je postupak individualnog namirenja potraživanja u kome se više lica, odnosno tražilaca izvršenja može naći u odnosu konkurenčije. Konkurenčija između tražilaca izvršenja može postojati u dve situacije. Prva je prilikom određivanja izvršenja, druga je prilikom sprovođenja izvršenja.

Sud je dužan da predmete uzima u rad redom kako ih je primio, osim ako priroda potraživanja ili posebne okolnosti zahtevaju da se postupi drugačije.²⁴

Odredbom da je sud dužan da predmete uzima po redosledu primanja isključuje se diskrecija sudije da uzme u rad određeni predmet bez obzira na vreme kada je pristigao u sud. Dakle, sudija uzima predmete u rad onim redosledom kako su pristizali u sud. Izuzetak su predmeti koji se odnose na potraživanja od ličnog značaja za egzistenciju građana, naručito maloletnih lica, za isplatu zaštićenih ličnih dohodata, za vraćanje radnika na rad, za osiguranje mirnog poseda, provođenje privremenih mjera. Određene okolnosti mogu uticati da sud ne postupa po redosledu prijema predmeta a pod njima se podrazumevaju one okolnosti koje su od značaja za očuvanje predmeta izvršenja, umanjenja njegove vrednosti, relevantno povećanje troškova postupka i kada tražilac izvršenja ne ukazuje na okolnosti koje opravdavaju primenu navedenih izuzetaka, sud će tako postupiti po službenoj dužnosti ukoliko podaci iz predloga (spisa) ukazuju na potrebu primena pravila o izuzetku.

Što se tiče pravila o redosledu namirenja, on zavisi od sredstva izvršenja. Kod nepokretnosti sud pristupa namirenju tražilaca izvršenja odmah nakon donošenja rešenja o dosudi.²⁵ Iz prodajne cene namiruju se tražioci izvršenja na čiji je predlog određeno izvršenje, založni poverioci i kada nisu prijavili svoja potraživanja i lica koja imaju pravo na naknadu za lične službenosti.²⁶ Redosled namirenja je sledeći: prvo se namiruju troškovi izvršnog postupka; zatim potraživanja založnih poverilaca koja se po redu prvenstva namiruju pre tražioca izvršenja; potom potraživanja tražioca izvršenja po čijem predlogu je određeno izvršenje; posle njih su potraživanja založnih poverilaca koja se po redu prvenstva namiruju posle tražilaca izvršenja i na kraju naknada za lične službenosti koje se prodajom gase. Ako izvršenik pored glavnog potraživanja duguje i kamatu ona se namiruje pre glavnog potraživanja.²⁷

²⁴ ZIP RS (2003): čl. 5/2

²⁵ ZIP RS (2003): čl 96.

²⁶ ZIP RS (2003): čl 97/1.

²⁷ ZIP RS (2003): čl.98/1.

Što se tiče pravila o redosledu namirenja kada su u pitanju pokretne stvari, pravi se razlika da li je u pitanju jedan tražilac izvršenja ili više tražilaca izvršenja. Ako se iz prodajne cijene namiruje samo jedan tražilac izvršenja, sud će bez održavanja ročišta, rešenjem odrediti da se iz znosa dobivenog prodajom stvari i oduzetog novca namire redom troškovi postupka, troškovi određeni u izvršnoj ispravi, kamate do dana unovčenja stvari i glavno potraživanje.²⁸

Ako se u izvršnom postupku namiruje više tražilaca izvršenja, odnosno ako se pored tražilaca izvršenja namiruju i lica čija prava prestaju prodajom stvari oni se iz prodajne cene namiruju onim redom kojim su stekli založno ili drugo pravo koje prodajom prestaje, ako zakonom za određena potraživanja nije propisano prvenstveno pravo namirenja. Tražioci izvršenja iz istog reda koji se iz prodajne cijene ne mogu potpuno namiriti, namiruju se srazmerno iznosima svojih potraživanja. Prilikom donošenja rešenja o namirenju sud će uzeti u obzir samo ona potraživanja za koje je rešenje o izvršenju postalo izvršno do dana donošenja rešenja o namirenju.²⁹

Kada je u pitanju izvršenje na novčanom potraživanju izvršenika prvenstveni red založnih prava više tražilaca izvršenja određuje se prema danu primetka izvršnog predloga. Ako je izvršni predlog upućen poštom, preporučenom pošiljkom, dan predaje pošti smatra se kao dan predaje суду. Ako su izvršni predlozi više tražilaca izvršenja primljeni u суду istog dana, založna prava imaju isti prvenstveni red. Potraživanja s istim redom prvenstva namiruju se srazmerno, ako se ne mogu namiriti u celosti. Ako zbog sprovedbe izvršenja na novčanom potraživanju prestaju založna i druga prava koja su stečena pre pokretanja postupka, prvenstveni red u namirenju tih prava određuje se prema propisima koji uređuju sticanje reda prvenstva tih prava izvan izvršnog postupka. Zaplena potraživanja obezbeđena založnim pravom upisanim u javni registar sprovodi se upisom zaplene u taj registar. Upis se obavlja po službenoj dužnosti uz naznaku da je zaplena, na osnovu koje je na potraživanju stečeno založno pravo, određeno radi namirenja potraživanja tražioca izvršenja. Ako ima više tražilaca izvršenja, prvenstveni red njihovih potraživanja određuje se prema vremenu upisa.

2.8. Načelo dostupnosti podataka o imovini izvršenika

Za uspešno okončanje izvršnog postupka neophodno je da tražilac izvršenja ima saznanja o relevantnim podacima koja se tiču imovine izvršenika. U članu 37. ZIP RS propisana su pravila o utvrđivanju imovine izvršenika. Naime, ovim članom je u st. 1. propisano da tražilac izvršenja može u predlogu za izvršenje koji se zasniva na izvršnoj ispravi zahtevati da sud prije donošenja rešenja o izvršenju zatraži od samog izvršenika i od drugih u zahtevu određenih fizičkih i pravnih lica, odnosno upravnih i drugih organa i organizacija da sudu dostave podatke o

²⁸ ZIP RS (2003): čl. 133/1.

²⁹ ZIP RS (2003): čl.134.

imovini izvršenika, ako tražilac izvršenja učini verovatnim da bi ova lica mogla imati ove podatke. Navedenim pravilima se rešava problem skrivanja imovine od strane izvršenika, odnosno omogućava se tražiocu izvršenja da posredstvom suda dođe do podataka o imovini izvršenika koje samostalno ne može pribaviti.

Postojeće zakonsko rešenje kojim je obaveza utvrđivanja imovine izvršenika prebačena sa tražioca izvršenja na sud se pokazalo neefikasnim iz više razloga. Prvi razlog odnosi se na izvršenika jer on po pravilu ne dostavlja potpune i tačne podatke o svojoj imovini, pa nisu retke situacije da sud mora da utvrdi da li je izvršenik dostavio tačne i potpune podatke o imovini. Drugi razlog odnosi se na to što tražioci izvršenja nepravillno tumače postojeće odredbe. Praksa sudova pokazuje da tražioci izvršenja ne postupaju u duhu citiranog člana sa velikom verovatnoćom razloga pogrešnog interpretiranja odredbe.³⁰ Treće, sud nepotrebno zahteva dostavljanje podataka od određenih fizičkih i pravnih lica, odnosno upravnih i drugih organa i organizacija jer sve podatke tražilac izvršenja može prikupiti sam, bez obzira da li su lične ili nelične prirode, što ne ide u prilog efikasnosti i hitnosti i pojednostavljenju izvršnog postupka.³¹

2.9. Načela pismenosti, usmenosti, neposrednosti i javnosti

U izvršnom postupku sud postupa na osnovu podnesaka i drugih pismena.³² Pravna zaštita koja se ostvaruje u izvršnom postupku i priroda izvršno-pravnih radnji prepostavljaju primarno pisanu formu.³³ Usmene procesne radnje se preduzimaju na ročištu ili izvan ročišta u slučajevima kada je to određeno zakonom ili kad sud smatra da je to celishodno.

Kada je u pitanju forma i sadržina podnesaka i drugih pismena stranaka u izvršnom postupku, važe pravila parničnog procesnog prava o podnescima stranaka i drugim procesnim radnjama. Što se tiče forme uslov pismene forme ispunjavaju i podnesci upućeni telegramom, telefaksom i elektronskom poštom. Nadalje, podnesci moraju biti razumljivi i sadržavati sve što je potrebno da bi se s njima moglo postupati, a naručito trebaju sadržavati oznaku suda, ime i prezime, naziv pravne osobe, prebivalište ili boravište odnosno sjedište stranaka, njihovih zakonskih zastupnika i punomoćnika ako ih imaju, predmet spora, sadržaj izjave i potpis podnositelja. Ako izjava sadrži neki zahtev, stranka mora u podnesku navesti činjenice i dokaze na kojima zasniva zahtev. Za podneske koji se dostavljaju elektronskom poštom, zahteva se da moraju biti overeni kvalifikovanim elektronskim potpisom, te je za podneske sa prilozima koji se dostavljaju

³⁰ Omanović Mirela et al. (eds) (2014): „Primjena člana 37. Zakona o izvršnom postupku FBiH u praksi“ *Pravni Savjetnik*, broj 10/2014, 80-84.

³¹ Božić Darko (2019): „Utvrđivanje imovine izvršenika u praksi“ *Pravo i finansije*, broj 1/2019, 26-30.

³² ZIP RS (2003): čl.9/1.

³³ Značaj koji ZIP RS pridaje načelu pismenosti u izvršnom postupku ukazuje da je u pitanju jedno od najvažnijih načela izvršne procedure.

protivnoj stranci propisano da se sudu dostavljaju u dovoljnem broju primeraka za sud i protivnu stranku.

Procesne radnje stranaka u izvršnom postupku, bez obzira da li su u pisanoj formi ili usmenoj, dispozitivne su prirode, kao što je to slučaj u parničnom postupku, pa stranke mogu slobodno podnositi određene zahteve a mogu ih i povući, pa i odreći se svojih zahteva.

Bez obzira na dispozitivni karakter procesnih radnji koje preduzimaju stranke i ovlaštenja koja proizlaze iz te dipozicije, priroda izvršnog postupka uslovjava da stranke ne mogu preduzimati neke od radnji kojima se utiče na sadržaj i sudbinu zahteva za izvršenje, u materijalnopravnom smislu, odnosno stranke ne mogu svojim dispozitivnim ovlaštenjima, nagodbom ili priznanjem osnovanosti predloga za izvršenje nadomestiti nedostatak zakonskih prepostavki za provođenje izvršenja, jer iste proističu iz kogentnih propisa, odnosno stranke u izvršnom postupku ne mogu stvoriti izvršnu ispravu, odnosno saglasiti se sa rješenjem o izvršenju, njegovim priznanjem, iako za isto ne postoji izvršna isprava. Međutim, stranke mogu u toku izvršnog postupka nagodbom ponovo regulisati svoje materijalnopravne odnose i time stvoriti novu izvršnu ispravu, na temelju koje će se moći provoditi izvršenje.

Kada je zakonom propisano održavanje ročišta ili ako sud smatra da je to potrebno radi razjašnjenja pojedinih pitanja ili izjašnjavanja o nekom predlogu stranke, pravilo je da se na ročištu sastavlja zapisnik te da se umesto zapisnika može sastaviti službena zabeleška. Što se tiče saslušanja stranaka i drugih lica, ono može sprovesti mimo procedure propisane za održavanje ročišta i izvođenja dokaza na ročištu.

Odredbe o pripremnom ročišti i ročištu za glavnu raspravu, sadržane u Zakonu o parničnom postupku Republike Srpske, vrlo teško su primenjive u izvršnom postupku, pogotov iz razloga što ZIP RS za pojedina ročišta koja su obligatorne prirode u pogledu njihovog održavanja propisuje i sam postupak preduzimanja procesnih radnji na način koji je drugačiji od Zakona o parničnom postupku Republike Srpske (ročišta za prodaju nepokretnosti, pokretnih svari i dr) te s obzirom da u izvršnom postupku sud postupak vodi po službenoj dužnosti iako je pokrenut po prijedlogu stranke, kao i činjenicu da nije napušteno ni načelo utvrđivanja materijalne istine, jer bi to bilo u suprotnosti sa ciljem izvršnog postupka a to je namirenje tražioca izvršenja.

Nečelo neposrednosti nema veliki značaj u izvršnom postupku. Izvršni sud ovde odlučuje na osnovu izvršnih isprava koje su nastale u nekom drugom postupku i pre pokretanja izvršnog postupka. Ako je izvršni postupak pokrenut na osnovu verodostojne isprave na određeni način može se smatrati da je neposrednost prisutna jer izvršni sud odlučuje o postojanju potraživanja čije se izvršenje zahteva. Posrednost posebno dolazi do izražaja kada se sprovodi izvršenje.

Načelo javnosti u izvršnom postupku je marginalizovano. Zakon o izvršnom postupku propisuje da se prilikom sprovođenja izvršnih radnji u stanu

ili prostorijama izvršenika pod određenim uslovima moraju prisustvovati dva punoletna građana ali to nije smisao ostvarivanja ovoga načela jer se navedena lica pojavljuju u svojstvu pozvanih svedoka u postupku. Kada je u pitanju javna prodaja pokretnih stvari to ne predstavlja izraz načela javnosti.

3. Zaključak

Kroz analizu osnovnih načela Zakona o izvršnom postupku Republike Srpske iz 2003. godine, zaključuje se da postoje značajne razlike u odnosu na Zakon o izvršnom postupku iz 1978. godine koji se u Republici Srpskoj primenjivao sve do 2003. godine.

Kako se to iz samog naziva vidi, novi zakon ne sadrži postupak obezbeđenja u odnosu na prethodni zakon. Materija koja se odnosi na postupak obezbeđenja regulisana je Zakonom o parničnom postupku Republike Srpske.

Dalje, suštinski gledano, novi zakon se sada temelji na načelu jednakog pravosnopravnog položaja stranaka u izvršnom postupku. Novim rešenjima, koja se ogledaju kroz pravila o utvrđivanju imovine izvršenika, određivanjem novčanih kazni i prinudnih mjera prema izvršeniku, pojačana je zaštita interesa tražioca izvršenja.

Shodno primeni Zakona o parničnom postupku³⁴ u kojem je minimizirano načelo materijalne istine a potpuno napušteno i načelo pružanja pomoći neukoj stranci, načelo pružanja pravne pomoći neukoj stranci napušteno je i u izvršnom postupku.

Radi pojačanja odgovornosti izvršenika za njegove obaveze, novim zakonom, izuzeće pojedinačnih stvari i prava od izvršenja su svedena na minimum. U tom smislu nastale su vrlo radikalne promene naručito u pogledu na mogućnost izvršeњa na izvršenikovim pokretnim i nepokretnim stvarima kao i pravima.

U pogledu hitnosti, primetno je da postoji čitav niz instrumenata kojima se obezbeđuje hitnost u postupku. Međutim, ostaje otvoreno pitanje koliko se to može ispoštovati u praksi imajući u vidu činjenicu postojanja velikog broja izvršnih predmeta pred sudovima.

Na kraju treba istaći da posebnu novinu predstavljaju pravila o utvrđivanju imovine izvršenika. Njihov cilj je da se tražiocu izvršenja omogući da posredstvom suda dobije podatke o imovini izvršenika koje samostalno ne može pribaviti kao i da se reši problem skrivanja imovine od strane izvršenika.

Sva nova rešenja, pored nastojanja da se poboljša položaj tražioca izvršenja, imaju za cilj da se i sam izvršni postupak učini bržim, efikasnijim i jednostavnijim.

³⁴ ZIP RS (2003): čl. 21.

LITERATURA

- 1. Jakšić, Aleksandar (2009): *Gradiansko proceccno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- 2. Bodiroga Nikola (2017): *Novi izvršni postupak*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- 3. Triva Siniša et al (1980): *Sudsko izvršno pravo-Opći deo*, Informator, Zagreb.
- 4. Daupović Asaf et al. (eds.) (2005): *Komentar Zakona o izvršnom postupku u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj*, Savjet/Vijeće Evrope, Sarajevo.
- 5. Crnjanski Vladimir (2018): *Izvršnost javnobeležničkog zapisa*, Pravni fakultet Union, Beograd.
- 6. Račić Ranka (2010) „Pokretanje izvršnog postupka“ *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci*, Banja Luka 31/32-2010.
- 7. Keča Ranko (2012) „O osnovnim načelima Zakona o izvršenju i obezbeđenju“ *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Novi Sad, vol. 46, br. 1/2012.
- 8. Šorbat Marija, Stojšić Ivana (2009): „Izvršni postupak i povreda prava na pravično suđenje, evropski kontekst i novo srpsko zakonodavstvo“ *Analji Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd, broj 2/2009.
- 9. Omanović Mirela et al. (eds) (2014): „Primjena člana 37. Zakona o izvršnom postupku FBiH u praksi“ *Pravni Savjetnik*, broj 10/2014.
- 10. Božić Darko (2019): „Utvrđivanje imovine izvršenika u praksi“ *Pravo i finansijske*, broj 1/2019.
- 11. Biljana Zemljak (2014): „Fenomenologija prevare u imovinskim delktima u Republici Srbiji“ *Megatrend revija*, br. 2, 2014.
- 12. Ustav Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 21/92 – prečišćeni tekst, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05).
- 13. Zakon o izvršnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 59/2003, 85/2003, 64/2005, 118/2007, 29/2010, 57/2012, 67/2013, 98/2014, 5/2017, 58/2018 i 66/18).
- 14. Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 21/92)
- 15. Okvirni zakon o zalozima BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 28 od 23 juna 2004; 54/04).
- 16. Odluka Ustavnog suda Srbije, Už. 341/08 od 17. 2. 2011. godine
- 17. Odluka Okružnog suda u Valjevu, Gž.br.98/85 od 05.02.1985. godine
- 18. Rešenje Višeg trgovinskog suda, Iž. 2441/2009 od 17.9.2009. godine

Expert article
Received 11.03.2019.
Approved 22.02.2020.

BASIC PRINCIPLES IN THE ENFORCEMENT PROCEDURE IN THE LAW OF REPUBLIC OF SRPSKA

Abstract: This paper presents an analysis of the basic principles on the law on enforcement procedure in the Republic of Srpska. In this context, the paper contains the following principles: principle constitutionality and legality, principle of disposition and official proceeding, principle of urgency and efficiency, right to be heard, principle of protection of the debtor, principle of formal legality, principle of time priority, principle of availability of data of the property of the debtor, principle of written form, principle of orality, principle of immediacy, principle of publicity. The aim of the paper is to show through the basic principles that there are significant differences in the range of solutions in relation to the previous legislation.

Keywords: Law on enforcement procedure of the Republic of Srpska, principles of enforcement procedure.

Jožef Kabok*
Slobodan Radišić**
Karolina Lendák-Kabók***

UDK 336.531.2:378(497.11)
37.014.6:658.14(497.113)
doi: 10.5937/MegRev2002125K

Stručni članak
Primljen 01.04.2019.
Odobren 18.06.2019.

PRIMENA I RAZVOJ FINANSIJSKOG UPRAVLJANJA I KONTROLE U JAVNOM SEKTORU NA PRIMERU POKRAJINSKOG SEKRETARIJATA ZA VISOKO OBRAZOVANJE I NAUČNOISTRAŽIVAČKU DELATNOST

Sažetak: Sistem finansijskog upravljanja i kontrole podrazumeva niz kontrola, koje se ne odnose samo na oblast finansiranja, nego i na sve operativne i strateške celine u funkciji ostvarenja definisanih ciljeva subjekata javnog sektora. Uspešno implementiranim sistemom finansijskog upravljanja i kontrole obezbeđuje se usaglašenost rada korisnika javnih sredstva sa pozitivnom zakonskom regulativom. U radu se, radi efektivnog i efikasnog ostvarivanja ciljeva rada i delatnosti, analizira primena i razvoj sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost. Cilj ovog istraživanja je sagledavanje efikasnosti i efektivanosti uspostavljenog sistema finansijskog upravljanja i kontrole, sa ukazivanjem na mogućnosti poboljšanja tog sistema. Rezultati istraživanja ukazuju, da je potrebna efikasna i relevantna primena finansijskog upravljanja i kontrole u ovom pokrajinskom organu uprave radi poboljšanja ostvarivanja ciljeva njegovog rada i delatnosti, kao i kontrole zakonitog i namenskog utroška javnih sredstva namenjenih za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost u AP Vojvodini.

Ključne reči: finansijsko upravljanje i kontrola, Pokrajinski sekretarijat, visoko obrazovanje, naučnoistraživačka delatnost, javni sektor, javna sredstva.

* Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost, Novi Sad
jozef.kabok@vojvodina.gov.rs

** JP Transnafta, Pančevo
slobodan.radisic@transnafta.rs

*** Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad
karolina.lendak@uns.ac.rs

1. Uvod

Finansijsko upravljanje i kontrola, kao komponenta interne finansijske kontrole u javnom sektoru, predstavlja celokupni sistem finansijskih i nefinansijskih kontrola, uključujući i organizacionu strukturu, metode i procedure i to ne samo finansijskih sistema, već i operativnih i strateških sistema organizacija u javnom sektoru. Ove kontrole, kroz upravljanje rizicima, stvaraju pretpostavke za efikasno ostvarivanje ciljeva korisnika javnih sredstava, čime se utiče i na podizanje efikasnosti, efektivnosti i ekonomičnosti celokupnog fiskalnog sistema u Republici Srbiji. Implementacija finansijskog upravljanja i kontrole u subjektima javnog sektora je put ka novoj paradigmi fiskalne odgovornosti¹¹. Tim pre, što je izgradnja efikasnog sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Republici Srbiji, odnosno u AP Vojvodini, sastavni deo predpristupnih pregovora u procesu evropskih integracija.

Odgovornost za uspostavljanje, primenu i razvoj sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost (u daljem tekstu: Pokrajinski sekretarijat) je u nadležnosti rukovodioca, odnosno pokrajinskog sekretara. Međutim, sprovođenje sistema finansijskog upravljanja i kontrole nije isključiva nadležnost rukovodioca korisnika javnih sredstava, već efikasan i efektivan sistem finansijskog upravljanja i kontrole sprovode svi zaposleni i isti je ugrađen u sve radne procese i procedure Pokrajinskog sekretarijata². Samo ovako postavljen i utemeljen sistem finansijskog upravljanja i kontrole će ostvariti ciljeve koji se pred njega postavljaju, a koji se odnose na ekonomičnost, efikasnost i efektivnost, posebno u delu utroška sredstva programskega budžeta³.

Predmet istraživanja ovog rada je analiza primene i razvoja sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu, kao direktnom korisniku javnih sredstava drugog nivoa vlasti i pokrajinskom organu uprave u okviru Pokrajinske vlade. Cilj ovog istraživanja je sagledavanje efikasnosti i efektivanosti uspostavljenog sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu, sa ukazivanjem na mogućnosti poboljšanja tog sistema.

¹ Romić Lidija, Gravorac Saša, Šijan Goran, Veselinović Branko (2017): "Implementacija finansijskog upravljanja i kontrole u subjektima javnog sektora – put ka novoj paradigmi fiskalne odgovornosti", *Ekonomski izazovi*, 11 (6), 77-91.

Chorafas N. Dimitris (2001): *Implementing and Auditing the Internal Control System*, Great Britain by Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire.

² Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: Strategija uvođenja, primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole.

<http://apv-visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-uvodenja-FUK-a.pdf> (01.03.2019).

³ Kabok Jožef (2016): "Komparativan analiza linijskog i programskega budžetiranja na primeru visokog obrazovanja u Republici Srbiji", *Megatrend revija*, 13 (1), 117-130.

Istraživanje je značajno za naučnu i stručnu javnost u Republici Srbiji, odnosno AP Vojvodini, a posebno za Pokrajinski sekretarijat, kao nadležni organ uprave Pokrajinske vlade u AP Vojvodini za oblast visokog obrazovanja i nauke, ali i za sve ustanove visokog obrazovanja u AP Vojvodini. Ovim istraživanjem se ukazuje, da je potrebna efikasna i relevantna primena finansijskog upravljanja i kontrole u ovu oblast, radi ostvarivanja ciljeva rada i delatnosti Pokrajinskog sekretarijata, kao i poboljšanja kontrole zakonitog i namenskog utroška javnih sredstava namenjenih za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.

U radu, nakon uvodnog dela sledi drugo poglavlje kojima se analizira i sagleđava zakonodavni okvir primene i razvoja sistema finansijskog upravljanja i kontrole. U trećem poglavljju se prikazuje metodologija istraživanja, a u četvrtom se, na osnovu sagledanih parametara, prikazuju rezultati istraživanja. U zaključcima se, na osnovu date analize, utvrđuju preporuke u cilju poboljšanja primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu.

2. Zakonodavni okvir

Obaveza primene sistema finansijskog upravljanja i kontrole kod korisnika javnih sredstava je u vezi sa članom 81 Zakona o budžetskom sistemu⁴, u kojem se između ostalog, navodi da korisnici javnih sredstava uspostavljaju finansijsko upravljanje i kontrolu, koja se sprovodi politikama, procedurama i aktivnostima sa zadatkom da se obezbedi razumno uveravanje da će svoje ciljeve ostvariti kroz:

- poslovanje u skladu sa propisima, unutrašnjim aktima i ugovorima;
- realnost i integritet finansijskih i poslovnih izveštaja;
- ekonomičnost, efikasnost i efektivnost korišćenje sredstava;
- zaštitu sredstava i podataka (informacija).

Pomenutim Zakonom⁵ se uređuje organizovanje finansijskog upravljanja i kontrole kao sistema procedura i odgovornosti svih lica u organizaciji, a za njegovo uspostavljanje, primenu, razvoj i redovno ažuriranje odgovoran je rukovodilac korisnika javnih sredstava koji može preneti ovu nadležnost na lice koje on ovlasti. Sistem finansijskog upravljanja i kontrole predstavlja i osnovu za implementaciju koncepta upravljačke odgovornosti. To znači da rukovodioci korisnika javnih sredstava snose odgovornost za preneta finansijska, upravljačka i programska ovlašćenja. Rukovodioci snose odgovornost za planiranje i programiranje (postavljanje i ostvarivanje ciljeva), pripremu budžeta/finansijskog plana, izvrše-

⁴ Zakon o budžetskom sistemu (u daljem tekstu Zakon o budžetskom sistemu), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 113/2017 i 95/2018.

⁵ Zakon o budžetskom sistemu

nje budžeta/finansijskog plana, računovodstvo, kontrolu, izveštavanje, arhiviranje računovodstvene i druge dokumentacije i nadzor.

Pravilnikom o zajedničkim kriterijumima i standardima za uspostavljanje, funkcionisanje i izveštavanje o sistemu finansijskog upravljanja i kontrole u javnom sektoru⁶ propisuju se zajednički kriterijumi i standardi za uspostavljanje, funkcionisanje, primenu, izveštavanje i razvoj sistema finansijskog upravljanja i kontrole kod korisnika javnih sredstava. Navedenim propisom se postavljaju elementi sistema finansijskog upravljanja i kontrole koji su opredeljeni u skladu sa međunarodnim standardima interne kontrole i definiše se i precizira odgovornost rukovodioca korisnika javnih sredstava u ovoj oblasti, posebno u aktivnostima određivanja ciljeva korisnika javnih sredstava⁷, identifikacije, procene i upravljanja rizicima, planiranja, upravljanja i računovodstva javnih sredstava, kao i pridržavanja principa zakonitosti, pravilnosti i zdravog finansijskog upravljanja javnim sredstvima. Odgovornost rukovodioca posebno dolazi do izražaja u oblasti kadrovske politike, efektivnog upravljanja osobljem i održavanja neophodnog nivoa njihove stručnosti, kao i zakonitog i etičkog ponašanja zaposlenih i uspostavljanja odgovarajuće organizacione strukture za efektivno ostvarivanje ciljeva i upravljanje rizicima kod korisnika javnih sredstava.

Strategije razvoja interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji za period 2017-2020⁸ je strateški dokument koji je u neposrednoj vezi sa programskim budžetom i njegovom primenom u Republici Srbiji. Propis ima za cilj da implementira finansijsko upravljanje i kontrolu u sveukupni sistem upravljanja u javnom sektoru, radi obezbeđivanja vrednosti za novac građanima Republike Srbije na efektivan, efikasan i ekonomičan način⁹. Navedenom Strategijom¹⁰ razrađuje se prenošenje ciljeva nacionalne politike u ciljeve institucija javnog sektora, što će omogućiti efikasnu procenu rizika u odnosu na definisane ciljeve i uspostavljanje odgovarajućih kontrola. Zbog toga je, analiza primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole u javnom sektoru, odnosno u organizacijama javnog sektora od presudne važnosti za primenu ciljeva nacionalne politike i uspostavljanje odgovarajućih kontrola što se reflektuje kroz odgovorno trošenje poverenih javnih sredstava.

⁶ Pravilnik o zajedničkim kriterijumima i standardima za uspostavljanje, funkcionisanje i izveštavanje o sistemu finansijskog upravljanja i kontrole u javnom sektoru, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 99/2011, 106/2013.

⁷ Stanišić Milovan (2014): Interna kontrola i revizija, Univerzitet Singidunum, Beograd.

⁸ Strategija razvoja interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji za period 2017-2020 (u daljem tekstu: Strategija razvoja finansijske kontrole u javnom sektoru), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 51/2017.

⁹ Radišić Slobodan, Kabok Jožef, Djaković Vladimir, Kuzmanović Bogdan (2016): „The Programme Budget Model as a Basic for Measuring the Perrformance of the Public Sector in Transition Economies“, *Management*, 79, 69-78.

¹⁰ Strategija razvoja finansijske kontrole u javnom sektoru

Strategijom uvođenja, primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole Pokrajinskog sekretarijata, za period 2018-2020. godine¹¹, obuhvaćeni su ciljevi i elementi finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu. Svrha donošenja Strategije je podizanja na viši nivo sposobnosti za ostvarivanje planiranih ciljeva kroz uvođenje, primenu i razvoj finansijskog upravljanja i kontrole, upravljanja i trošenja javnih sredstva planiranih programskim budžetom u oblasti visokog obrazovanja i naučnoistraživačke delatnosti¹², a svrshodnost Strategije ostvariće se kroz njenu potpunu primenu bez odlaganja i u rokovima koji su planirani.

Strategija upravljanja rizicima Pokrajinskog sekretarijata, sa registrom rizika¹³ obuhvata identifikovanje, procenu i kontrolu nad potencijalnim događajima i situacijama koje mogu imati suprotan efekat na ostvarenje ciljeva. Strategija ima za svrhu podizanje na viši nivo sposobnosti za ostvarivanje planiranih ciljeva, a kroz adekvatno upravljanje rizicima i stvaranje okruženja koje doprinosi većoj uspešnosti na svim nivoima Pokrajinskog sekretarijata.

Navedena dva osnovna strateška dokumenta za sistem finansijskog upravljanja i kontrole Pokrajinskog sekretarijata: Strategija uvođenja, primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole i Strategije upravljanja rizicima, su u međusobnoj korelaciji i čine preduslov za uspešno poslovanje, zakonsku i namensku upotrebu javnih sredstva i ostvarivanje planiranih ciljeva Pokrajinskog sekretarijata u oblasti visokog obrazovanja i naučnoistraživačke delatnosti.

3. Metodologija istraživanja

Metodološki ovo istraživanje je podeljeno na dva dela. Prvi deo se odnosi na teorijski deo istraživanja i obuhvata naučne metode klasifikacije, komparacije, deskripcije, predikcije, kao i analize i sinteze. Istraživanje je započeto prikupljanjem i klasifikovanjem relevantane literature i podataka koji su potrebni za izradu rada, ali i relevantnih informacija u vezi ove problematike. Nakon toga je sledila sistematizacija prikupljene literature na:

- Zakonske i druge propise u oblasti finansijskog upravljanja i kontrole u Srbiji, odnosno u AP Vojvodini;

¹¹ Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: Strategija uvođenja, primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole.

<http://apv-visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-uvođenja-FUK-a.pdf> (01.03.2019).

¹² Kabok Jožef (2016): "Komparativan analiza linijskog i programskega budžetiranja na primeru visokog obrazovanja u Republici Srbiji", *Megatrend revija*, 13 (1), 117-130.

¹³ Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: Strategija upravljanja rizicima.

<http://apv-visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-upravljanja-rizicima.pdf>, (01.03.2019).

- Naučnu i stručnu literaturu iz oblasti finansijskog upravljanja i kontrole;
- Kvantitativne podatke o prosečnim ocena elemenata sistema FUK po kategorijama korisnika javnih sredstva u Republici Srbiji.

U drugom delu istraživanja je proučavana prikupljena literatura, kao i zakonski i drugi propisi koji su relevantni za ovo istraživanje sa ciljem da se predmet i cilj ovog istraživanja na valjan način obradi i prezentuje u naučnoj i stručnoj javnosti.

U ovom delu istraživanja korišćena je metoda ankete i samoocenjivanja. Na osnovu upitnika koji se odnosi na Godišnji izveštaj o sistemu finansijskog upravljanja i kontrole korisnika javnih sredstva¹⁴, izvršena je samoprocena razvoja i primene finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu u 2018. godini. Samocenjivanje je izvršeno po pet međusobno povezanih elemenata finansijskog upravljanja i kontrole u javnom sektoru¹⁵:

- kontrolno okruženje;
- upravljanje rizicima i njihova procena;
- kontrolne aktivnosti;
- informisanje i komunikacija;
- praćenje i procena sistema, odnosno njegovo nadleđanje na osnovu zadatih kriterijuma, ali i objektivnih činjenica o primeni zakonskih odredbi koje se odnose na finansijsko upravljanje i kontrolu u Pokrajinskom sekretarijatu¹⁶.

Metodom komparativne analize izvršeno je upoređenje ocenjenih elemenata sistema finansijskog upravljanja i kontrole Pokrajinskog sekretarijata sa rezultatima na nivou javnog sektora u Republici Srbiji, na osnovu raspoloživih podataka za 2015., 2016. i 2017. godinu.

4. Rezultati istraživanja

Imajući u vidu elemente finansijskog upravljanja i kontrole, koji se navode u metodologiji istraživanja, u radu se sagledava njihova primena posebno sa aspekta uspostavljanja mehanizama za efikasno i efektivno funkcionisanje Pokrajinskog sekretarijata kroz jačanje odgovornosti, pojednostavljenje komplikovanih procedura, povećanje transparentnosti kod donošenja odluka, kontrolisanje diskrecionih ovlašćenja, jačanje etike, eliminisanje neefikasne prakse i neprimenljive regulative. Posebno je značajno uvođenje efikasnog sistema nad-

¹⁴ Ministarstvo finansija Republike Srbije, <http://www.mfin.gov.rs/> (01.03.2019).

¹⁵ Strategija razvoja finansijske kontrole u javnom sektoru

Stanišić Milovan (2014): Interna kontrola i revizija, Univerzitet Singidunum, Beograd

¹⁶ Strategija razvoja finansijske kontrole u javnom sektoru

zora i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu sa ciljem podizanja konkurentnosti visokog obrazovanja¹⁷.

4.1. Kontrolno okruženje

Kontrolno okruženje, kao prvi elemenat finansijskog upravljanja i kontrole, utvrđuje „ton“ u Pokrajinskom sekretarijatu i utiče na svest zaposlenih o kontrolama. Predstavlja osnovu za sve druge komponente interne kontrole, utvrđujući njeno mesto i ulogu¹⁸, obezbeđujući disciplinu i strukturu. Faktori kontrolnog okruženja uključuju integritet, etičke vrednosti i stručnost zaposlenih, filozofiju i stil rada rukovodstva, način na koji rukovodstvo dodeljuje ovlašćenja, odgovornosti i uspostavlja odgovarajuće linije izveštavanja i organizuje i unapređuje kadar. Kontrolno okruženje predstavlja bazu za sve ostale segmente internih finansijskih kontrola u Pokrajinskom sekretarijatu.

U narednom tekstu, odnosno tabelarnom pregledu, daje se izveštaj, odnosno samoocenjivanje u vezi kontrolnog okruženja, kao elementa finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu:

Tabela 1: Samoocenjivanje u vezi kontrolnog okruženja

Kontrolno okruženje	Izveštaj - samoocenjivanje
Pozitivnim zakonskim propisima i Pokrajinskom skupštinskom odlukom o pokrajinskoj upravi ¹⁹ definisane su nadležnosti i odgovornosti Pokrajinskog sekretarijata u oblasti visokog obrazovanja i naučnoistraživačke delatnosti u AP Vojvodini.	Pokrajinska vlada za svaku godine usvoja programe rada u okviru kojeg je i program rada Pokrajinskog sekretarijata u oblasti u kojoj u okviru svojih nadležnosti i odgovornosti deluje, odnosno obavlja svoje aktivnosti.
Kodeks ponašanja pokrajinskih službenika i nameštenika u pokrajinskim organima ²⁰	Svi zaposleni su upoznati sa pomenutim Kodeksom, definisane su procedure u vezi tog upoznavanja i svi zaposleni su obavezni da postupaju u skladu sa navedenim dokumentom. U slučaju nepoštovanja Kodeksa zaposlenima se izriču odgovarajuće disciplinske mere.

¹⁷ Kabók József, Radišić Slobodan, Kuzmanović Bogdan (2017): „Cluster analysis of higher education competitiveness in selected European countries”, *Economic Research – Ekonomski istraživanja*, 30 (1), 845-857.

¹⁸ Ljutić Ž. Branko (2014): *Revizija i usluge uveravanja*, Univerzitet Privredna akademija Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad.

¹⁹ Pokrajinska skupštinska odluka o pokrajinskoj upravi, *Službeni list AP Vojvodine*, 37/2014, 54/2014 – dr. odluka, 37/2016, 29/2017.

²⁰ Kodeks ponašanja pokrajinskih službenika i nameštenika u pokrajinskim organima, *Službeni list AP Vojvodine*, 54/2017.

Skupština AP Vojvodine je usvojila Pokrajinsku skupštinsku odluku o pokrajinskom antikorupcijskom planu ²¹ .	Izbegavanje sukoba interesa funkcionera i drugih zaposlenih (pre svega zaposlenih u Službi inspekcije Pokrajinskog sekretarijata) uređeni su Pokrajinskom skupštinskom odlukom o pokrajinskom antikorupcijskom planu.
Kadrovska politika Pokrajinskog sekretarijata.	Znanja i veštine potrebne za svako radno mesto uređeni su unutrašnjim kadrovskim aktima Pokrajinskog sekretarijata. Isto tako se analizira potreba za obukom ili stručnim usavršavanjem za svako radno mesto koji sprovodi Služba za upravljanje ljudskim resursima Pokrajinske vlade.
Odgovornosti rukovodilaca i sistem prenosa ovlašćenja u Pokrajinskom sekretarijatu.	Mehanizam odgovornosti i sistem prenosa ovlašćenja uspostavljen je u skladu sa dokumentima i pozitivnim propisima u Republici Srbiji, odnosno u AP Vojvodini.

Izvor: Pokrajinski sekretarijat za visko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost i istraživanja autora

4.2. Upravljanje rizicima

Upravljanje rizicima ili menadžment rizikom²² obuhvata predviđanje, procenu i kontrolu mogućih dogadaja i situacija koje mogu ugroziti ostvarivanje definskih i utvrđenih ciljeva Pokrajinskog sekretarijata i imati suprotan efekat na ostvarenje tih ciljeva. Preduslov upravljanja rizicima je utvrđivanje opštih i specifičnih ciljeva treba da ostvari. Zadatak upravljanja rizicima je da pruži razumno uveravanje da će ciljevi biti ostvareni. Radi upravljanja rizicima, rukovodilac korisnika javnih sredstava - pokrajinski sekretar usvojio je Strategiju upravljanja rizikom, koja se ažurira svake tri godine, kao i u slučaju kada se kontrolno okruženje značajnije izmeni. Kontrole koje služe za svođenje rizika na prihvatljiv nivo moraju biti analizirane i ažurirane najmanje jednom godišnje.

U narednom tekstu, odnosno tabelarnom pregledu, daje se izveštaj, odnosno samoocenjivanje u vezi upravljanja rizicima, kao elementa finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu:

²¹ Pokrajinska skupštinska odluka o pokrajinskom antikorupcijskom planu, *Službeni list AP Vojvodine*, 45/2018.

²² Jorion Philippe (2006): *Value At Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk*, 3rd Edition McGraw-Hill Company.

Tabela 2: Samoocenjivanje vezi upravljanja rizicima

Upravljanje rizicima	Izveštaj - samoocenjivanje
Ciljevi rada Pokrajinskog sekretarijata.	Pokrajinskom skupštinskom odlukom o pokrajinskoj upravi i strateškim dokumentima utvrđeni su zadaci, nadležnosti i ciljevi Pokrajinskog sekretarijata. Ciljevi su konkretni, merljivi, ostvarivi, realni i vremenski ograničeni.
Finansijski planovi Pokrajinskog sekretarijata.	Finansijski planovima, prihodi i rashodi usklađeni su sa programskim ciljevima Pokrajinskog sekretarijata. Ostvarivanje ciljeva u finansiranju prati se putem finansijskih izveštaja o radu i poslovanju.
Rizici povezani sa ključnim poslovnim procesima, procena rizika i njihova identifikacija i rešavanje identifikovanih rizika.	Procena rizika u Pokrajinskom sekretarijatu je izvršena, strategija i registar rizika su izrađeni. Odluke o rešavanju identifikovanih rizika se redovno donose.
Rizici od prevare i korupcije.	Rizici od prevare i korupcije se posebno analiziraju i sagledavaju u proceni rizika, mada ova problematika zahteva, u narednom periodu, dodatnu pažnju.
Redovno izveštavanje Pokrajinskog sekretara o najznačajnijim rizicima.	Pokrajinski sekretar se redovno izveštava o najznačajnijim rizicima, ali će se nastojati da se to izveštavanje u narednom periodu učini efektivnijim i efikasnijim u intersu kvalitetnog ostvarivanja ciljeva Pokrajinskog sekretarijata.

Izvor: Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost i istraživanja autora

4.3. Kontrolne aktivnosti

Treći element sistema finansijskog upravljanja i kontrole odnosi se na, kontrolne aktivnosti u okviru kojih su i pisane politike i procedure i njihova implementacija. Pisane politike i procedure uspostavljene su da pruže razumno uveravanje da su rizici za postizanje ciljeva Pokrajinskog sekretarijata svedeni na prihvativ nivo koji je definisan u procedurama za upravljanje rizikom. Procedure se sprovode u celini u Pokrajinskom sekretarijatu, u svim sektorima i funkcijama od strane svih zaposlenih u skladu sa utvrđenim poslovnim procesom i opisom posla. Obuhvataju postupke odobrenja, postupke prenosa ovlašćenja i odgovornosti, razdvajanje dužnosti, sistem dvostrukog potpisa, pravila koja osiguravaju sigurnost i zaštitu imovine i informacija, postupke za potpuno, tačno, pravilno i ažurno evidentiranje svih poslovnih transakcija, postupke za upravljanje ljud-

skim potencijalima, i drugo. Kontrolne aktivnosti moraju da budu efikasne²³, da budu odgovarajuće i da funkcionišu konzistentno na način kako su zamišljene i moraju biti povezane sa realizacijom opštih ciljeva Pokrajinskog sekretarijata.

U narednom tekstu, odnosno tabelarnom pregledu daje se izveštaj, odnosno samoocenjivanje u vezi kontrolnih aktivnosti, kao elementa finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu:

Tabela 3: Samoocenjivanje u vezi kontrolnih aktivnosti

Kontrolne aktivnosti	Izveštaj - samoocenjivanje
Lista i opis – mape poslovnih procesa Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.	U okviru liste i mape procesa Pokrajinskog sekretarijata, pripremljeni su detaljni opisi radnih procesa, uključujući i tok dokumentacije, korake u donošenju odluka, rokove za završetak radnih procesa, kao i uspostavljeni kontrolni mehanizmi.
Preventivne kontrole Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.	Kontrole koje su uvedene u Pokrajinskom sekretarijatu imaju cilj da sprečavaju pojavu propusta, neefikasnosti, grešaka, odnosno nepravilnosti. Ne garantuju da se kontrolisani pojava ili događaj neće pojaviti, ali umanjuju verovatnoću njegovog pojavljivanja.
Detektione kontrole Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.	Ove kontrole su osmišljene u Pokrajinskom sekretarijatu da uoče i ispravljaju greške, neefikasnosti, odnosno nepravilnosti. Ne pružaju i absolutnu sigurnost budući da se one aktiviraju nakon određenog događaja, odnosno ishoda, ali mogu da umanje rizik od neželjenih posledica pošto omogućavaju preduzimanje korektivnih radnji.
Direktivne kontrole Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.	Kontrole koje su u Pokrajinskom sekretarijatu uvedene da podstaknu radnje i događaje neophodne za ostvarivanje ciljeva.
Korektivne kontrole Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.	Navedene kontrole su u Pokrajinskom sekretarijatu osmišljene da ispravljaju detektovane greške. Pružaju način za određeni povraćaj u slučaju gubitaka ili štete.

Izvor: Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost i istraživanja autora

²³ Popović Slobodan, Tošković Jelena, Grublješić Željko, Đuranović Dragan, Petrović Vesna (2016): Importance of Planning Internal Audit Transition Countries Observed Over Public Sector of the Economy in Serbia, *Annals of the „Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu, Economy Series*, 2, 153-159.

4.4. Informisanje i komunikacija

Fokus ovog elementa finansijskog upravljanja i kontrole je stvaranje efikasnog, pouzdanog i blagovremenog sistema izveštavanja u Pokrajinskom sekretarijatu. Isti obuhvata identifikovanje, prikupljanje i distribuciju, u odgovarajućem obliku i vremenskom okviru, pouzdanih i istinitih informacija koje omogućuju preuzimanje odgovornosti. Efektivno komuniciranje na svim nivoima, izgradnju odgovarajućeg informacionog sistema, kao i korišćenje dokumentacije i sistema toka dokumentacije, kao i dokumentovanje svih poslovnih procesa i transakcija radi izrade odgovarajućih revizorskih tragova. Cilj ovog elementa sistema finansijskog upravljanja i kontrole je i način izveštavanja u slučaju otkrivanja grešaka, nepravilnosti, pogrešne upotrebe sredstava i informacija, prevara ili nedozvoljenih radnji²⁴.

U narednom tekstu, odnosno tabelarnom pregledu daje se izveštaj, odnosno samoocenjivanje u vezi informisanja i komunikacija, kao elementa finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu:

Tabela 4: Samoocenjivanje u vezi informisanja i komunikacija

Informacije i komunikacije	Izveštaj - samoocenjivanje
Odluka o strategiji e-uprave pokrajinskih organa ²⁵ .	Primena Odluke podrazumeva skladan sistem informacija i komunikacija u pokrajinskim oranima uprave, pa i u Pokrajinskom sekretarijatu.
Sistem interne pisane, elektronske i verbalne komunikacije.	U Pokrajinskom sekretarijatu je obezbeđen je efikasan i efektivni sistem pisane, elektronske i verbalne komunikacije koji dobro i skladno funkcioniše.
Izveštaji za rukovodstvo Pokrajinskog sekretarijat	U Pokrajinskom sekretarijatu se redovno sačinjavaju izveštaji za rukovodstvo, jer se raspolaze sa kvalitetnom bazom finansijskih, računovodstvenih i drugih podataka.
IT podrška i softveri	Ključni poslovni procesi u Pokrajinskom sekretarijatu podržani su IT sistemom. Postoje softveri koji se koriste u oblasti materijalno-finansijskog poslovanja, a koji nisu u dovoljnjoj meri međusobno povezani. Isto tako se, koristi i softver kartoni naučnih radnika AP Vojvodine koji sadrži bazu podataka o naučnoistraživačkim radnicima u AP Vojvodini.

²⁴ Strategija razvoja finansijske kontrole u javnom sektoru

²⁵ Odluka o strategiji e-uprave pokrajinskih organa, *Službeni list AP Vojvodine*, 18/2007.

Prijava eventualnih nepravilnosti i problema od strane zaposlenih u Pokrajinskom sekretarijatu.	Svaki zaposleni je u mogućnosti da prijavi sve eventualne nepravilnosti koje je uočio, neposredno pokrajinskom sekretaru.
---	---

Izvor: Pokrajinski sekretarijat za visko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost i istraživanja autora

4.5. Samoocenjivanje u vezi praćenje i procena sistema

Peti element finansijskog upravljanja i kontrole, koji je fokusiran na sam sistem finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu i podrazumeva uvođenje sistema za nadgledanje finansijskog upravljanja i kontrole procenom adekvatnosti i efikasnosti njegovog funkcionisanja. Praćenje i procena sistema obuhvata razmatranje aktivnosti i transakcija Pokrajinskog sekretarijata u cilju procene kvaliteta rada u određenom periodu i procene uspešnosti kontrola.

U narednom tekstu, odnosno tabelarnom pregledu daje se izveštaj, odnosno samoocenjivanje u vezi praćenja i procene sistema, kao elementa finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu:

Tabela 5: Samoocenjivanje u vezi praćenja i procene sistema

Praćenje i procena sistema	Izveštaj - samoocenjivanje
Akcioni plan za uspostavljanje i razvoj sistema finansijskog upravljanja i kontrole.	Planom za uspostavljanje i razvoj sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu, za period 2017-2018. godine ²⁶ , obuhvaćen je i sistem praćenja, nadgledanja i izveštavanja o funkcionisanju sistema finansijskog upravljanja i kontrole.
Sprovodenje preporuka eksternih i internih revizora.	Sve preporuke eksternih i internih revizora se u Pokrajinskom sekretarijatu sprovode i realizuju. Rukovodstvo Pokrajinskog sekretarijata prihvata i sprovodi sve preporuke eksterne i interne revizije.
Dostupnost izveštaja eksterne i interne revizije.	Izveštaji su dostupni su samo zaposlenima u onim oblastima na koje se predmetni izveštaji odnose.
Mere u slučaju neizvršavanja preporuka eksternih i internih revizora.	U slučaju neizvršavanja preporuka eksternih i internih revizora od strane zaposlenih u Pokrajinskom sekretarijatu, preduzimaju se mere i sagledavaju posledice neizvršavanja tih preporuka.

Izvor: Pokrajinski sekretarijat za visko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost i istraživanja autora

²⁶ Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: Strategija uvođenja, primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole.

<http://apv-visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-uvodenja-FUK-a.pdf> (01.03.2019).

4.6. Prikaz vrednovanja analiziranih elemenata sistema finansijskog upravljanja i kontrole

Analizirani elementi sistema finansijskog upravljanja i kontrole na osnovu samoprocene i utvrđenih kvantifikacija (poena) u Pokrajinskom sekretarijatu za 2015, 2016 i 2017. godinu u poređenju sa ostvrenim prosekom istih elemenata javnog sektora Republike Srbije, prikazan je u narednoj Tabeli 6:

Tabela 6: Uporedni pregled ostvarenih poena analiziranih elemenata sistema finansijskog upravljanja i kontrole, na osnovu samoprocene, u Pokrajinskom sekretarijatu za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost i prosečnih vrednosti istih elemenata u Republici Srbiji

Parametri	Kontrolno okruženje (maksimalno 60 poena)		Upravljanje rizicima (maksimalno 55 poena)		Kontrolne aktivnosti (maksimalno 50 poena)		Informis. i komunikac. (maksimalno 35 poena)		Praćenje nadzor i procene (maksimalno 35 poena)	
Naziv	poeni	%	poeni	%	poeni	%	poeni	%	poeni	%
Prosek u R. Srbiji 2015. godine	43	72	38	69	33	66	26	74	17	49
Pokrajinski sekretarijat 2015. godine	50	83	47	85	43	86	30	86	21	60
Pokrajinski sekretarijat 2016. godine	49	82	46	84	41	82	29	83	20	57
Pokrajinski sekretarijat 2017. godine	49	82	47	85	41	82	30	86	21	60

Izvor podataka: Strategija razvoja interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji za period 2017-2020 („Službeni glasnik RS”, br. 51/2017) i Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost

Na osnovu podataka iz predhodne tabele zaključuje se, da su ostvareni poeni samoprocene u vezi funkcionisanja finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu u analiziranim godinama veći od republičkog proseka. Navedena činjenica ukazuje da se dosledno primenjuju utvrđene procedure kontrole rizika i njihovo svođenje na prihvatljiv nivo u interesu ostvarivanja postavljenih ciljeva rada i delatnosti Pokrajinskog sekretarijata. Međutim, posebno se ističu i neke subjektivne slabosti metode samovrednovanja koje se posebno manifestuju u želji i nameri da se preferira rad „svoje organizacije“ u ovoj oblasti. Iz navedenih razloga, a uvažavajući činjenicu da je potrebno ostvarivati postavljene ciljeve rada i delatnosti, poene samoprocene pojedinih elemenata sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu treba posmatrati i sa tog aspekta.

5. Zaključak

Istraživanje je pokazalo da sistem finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu i u svim njegovim organizacionim delovima – sektorima, sprovode rukovodioci i svi zaposleni. Isti je oblikovan u skladu sa potrebama i postojećim okruženjem Pokrajinskog sekretarijata u cilju obavljanja poslovanja na pravilan, etičan, ekonomičan, efektivan i efikasan način, kao i u cilju usklađenosti poslovanja sa zakonima, propisima, politikama, planovima i postupcima. Finansijskim upravljanjem i kontrolom se nastoji ostvariti zaštita imovine i drugih resursa, jačati odgovornost, pravovremeno i tačno izveštavati o finansijskim rezultatima, kao i o svim drugim aspektima poslovanja Pokrajinskog sekretarijata.

Ono o čemu treba naročito voditi računa u narednom periodu jeste, da se implementacija sistema finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu ne svede na „formalizam“ u smislu izrade strategija i ostalih dokumenata koji se odnose na finansijsko upravljanje i kontrolu, bez njihove praktične implementacije. To sve ukazuje, da primena i razvoj finansijskog upravljanja i kontrole zahteva kontinuiran rad na njegovom unapređivanju i praktičnoj implementaciji i podizanju svesti zaposlenih o potrebi primene i implementacije ovog sistema. Da bi ovaj sistem produkovao stvarne efekte u Pokrajinskom sekretarijatu, isti treba da bude primenjivan od najviših upravljačkih nivoa do najnižeg izvršilačkog nivoa. Benefiti primene ovog sistema su vidljivi samo kada se njegovo kreiranje i postavljanje zasniva na realnim osnovama i kada se sagledava na adekvatan način od strane svih zaposlenih. Iz svega navedenog proističe da se kroz sistem finansijskog upravljanja i kontrole prate ekonomski efekti svih donetih odluka u Pokrajinskom sekretarijatu i omogućava sagledavanje potencijalnih rizika, kako bi se izbegli problemi u narednom periodu.

Kontinuirana obuka svih učesnika u procesu uvođenja, primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole u Pokrajinskom sekretarijatu, i to kako najvišeg rukovodstva, rukovodilaca organizacionih delova i svih zaposlenih, je neophodna. Obuka bi trebala da se sprovodi, kako neposrednom komunikacijom učesnika, tako i organizovanjem praktičnih radionica za uvođenje, primenu i razvoj finansijskog upravljanja i kontrole.

Posebna odgovornost je na Ministarstvu finansija Republike Srbije, odnosno njegovom organizacionom delu Centralnoj jedinici za harmonizaciju, koja treba, kroz svoje aktivnosti i delovanje, da doprine boljoj i kvalitetnijoj implementaciji sistema finansijskog upravljanja i kontrole u subjektima javnog sektora u Republici Srbiji, odnosno u AP Vojvodini.

Literatura

- Chorafas N. Dimitris (2001): *Implementing and Auditing the Internal Control System*, Great Britain by Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire.
- Jorion Philippe (2006): *Value At Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk*, 3rd Edition McGraw-Hill Company.
- Kabok Jožef (2016): "Komparativan analiza linijskog i programskog budžetiranja na primeru visokog obrazovanja u Republici Srbiji", *Megatrend revija*, 13 (1), 117-130.
- Kabók József, Radišić Slobodan, Kuzmanović Bogdan (2017): „Cluster analysis of higher education competitiveness in selected European countries”, *Economic Research – Ekonomski istraživanja*, 30 (1), 845-857.
- Kodeks ponašanja pokrajinskih službenika i nameštenika u pokrajinskim organima, *Službeni list AP Vojvodine*, 54/2017.
- Ministarstvo finansija Republike Srbije, <http://www.mfin.gov.rs/> (01.03.2019).
- Ljutić Ž. Branko (2014): *Revizija i usluge uveravanja*, Univerzitet Privredna akademija Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad.
- Odluka o strategiji e-uprave pokrajinskih organa, *Službeni list AP Vojvodine*, 18/2007.
- Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: Strategija uvođenja, primene i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole.
- <http://apv-visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-uvodjenja-FUK-a.pdf> (01.03.2019).
- Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: Strategija upravljanja rizicima.
- <http://apv-visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-upravljanja-rizicima.pdf>, (01.03.2019).
- Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: Okvirni plan za uspostavljanje i razvoj sistema finansijskog upravljanja i kontrole, za period 2017 - 2018. godine.
- <http://apv-visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2018/03/Plan-aktivnosti-FUK.pdf>. (01.03.2019).
- Pokrajinska skupštinska odluka o pokrajinskoj upravi, *Službeni list AP Vojvodine*, 37/2014, 54/2014 – dr. odluka, 37/2016, 29/2017.
- Pokrajinska skupštinska odluka o pokrajinskom antikorupcijskom planu, *Službeni list AP Vojvodine*, 45/2018.
- Popović Slobodan, Tošković Jelena, Grublješić Željko, Đuranović Dragan, Petrović Vesna (2016): Importance of Planning Internal Audit Transition Countries Observed Over Public Sector of the Economy in Serbia, *Annals of the „Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu, Economy Series*, 2, 153-159.

- Pravilnik o zajedničkim kriterijumima i standardima za uspostavljanje, funkcionisanje i izveštavanje o sistemu finansijskog upravljanja i kontrole u javnom sektoru, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 99/2011, 106/2013.
- Radišić Slobodan, Kabok Jožef, Djaković Vladimir, Kuzmanović Bogdan (2016): „The Programme Budget Model as a Basic for Measuring the Performance of the Public Sector in Transition Economies“, *Management*, 79, 69-78.
- Romić Lidija, Gravorac Saša, Šijan Goran, Veselinović Branko (2017): “Implementacija finansijskog upravljanja i kontrole u subjektima javnog sektora – put ka novoj paradigmi fiskalne odgovornosti”, *Ekonomski izazovi*, 11 (6), 77-91.
- Simijonović Stefan (2016): Interna kontrola i komponente interne kontrole, *Oditor*, 1/2016, 30-34.
- Stanišić Milovan (2014): *Interna kontrola i revizija*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- Strategija razvoja interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji za period 2017-2020, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 51/2017.
- Zakon o budžetskom sistemu, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 113/2017 i 95/2018.

Jožef Kabok
Slobodan Radišić
Karolina Lendák-Kabók

UDC 336.531.2:378(497.11)
37.014.6:658.14(497.113)

Expert article

Received 01.04.2019.

Approved 18.06.2019.

APPLICATION AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL MANAGEMENT AND CONTROL EXEMPLIFIED BY THE PROVINCIAL SECRETARIAT FOR HIGHER EDUCATION AND SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract: *The system of financial management and control implies a set of controls, which do not only refer to the area of funding, but also to all operational and strategic units, aimed at achieving the defined goals of public sector entities. Successful implementation of the system of financial management and control will enable the compliance of operations of the public funds beneficiaries with positive legal regulations. For the purpose of effective and efficient achievement of objectives of work and activities, the paper analyses the application and development of the system of financial management and control in the Provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research. The purpose of this study is to consider the efficiency and effectiveness of the established system of financial management and control, indicating the possibility for improvement of the said system. The study results show that efficient and relevant application of financial management and control is needed in this Provincial administration authority, for the purpose of improving the achievement of objectives of its work and activities, as well as control of legal and specific purpose expenditure of public funds, intended for higher education and scientific research in AP Vojvodina.*

Key words: *financial management and control, Provincial Secretariat, higher education, scientific research, public sector.*

Biljana Ilić*
Nina Pavićević**
Dragica Stojanović***

UDK 330.322.4:502.131.1
005.915(497.11)
005.915(910)
doi: 10.5937/MegRev2002143I
Originalni naučni rad
Primljen 28.01.2019.
Odobren 08.05.2019.

ODRŽIVOST NA PRIMERU ZEMALJA INDONEZIJE I SRBIJE UPRAVLJANJEM ZELENIM FINANSIRANJEM

Sažetak: Izraz „Zeleno finansiranje“ je nova oblast finansija koja ima primenu u procesu integracije zaštite životne sredine, odnosno svetskih destinacija i ekonomskih dobiti. Ovaj pojam obuhvata širok opseg tehnologija, projekata i industrija koje su u velikoj meri povezani sa prirodom, potvrđujući da se radi o održivom konceptu balansiranja ekološke, ekonomskog i socijalne komponente. U suštini, zeleno finansiranje je deo zelenog projekta smanjenja ugljenika jer povezuje finansijsku industriju, unapređenje prirodnih destinacija i ekonomski rast zemalja, što je bitan vid dugoročnog održivog razvoja. Kako je ovo inovativni koncept, rad posebnu pažnju posvećuje razvoju tržišnih mehanizama i formulaciji politike zelenog finansiranja sa ciljem očuvanja destinacija. Otkrivajući unutrašnje protivrečnosti između zelenog finansiranja i zaštite životne sredine u postizanju ekološke ravnoteže i održivog ekonomskog rasta, autori rada predlažu neke opcije za mobilizaciju privatnog kapitala za zelene investicije koje se mogu primeniti na području Srbije. U radu se pravi poređenje između zemalja Indonezije i Srbije u sektoru zelenog finansiranja. Autori ističu razlike između ekonomija Indonezije, kao predstavnika Asocijacije ASEAN-a i Srbije, na način da je Indonezija daleko ispred Srbije u pogledu koncepcata zelenog finansiranja i održivog razvoja. Cilj rada je težnja autora da se dobra praksa iz zemalja koje su već prokrčile put održivom razvoju i zelenoj ekonomiji odnosno zelenom finansiranju, usvoji i u Srbiji koja je tek na početku istog. Indonezija je izabrana kao predstavnik zemalja Azijско pacifičkog regiona, pored toga što je jedna od lidera u oblasti zelenog finansiranja u regionu i zato što je u ranijim periodima, zemlja imala sličnu privrednu strukturu kao Srbija, te pronašla načine da svoju privrednu unapredi. Možda bi dobra praksa Indonezije mogla da posluži kao primer Srbiji u dostizanju održivog razvoja, zelene ekonomije i zelenog finansiranja.

Ključne reči: Zeleno finansiranje, tržišni mehanizam, razvojna politika, održiv ekonomski rast, destinacije Srbije i Indonezije.

* Fakultet za menadžment Zaječar, biljana.ilic@fmz.edu.rs

** Fakultet za menadžment Zaječar, nina.pavicevic007@gmail.com

*** Fakultet za menadžment Zaječar, dragica.stojanovic@fmz.edu.rs

1. Uvod

U današnjem okruženju, na globalnom nivou pojavljuje se sve veći broj naučnih dokaza o globalnom zagrevanju sa značajnim uticajem na ekonomiju, društvo i destinaciju tržišta. Pojedine prirodne katastrofe, upozoravaju na drastične posledice ljudskih aktivnosti na klimatske promene i uticaj klimatskih promena na ekonomiju. Moskvu je 2010. godine pogodio topotni talas koji je prouzrokovao pad od 1% BDP-a Rusije. U istom periodu, jedna petina Pakistana bila je pogodena štetom, koja se odrazila padom BDP-a ove zemlje za 5%. Godinu dana kasnije, poplavljena je ogromna industrijska zona na Tajlandu (sa proizvodnim aktivnostima nekih od najvećih industrijskih objekata Japanske grupe) izazivajući ukupnu štetu, izraženu sa 10% pada BDP-a. U SAD, Nacionalna okeanska i atmosferska administracija (National Authority for oceanic and atmospheric water (NOOA)) je 2017. godine saopštila da su se, u odnosu na 1980. godinu, ekstremne vremenske pojave udvostručile za period od pet godina (2012.-2017. - 11 pojava godišnje), dok je prosečna isplata potraživanja naknade štete tokom istog petogodišnjeg perioda premašila milijardu dolara. Imajući u vidu činjenicu da to nisu jedine katastrofe u svetu, globalno raste svest da postojeće klimatske promene ugrožavaju osnovne elemente ljudskog života, kao što su pristup vodama, proizvodnja hrane, zdravlje, korišćenje zemljišta i životna sredina. Činjenica je da postoji sve više dokaza da klimatske promene i rizici u oblasti životne sredine imaju važan uticaj na finansijsku stabilnost zemalja u svetu.¹ Zeleno finansiranje je koncept koji kombinuje moć finansiranja i poslovanja i moć ekološkog ponašanja. Zeleni finansijski sistem se odnosi na niz politika, institucionalnih aranžmana i finansijskih infrastrukturnih kreditiranje, privatni kapital, obveznice, osiguranje i druge finansijske usluge i instrumente, kao što je trgovina emisijama, direktno finansiranje projekata i aktivnosti koje su vezane za životnu sredinu i prirodne destinacije.²

U želji da daju neke odgovore na najvažnije ekološke izazove kao i izazove klimatskih promena, autori ovog rada posvećuju posebnu pažnju zelenom finansiranju i finansijskim proizvodima koji mogu kontrolisati emisiju zagađenja. Zeleno finansiranje predstavlja deo zelene ekonomije koja u svetu, posebno u razvijenijim zemljama postaje praksa. U drugom delu rada na primeru destinacija Indonezije i Srbije autori daju prikaz stanja zelenog finansiranja u jednoj razvijenjoj i u drugoj, ekonomski manje razvijenoj zemlji. U cilju sprečavanja daljeg narušavanja životne sredine, klimatskih promena i postizanja održivog ekonomskog razvoja, rad iznosi opcije koje mogu predstavljati način razvoja zelenog finansijskog sistema u Srbiji, a na osnovu razvijenih ekonomija i destinacija, poput

¹ European Banking Federation aisb: „Towards a green finance framework“, 2017, <https://www.ebf.eu/wp-content/uploads/2017/09/Geen-finance-complete.pdf>.

² Wang, Yao, and Qiang Zhi. (2016): “The Role of Green Finance in Environmental Protection: Two Aspects of Market Mechanism and Policies” *Energy Procedia* 104, 311-16.

Indonezije. Autori porede Indoneziju sa Srbijom iz razloga što je Indonezija u pedesetim i šezdesetim godinama prošlog veka bila otprilike na istom razvojnom nivou sa Srbijom po pitanju privrede. Naime, Indonezija je kao i Srbija bila više ruralna zemlja da bi već osamdesetih godina (takođe prošlog veka) zemlja iskoristila svoju šansu diversifikacijom naftinih derivata i njihovim izvozom. Srbija je nakon Drugog svetskog rata, izgradivši se i napredujući zajedno sa ostalim republikama tadašnje Jugoslavije, već u devedesetim godinama prošlog veka počela da beleži stagnaciju, a raspadom Jugoslavije i pad ekonomije i privrede. Devedesetih godina je u Srbiji zabeležena velika inflacija kao i politička previranja. Već početkom 21. veka zemlja pokušava da vodi politiku stabilizacije i od tog perioda je u procesu tranzicije koji još uvek u Srbiji traje. Indonezija je kao zemlja u 21. veku bila daleko razvijenija u odnosu na Srbiju i postala lider u trgovinskom suficitu. Vodeći dobru poslovnu politiku, Indonezija je, s obzirom na svoju visoko razvijenu ekonomiju, deo sredstava počela da ulaže u zeleno finansiranje i da svoju ekonomiju „ozelenjava“. Danas se Indonezija kotira kao jedna od zemalja lidera ASEAN asocijacije kada su zelene finansije u pitanju. Makroekonomска situacija u Republici Srbiji, kao tranzicionoj ekonomiji, u post-kriznom periodu još uvek je nepovoljna. Izlaz iz ovako nepovoljne situacije treba tražiti u unapređenju ambijenta u kome posluju privredni subjekti, čime se podstiče privredna aktivnost postojećih privrednih subjekata, ali i otvaranje novih firmi i priliv SDI³. Za Srbiju su zelene finansije još u povoju i više se koriste kao termin. Način na koji je Indonezija pospešila zeleno finansiranje i ozelenjavanje svoje ekonomije je opisan u radu kroz istraživanja Volza i njegovih saradnika koji su sproveli opsežne ankete nad privrednim subjektima u Indoneziji, te ne taj način pokušali da premoste jaz između straha od ulaganja subjekata u zeleno finansiranje i dobiti od istog. Slična praksa mogla bi se primeniti i u Srbiji.

2. Teorijski okvir zelenog finansiranja

Iako se pojам „zeleno finansiranje“ sve više globalno koristi, isti nema univerzalno dogovorenu definiciju. Studijska grupa pod nazivom „Zeleno finansiranje (Green Finance) G20“ je u 2016.-oj godini opisala zeleno finansiranje kao „finansiranje investicija koje pružaju ekološke prednosti u širem kontekstu održivog razvoja u oblasti životne sredine“ što obuhvata definicije na nivou finansijskih instrumenata (zeleni indeksi ili zelene obveznice), podsektora finansijskog tržišta (zeleno osiguranje ili zeleno bankarstvo), definicije koje koriste međunarodne organizacije (OECD) kao i nacionalne i međunarodne definicije (G20) (Slika

³ Fedajev, A., Nikolić, R., Zimonjić, S. (2017): „Mogućnosti unapređenja poslovnog okruženja u Republici Srbiji“, *I Nacionalna naučno stručna konferencija sa međunarodnim učešćem Trendovi u poslovanju*, Visoka poslovna škola strukovnih studija “Prof. dr Radomir Bojković”, Kruševac, 89-103.

1)⁴. Do danas ne postoji precizna i ustaljena definicija zelenog finansiranja iz dva razloga. S jedne strane, mnoge publikacije ne pokušavaju da definišu pojam, a sa druge, definicije koje se predlažu značajno variraju. Ipak, među retkim koje se mogu naći u literaturi postoje određene definicije koje autori ovog rada predlažu, poput: „Zeleno finansiranje je širok pojam koji se može odnositi na finansijske investicije koje se ulažu u projekte i inicijative održivog razvoja, ekološke proizvode i politike koje podstiču razvoj održivije ekonomije“.⁵ Zeleno finansiranje uključuje klimatsko finansiranje, ali nije ograničeno na njega. Takođe se odnosi na širi spektar „raznovrsnih ciljeva zaštite životne sredine, na primer kontrolu industrijskog zagađenja, sanitaciju vode ili zaštitu biodiverziteta“.

Izvor: Lindenberg Nannette, (2014).

Slika 1: Obuhvat Zelenog finansiranja

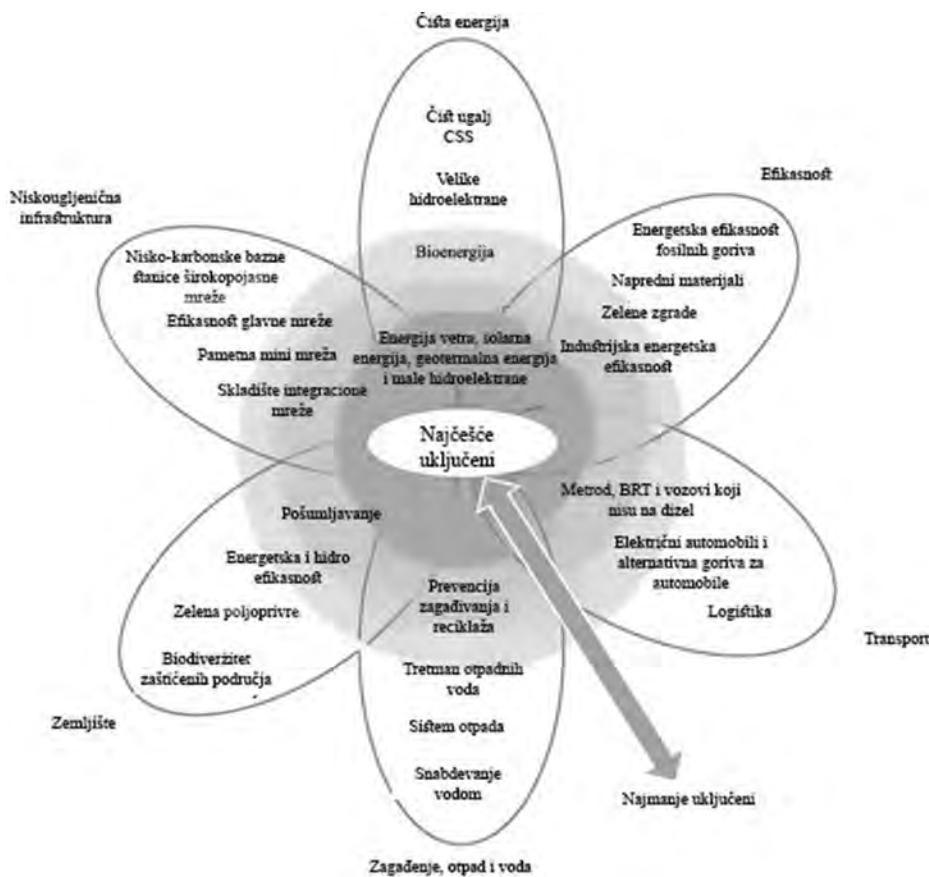
„Umesto termina zeleno finansiranje se često koristi i termin zelene investicije. Međutim, u praksi, zeleno finansiranje predstavlja širi pojam i uključuje više od investicija“.⁶ Najvažnije je što uključuje operativne troškove zelenih investicija koji nisu obuhvaćeni definicijom zelenih investicija. Tu spadaju troškovi pripreme projekata i kupovine zemljišta, koji mogu predstavljati finansijske izazove. Iako odsustvo univerzalne definicije stvara metodološke izazove, mapiranje postojećih, istaklo je široku konvergenciju definicija, slikovito prikazane slikom 2⁷.

⁴ Lindenberg Nannette, (2014):*Definition of Green finance*, German Development Institute.

⁵ Niklas Höhne/Sanjai Khosla/Hanna Fekete/Gilbert, Archer (2012): *Mapping of Green Finance Delivered by IDFC Members in 2011*, Ecofys.

⁶ Zadek Simon, Flin Cassie (2013): *South-Originating Green Finance: Exploring the Potential*, The Geneva International Finance Dialogues, UNEP FI, SDC, and iisd.

⁷ United Nations Environment Program and DBS, (2017): *Design of a Sustainable Financial System - Green finance opportunities in ASEAN*

Izvor: United Nation Environment Program, (2017).

Slika 2: Komponente definicija zelenog finansiranja

3. Finansijski mehanizmi zelenog tržišta

Poslednjih godina na globalnom nivou, široka javnost prepoznaje potrebu da globalni finansijski sistem treba doprineti sistemu održivog razvoja. Uzimajući u obzir obim i urgentnost rešavanja potreba finansiranja održivog razvoja, koncept zelenih finansija postao je izraženiji širom sveta dok se neretko koristi i termin ozelenjavanje ekonomije. Ozelenjavanje ekonomije zasniva se na: a) eliminisanju potencijalno opasnih emisija i proizvodnih postupaka (u skladu s načelom predostrožnosti - *In dubio pro natura.*); b) upotrebi obnovljivih izvora energije; c) takvoj proizvodnoj orientaciji koja ustrajava na kvalitetu i ekoefikasnosti (strogii standardi kvaliteta, ubrzani razvoj tehnologija čiste proizvodnje, zeleni proizvodi i zelene investicije); d) pouzdanom sastavu ranog uzbunjivanja uzduž radno-proizvodne linije (od inicijalne zamisli do realizacije proizvoda na tržištu); e) kvali-

tetnom informisanju zainteresovane javnosti⁸. U cilju saniranja hitnih problema životne sredine, poput klimatskih promena, privatni sektor igra ključnu ulogu, dok istovremeno zeleni finansijski sektor pomaže prilikom transfera finansijskih tokova u zelene investicije. Trgovina emisijama predstavlja tržišni pristup za kontrolu zagađenja, odnosno za redukciju količine gasova sa efektom staklene bašte u atmosferu. Tržišne šeme mehanizma zaštite životne sredine, mogu se predstaviti na dva načina: prvi - sistem određivanja ograničenja i trgovine (*cap & trade system*) i drugi, sistem osnovnih ograničenja i trgovine (*baseline & trade system*). Razlika između ova dva sistema leži u postavljanju ograničenja emisija i u načinu distribucije emisijskih dozvola. U *cap & trade sistemu*, nadležni organi procenjuju ograničenja emisije za sve emitere unutar sistema trgovine. Postavka je restrikтивna za svaku kompaniju posebno. Glavni nedostatak *cap & trade* sistema leži u činjenici da bi realna procena poreza kod emisije gasova (poreski sistem) kompanije poboljšala ekološke rezultate. Osnovna razlika između *cap & trade* sistema trgovine emisijama i poreskog sistema leži u utvrđivanju granica količina emisije, dok su cene dozvola i kazni varijabilne.⁹ Uspešno uspostavljanje ovih sistema zavisi od određenih uslova. Prvo, mora postojati dovoljan broj učesnika na tržištu, kako za kupovinu, tako i za prodaju emisionih dozvola, inače cena dozvola neće pokazati pravo stanje ponude i tražnje. Drugi uslov predstavlja nizak transakcijski trošak trgovine dozvolama. Treće, da bi sistem trgovine ispravno funkcionsao mora postojati jak regulatorni sistem za izdavanje emisijskih dozvola.¹⁰ Na osnovu činjenice da se zelene investicije, kao osnovni oblik zelenog finansiranja mapiraju u odnosu na ciljeve održivog razvoja, postoje određene kontraindikacije između zaštite životne sredine i zelenog finansiranja, prikazane na slici 3.

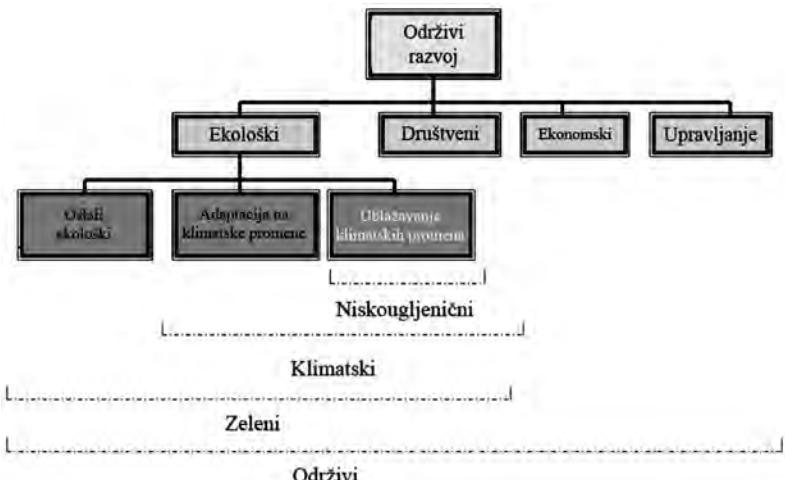
Da bi se prevazišao konflikt između zelenih finansijskih instrumenta i zaštite životne sredine, neophodno je pre svega implementirati razvojnu politiku za pronalaženje projekata odgovarajuće vremenske strukture. Tržište zelenih finansijskih instrumenta je jedna od najvažnijih poluga u pogledu makroekonomskog regulativa i kontrole zagađenja životne sredine. Naime, ponuda kapitala može prilagoditi ukupnu društvenu potražnju, tako da kroz efekat finansijskog leveridža, tržište zelenih finansijskih instrumenta može prilagoditi veličinu, brzinu i strukturu ekonomskog razvoja.¹¹ Primeri raznih vrsta zelenih finansijskih instrumenata i usluga koje pruža finansijski sektor, prikazani su u tabeli 1.

⁸ Adžemović, M. (2010): *Ekološko-ekonomski instrumenti zaštite životne sredine*. Master rad, Fakultet za primenjenu ekologiju Futura, Univerzitet Singidunum, Beograd.

⁹ Đorđević Bojan, Stojanović Dragica, Đorđević Mira, (2015): „Development potentials of CO₂ emission markets in Republic of Serbia”, *International Scientific Conference 2015*, Annual of the University of Mining and geology “St. Ivan Rilski”, Vol. 58, Part IV, Humanitarian sciences and Economics, Republic of Bulgaria, 65-70.

¹⁰ Wang, Yao, and Qiang Zhi. (2016): “The Role of Green Finance in Environmental Protection: Two Aspects of Market Mechanism and Policies”. *Energy Procedia* 104, 311-16.

¹¹ *Ibid* 8.

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu, (2016).

<http://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/about-us.html>

Slika 3: Zeleno i održivo finansiranje

Tabela 1: Primeri zelenog finansiranja i instrumenata

Finansijska rešenja	Instrumenti
Umanjenje rizika i kreditno osiguranje	Subordinacija, garancije, rezerve u slučaju gubitka
Omogućavanje transakcija(skala)	Skladištenje, obezbeđenje, lizing
Objedinjavanje,, Agent za saradnju	ESCO-i, lokalne banke
Finansijski proizvodi	
Tradicionalni bankarski proizvodi	Kredit, kapital
Zeleno finansiranje	Zelene obveznice, zeleni fondovi
Zajedničko investiranje	Public & institucionalni investitori, privatni fondovi
Structural market support	
Stvaranje tržišta	Posredovanje ekološkim proizvodima (karbon krediti, emisijske dozvole, REC-i)
Transparentnost	Utvrđiti pravila o objavljivanju informacija o klasama imovine i zelenom bankarskom poslovanju, zahtevima za objavljivanje investitora, koji će delovati kao baza podataka o pravilima objavljivanja
Regulativa	Podržati nacionalne regulatorne mehanizme za zeleno finansiranje, koji će delovati kao kanal do međunarodnih tržišta zelenog kapitala
Standardi	Utvrđiti standarde za upravljanje rizicima u oblasti zelenih obveznica, društvene i prirodne sredine, redukciju GHG

Izvor: Ministarstvo ekonomskih poslova i zapošljavanja Finske, (2017).

<https://tem.fi/uusiutuva-energia>

3.1. Politika zelenog finansiranja

Kako bi se ulaganje u ekologiju podstaklo, osnovni zadaci zelenog finansiranja predstavljaju internalizaciju eksternih efekata u životnu sredinu i smanjenje percepcije rizika. Politika životne sredine sprovodi mere za poboljšanje stanja i redukciju zagađenja životne sredine, uz istovremenu primenu instrumenata ekonomskog razvoja¹². Glavni privredni i ekonomski subjekti koji utiču na razvoj zelenog finansiranja jesu banke, institucionalni investitori i međunarodne finansijske institucije, kao i centralne banke, odnosno finansijska regulativa. Kako bi podržali „ozelenjavanje“ finansijskog sistema, akteri primenjuju različite razvojne politike, ali i različite regulatorne mere. Da bi se povećao tok privatnog kapitala u zelene investicije, neophodno je, pre svega stvoriti 'provodno' okruženje (koje olakšava zeleno finansiranje). U činioce koji potpomažu tok zelenih finansijskih spadaju poslovno okruženje, zakonska pravila i režim investiranja. Neophodno je da primena određenih pravila i standarda bude u svrhu promocije razvojnih fondova za zeleno finansiranje, što podrazumeva da treba implementirati volonterske principe i smernice, te ih redovno pratiti. Međutim, kada smernice dobrovoljnog učešća nisu dovoljne, iste se moraju pospešiti finansijskim i regulatornim podsticajem. Konačno, za pozitivne efekte navedenog, od suštinskog je značaja da akteri finansijske, ekološke i regulatorne politike uspostave bolju međusobnu koordinaciju.¹³ Mobilizacija međunarodnog kapitala za zelene investicije, ograničena je različitim mikroekonomskim izazovima. Najvažniji su problemi u internalizaciji eksternih efekata životne sredine, asimetriji informacija, neadekvatnim analitičkim kapacitetima, kao i nedovoljno jasnom definicijom „zelenog“. Finansijska i ekološka politika često nisu u koordinaciji na globalnom nivou. Još zanimljivija je činjenica da vlade mnogih zemalja daju nepotpune informacije o promovisanju zelenog finansiranja. Politike zelenog finansiranja uključuju dva aspekta:¹⁴

1. Reformu i inovacije postojećih finansijskih resursa, istraživanje tipova fiskalne politike i adekvatan način prikupljanja novca za razvoj zelenog finansiranja;
2. Reformu postojećih politika upravljanja fiskalnim prihodima i distribucijom, efikasnost i usmeravanje korišćenja fiskalnih fondova.

¹² Adžemović, M. (2012): „Dizajniranje ekološko-ekonomskih instrumenata zaštite životne sredine“. SVAROG 4, 260 – 272.

¹³ Berensman Kathrin, Lindenberg Nannette, (2016): Green Finance: Actors, Challenges and Policy Recommendations, *Briefing Paper 23/2016*, German Development Institute, / <https://www.die-gdi.de/en/briefing-paper/article/green-finance-actors-challenges-and-policy-recommendations/>

¹⁴ Zadek Simon., Flynn Cassie, (2013): *South-Originating Green Finance: Exploring the Potential*, The Geneva International Finance Dialogues, UNEP FI, SDC, and iisd.

Na osnovu gore pomenutih aspekata politike u oblasti zelenog finansiranja, kao ključne opcije za mobilizaciju privatnog kapitala sa ciljem ostvarenja zelenih investicija potrebno je navesti sledeće:¹⁵

1. Izrada okvirne strategije i politike;
2. Promovisanje principa dobrovoljnog rada za zeleno finansiranje;
3. Širenje platforme zelenog finansiranja, kao što je mreža održivog bankarskog poslovanja;
4. Razvoj lokalnih tržišta zelenih obveznica;
5. Međunarodna saradnja u cilju olakšavanja prekograničnih ulaganja u zelene obveznice;
6. Nove metodologije koje se odnose na analizu rizika i upravljanja u oblasti životne sredine u finansijskom sektoru;
7. Merenje zelenih finansijskih aktivnosti i njihov uticaj na ekonomiju.

4. Empirijska analiza zelenog finansiranja ASEAN asocijacije – Indonezije i Srbije

U ovom delu rada autori analiziraju indonezijsko i srpsko zeleno finansiranje. Razloge za to nalaze u sličnim ekonomskim situacijama ovih zemalje u nekim ranijim vremenskim periodima. Međutim, ekonomija Indonezije je danas neverovatno razvijena, a privredna situacija u zemlji više nego povoljna. Može se reći da je ekonomija Indonezije jedna od najrazvijenijih u svetu. Nažalost, Srbija je i dalje zemlja koja pokušava da uspostavi ekonomski rast, te da dostigne ekonomsку održivost. Indonezija i Srbija su imale (od 1959. godine) i još uvek imaju dobre političke i privredno-ekonomske odnose. Indonezija nije priznala Kosovo kao državu, te je na taj način pokazala čin prijateljske politike sa Srbijom. Koliko je ekomska saradnja Indonezije i Srbije značajna, govore sledeći podaci: u 2014. godini robna razmena među zemljama iznosila je preko 37 miliona evra sa izvozom Srbije od oko 3 miliona i uvozom od oko 34 miliona evra; godine 2015. robna razmena je bila u vrednosti oko 55 miliona evra (izvoz iz Srbije oko 5,5 miliona evra a uvoz iz Indonezije blizu 50 miliona evra); Srbija je 2016. godine zabeležila izvoz u Indoneziju u iznosu blizu 8 miliona evra, a uvoz oko 36 miliona evra¹⁶.

U nadi da će se situacija u Srbiji poboljšati, autori daju skroman doprinos upoređujući načine zelenog finansiranja ili zelene ekonomije Indonezije i Srbije, sa željom usvajanja dobre prakse zelene ekonomije Indonezije u Srbiji.

¹⁵ G20 Green Finance Study Group, (2016): *G20 Green Finance Synthesis Report*, http://unctad.org/irys/wp-content/uploads/2016/09/Synthesis_Report_Full_EN.pdf

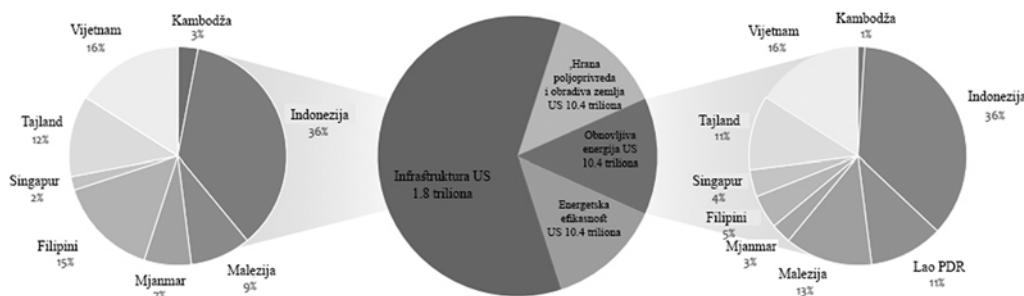
¹⁶ Ministarstvo spoljnih poslova RS, Bilateralni odnosi sa stranim državama (2012): <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralni-odnosi/117-bilateralni-odnosi/1453indonezija?lang=cyrr>

4.1. Zeleno finansiranje u Indoneziji i zemljama ASEAN-a

Republika Indonezija je jedinstvena, suverena država, koja se većim delom nalazi u jugoistočnoj Aziji, a sa manjim teritorijama u Okeaniji. Indonezija je četvrta zemlja na svetu po brojnosti stanovništva, nakon Narodne Republike Kine, Indije i Sjedinjenih Država, uz potrošnju koja ima veći udeo u privredi, za razliku od mnogih drugih zemalja u Aziji. Indoneziju karakteriše mešovita ekonomija u kojoj pored Vlade, privatni sektor igra značajnu ulogu. Sa najjačom ekonomijom u jugoistočnoj Aziji, zemlja je i članica grupe G20. Istoriski posmatrano, struktura indonežanske ekonomije se vremenom promenila. U pedesetim i šezdesetim godinama dvadesetog veka, ona je uglavnom bila ruralna država. U procesu industrijalizacije i urbanizacije koji su ubrzani 1980-ih godina, Vlada je zabeležila pad cena nafte kao priliku za diversifikaciju naftnih derivata i njihovog izvoza. U 21. veku, Indonezija je postala lider u trgovinskom deficitu u 2016. godini, sa ukupnim izvozom od 140 milijardi dolara i uvozom od 132 milijarde dolara. Glavni izvozni proizvodi Indonezije su palmino ulje i briketi od uglja, zatim nakit, delovi za automobile i vozila, gume i bakarna ruda. Indonezija uvozi proizvode poput sirove nafte, telefona, računara, kao i pšenice. Značajna izvozna tržišta zemlje su Kina, SAD, Japan, Singapur i Indija, dok su glavni uvozni partneri Kina, Singapur, Japan, Tajland i Malezija. Indonezija je zemlja Asocijacije ASEAN-a (Udruženje zemalja Jugoistočne Azije - Brunej Darusalam, Kambodža, Indonezija, Narodna Demokratska Republika Laos, Malezija, Mjanmar, Filipini, Singapur, Tajland i Vijetnam). ASEAN predstavlja najveću svetsku ekonomiju sa kolektivnim BDP-om od preko 2,5 biliona dolara. Uspešan razvoj ASEAN-a i u narednim decenijama doneće koristi stotinama miliona građana u regionu. Ipak, takav razvoj mora biti održiv. Ekonomiju ASEAN-a karakterišu mala i srednja preduzeća (MSP). MSP u Indoneziji, kao i u Maleziji, Tajlandu, Filipinima i Singapuru učestvuju u visini BDP-a između 30% i 60%, dok u isto vreme zapošljavaju između 60% i 90% radne snage. Uprkos velikom broju malih i srednjih preduzeća u ASEAN-u, ista mogu biti grupisana u tri kategorije i to: konvencionalna MSP, koja žele da poboljšaju svoj uticaj na životnu sredinu kroz ulaganja u energetsku efikasnost; MSP koja žele da prošire vlastitu prodaju zelenih proizvoda i usluga koji se mogu povezati sa zelenim investicijama u oblastima obnovljive energije ili poljoprivrede; male farme, koje igraju ključnu ulogu u mnogim aspektima poljoprivrede, na primer u proizvodnji palminog ulja. Proizvođači palminog ulja su veoma važni za Indoneziju jer, kao što je već pomenuto, palmino ulje je glavni izvozni proizvod Indonezije. Slika 4 daje pregled opštih karakteristika svakog sektora zelene ekonomije ASEAN-a. Prikazani su i detalji o mogućnostima investiranja u svakom podsektoru, uključujući tipične barijere i primere relevantnih transakcija¹⁷. Sa slike se može videti da Indonezija

¹⁷ Bromund Volker, (2014): Proposition for a Definition of Sustainable Finance in Indonesia, http://www.prime-consultancy.com/public/uploads/pdf/1439461633%20-%20Proposition_sustainable_finance.compressed.pdf

ima 36% zelenih investicija u oblasti infrastrukture, ali i 36% zelenih investicija u oblasti obnovljivih izvora energije. Na osnovu istraživanja indonežanskih istraživača Volza i saradnika, indonežanski finansijski sektor će imati ključnu ulogu u usmeravanju potrebnih resursa za zeleno finansiranje. Nema dovoljno podataka o potencijalnoj potražnji za zelenim finansiranjem od strane indonežanskih kompanija. Kako bi ispunili ove praznine, indonežanski analitičari ispitivali su prvo 'uska grla' banaka i kompanija za obezbeđenje zelenih finansija, zatim politiku i političke instrumente koji bi mogli doprineti povećanju zelenih investicija.¹⁸

Izvor: Bromund Volker, 2014

Slika 4: Mogućnosti za ulaganje u zelene investicije ASEAN po državama (u milijardama američkih dolara)

Volz i kolege prikazali su tri nivoa analize: nivo politike, nivo bankarstva i korporativni nivo. Analizirali su postojeći regulatorni i politički okvir i sproveli kvalitetne razgovore sa predstvincima relevantnih ministarstava, kao i sa brojnim stručnjacima iz poslovnih udruženja, međunarodnih organizacija, razvojnih agencija, akademija i nevladinih organizacija (NVO). Sproveli su sveobuhvatna istraživanja najpre u bankarskom, a zatim i u korporativnom sektoru (2013. godine). Kako bi sačinili odgovarajuće upitnike, (Aneks VI - na engleskom i Aneksu VII, Volz i kolege su postavili sledeće radne hipoteze:¹⁹ Nedostatak ekonomskog podsticaja: Banke ne smatraju zelene kreditne linije atraktivnim poslovnim prilikama; Nedostatak kapaciteta: Banke nemaju kapacitet da generalno procenjuju rizik u oblasti životne sredine, a posebno ne rizike u oblasti zelenih investicija; Percepcija rizika: Banke smatraju da bi investicioni krediti plasirani u objekte obnovljive energije ili u energetsku efikasnost, predstavljali kreditne linije visokog rizika. Prema dokumentu pod nazivom 'Zelene mogućnosti finansiranja u ASEAN-u', mogućnosti za projekte zelenog finansiranja u Indoneziji i drugim zemljama ASEAN asocijacije locirane su u sledećim sektorima:²⁰ obnovljiva energija, energetska efikasnost, infrastruktura, hrana,

¹⁸ Volz Ulrich, et al., (2015): *Empirical Analysis of Supply of and Demand for Green Finance in Indonesia. Financing the Green Transformation*, 56-94. Palgrave Macmillan, London.

¹⁹ Ibid.

²⁰ IPARD II Program EU, (2017): <https://ipard.co.rs/o-ipard.html>

poljoprivreda i korišćenje zemljišta. Postoji tendencija da kod projekata obnovljive energije (OIE) razvoj postane neizvestan, jer su ovi projekti osetljivi na promene regulatornog okvira. U prepreke energetske efikasnosti (EE) spadaju: regulatorna politika i podsticaj usvajanja minimalnih standarda energetskih performansi u građevinskom, industrijskom i transportnom sektoru. Prevazilaženje prepreka biće od ključnog značaja za napredak u oblasti EE.

Objedinjavanje malih projekata će predstavljati ključ za privlačenje velikih finansijskih sredstava u Indoneziji. Obično stabilan i dugoročni tok prihoda sa niskom korelacijom sa povraćajem na druge investicije mogao bi da bude atraktivna investiciona opcija, ukoliko se upravlja valutnim rizikom. Nacionalni konteksti i strukture vlasništva se značajno razlikuju. Indonezija je uspostavila uspešne partnerske aranžmane za javno-privatno partnerstvo. Mnogi zemljoposednici se suočavaju sa izazovima vezanim za vlasništvo nad zemljištem, nedostatak kola terala i izloženost širokom spektru rizika, uključujući i rizik vremenskih uslova. Ovo rezultira slabom vizijom povraćaja uloženog novca. Vladine donacije, grupno finansiranje i mikro finansiranje su mogući finansijski izvori. ASEAN vidi budućnost zelenog finansiranja u ulaganjima u poljoprivredne tehnologije. Proizvodi, kao što su senzori koji pomažu farmerima da otkriju neregularnosti, bolje upravljanje vodama, platforme za razmenu znanja poljoprivrednih proizvođača, lanac snabdevanja kao i upravljanje e-tržištem mogu doprineti lakšem plasiraju finansijskih sredstava u poljoprivredni sektor.²¹ Na osnovu pomenutih činjenica, preporuke za indonežanske banke su ulaganje u sektore zelenog finansiranja, koji bi vratili novac nakon određenog vremenskog perioda. Iako su početne investicije za zelene projekte visoke (na primer, ulaganje u tehniku korišćenja obnovljivih izvora energije), njihova upotreba vremenom postaje isplativija, jer su troškovi održavanja niži. Period dok zelena investicija ne vrati uložena sredstva, može biti period tokom kog će banka uzeti minimalnu kamatu na novac uložen u zelene projekte. Kao primer dobre prakse, mogu se navesti ulaganja u poljoprivredne tehnologije koja su dostigla rekordnih 25 milijardi američkih dolara, na globalnom nivou u 2015. godini. Finansiranje u ranijim fazama iznosilo je 3 milijarde dolara (na globalnom nivou). Indonezija je uveliko na putu održivog razvoja i zelene ekonomije. Uprava za indonežanske finansijske usluge (OJK) definisala je termin zelenog finansiranja kao: „sveobuhvatna podrška industrije finansijskih usluga u cilju postizanja održivog razvoja, što za rezultat daje harmoničan odnos između ekonomskih, socijalnih i ekoloških interesa“. U februaru, 2017. godine, OJK je najavila da će pokrenuti izdavanje zelenih obveznica u Indoneziji (ASEAN Centar za energetiku (ACE) 2015). OJK je izdao i smernice za dobrovoljno finansiranje obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti, organske poljoprivrede i palminog ulja. Primer zelenog kreditnog finansiranja biznisa u Indoneziji je projekat hidroelektrane Hasang čiji je završetak planiran za 2019. godinu. Projekat od 211 mili-

²¹ G20 Green Finance Study Group, (2016): *G20 Green Finance Synthesis Report*, http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/Synthesis_Report_Full_EN.pdf

ona američkih dolara uključio je ograničenu ugovornu obavezu regresnog kredita od 147 milijardi američkih dolara putem komercijalnog finansiranja (uključujući Korejsku razvojnu banku) i osiguranje u inostranom finansiranju biznisa u vrednosti od 141 milion dolara od strane korejske izvozne kreditne agencije - korejske Korporacije trgovinskog osiguranja.²²

4.2. Zeleno finansiranje u Srbiji

Termin zelenog finansiranja se prvi put pojavio u Srbiji pre desetak godina, ali nikada nije postao ustaljen. Podatke o prethodnim zelenim investicijama nije lako naći, ali se procenjuje da je u Srbiji uložen „zeleni zajam“ u iznosu oko 200 do 300 miliona evra. Ovom finansiranju najviše doprinose kreditne linije međunarodnih finansijskih institucija u Srbiji²³. Veći broj banaka u Srbiji ne vidi svoje poslovanje u obliku zelenog finansiranja. Međutim, zbog činjenice da Srbija otvara pregovore sa EU za članstvo, poglavlje 27 koje se odnosi na upravljanje zaštitom životne sredine nameće razne obaveze. Procenjuje se da će Srbiji biti potrebno vreme da prilagodi zakone i propise evropskim zakonima, ali će joj biti potrebni i finansijski izvori. Pored velikog ulaganja Vlade u zaštitu životne sredine, mnoge kompanije i privatna domaćinstva će morati prilagoditi svoje aktivnosti i navike zahtevnim propisima, za koje će im trebati „zeleni“ novac. Srbija je pokušala da podrži zelenu ekonomiju, izdvajanjem iz budžeta Republike Srbije za zaštitu životne sredine. U tabeli 1 dat je pregled izdvojenih sredstava iz budžeta RS za zaštitu životne sredine u periodu od 2007. do 2013. godine.

Tabela 2: Izdvajanje iz budžeta RS za zaštitu životne sredine

Godina	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
% BDP	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4

Izvor: Ministarstvo nadležno za životnu sredinu i Ministarstvo finansija RS

Iz tabele se može zaključiti da se sredstva koja se izdvajaju iz budžeta RS za zaštitu životne sredine kreću u opsegu od 0,3 do 0,4%, što se svakako smatra nedovolnjim izdvajanjem čak i za zemlju u tranziciji. Prema određenm izvorima sredstva koje su zemlje, nove članice Evropske Unije ulagale u zaštitu životne sredine iznosila su od 1,5-2,5% BDP-a. Fond za zaštitu životne sredine je osnovan u skladu sa Zakonom o fondu za zaštitu životne sredine i predstavlja je takođe jedan od vidova ulaganja i prikupljanja sredstva RS za zaštitu životne sredine i zelene ekonomije. Fond je finansirao pripreme, sprovođenje i razvoj programa,

²² United Nations Environment Program and DBS, (2017): Design of a Sustainable Financial System - Green finance opportunities in ASEAN

²³ Kalkan D., (2018): Šta je zeleno finansiranje i zašto je sve važnije? Industrija; <https://www.industrija.rs/vesti/clanak/sta-predstavlja-zeleno-finansiranje-i-zasto-je-sve-vaznije>

projekata i drugih aktivnosti u oblasti očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unapređenja životne sredine, kao i u oblasti korišćenja obnovljivih izvora energije koji su kvalifikovani u prioritetne oblasti²⁴ dok je nadzor nad radom vršilo nadležno Ministarstvo. Fond je prihode prikupljao od naknada koje su se odnosile na promet divlje flore i faune, promet ambalaže, tokove otpada, zagađivanje životne sredine, kao i od naknada za zaštitu i unapređenje životne sredine. Fond je u periodu od 2006. do 2010. godine ostvario prihode od 880 miliona dinara (2006) do 4790 miliona dinara (2010), imajući uzlaznu putanju prihoda. U 2012. godini prava i obaveze Fonda su prenete na Ministarstvo energetike, razvoja i zaštite životne sredine Republike Srbije kada je na snagu stupio Zakon o prestanku važenja zakona o Fondu za zaštitu životne sredine. Vlada Srbije je najavila da će u 2017. godini ponovo osnovati Fond za zaštitu životne sredine ali nešto drugačiji u nazivu i načinima finansiranja. Najvećim delom će se finansirati od novca zagađivača, odnosno usvajanjem načela Zagađivač plaća. Ovo je i bio uslov poglavљa 27. za pristup Srbije EU, kao i obaveza koja je proistekla iz Zakona za zaštitu životne sredine²⁵.

Još jedan primer održivosti i pokušaja razvoja zelene ekonomije jeste i uspostavljanje budžetskog fonda za promociju energetske efikasnosti. Budžetski fond za promociju energetske efikasnosti predviđen je Zakonom o efikasnoj upotrebi energije. Osnovan je 2014. godine, dok su sredstva namenjena projektima povećanja energetske efikasnosti u javnom sektoru, kao i projektima građana i privatnom sektoru. Budžetski fond je osnovan na neodređeno vreme, u skladu sa Zakonom koji uređuje budžetski sistem Srbije. Budžetskim fondom upravlja Ministarstvo rudarstva i energetike. Novac za finansiranje budžetskog fonda biće obezbeđen na dva načina. Prvi način je iz budžeta Republike Srbije za tekuću godinu, a drugi način je putem donacija i zajmova. Korisnici budžetskog fonda obavezni su da novac koriste na način i u vreme koje je definisano ugovorom o korišćenju. Budžetski fond je dva puta objavio javne pozive za finansijske projekte u oblasti energetske efikasnosti, prvi put u 2014.-oj i drugi put u 2016.-oj godini. Predmet javnog poziva u 2016. godini bio je finansiranje projekata za poboljšanje energetske efikasnosti u lokalnim samoupravama koje sprovode mere u skladu sa propisom o uspostavljanju aktivnosti finansiranja programa i merama za poboljšanje energetske efikasnosti. Ukupne raspoložive donacije koje su bile dodeljene u pozivu iznosile su oko 125 miliona dinara (oko 1.0411.666 evra), a pravo na prijavu imale su i lokalne opštine. U toj godini, 43 prijave koje su primljene od lokalnih opština, razmatrala je i ocjenjivala Komisija za izbor, kontrolu i nadgledanje implementacije odobrenih projekata iz Budžetskog fonda na način kako bi se poboljšala energetska efikasnost Republike Srbije.²⁶ Kao oblik zelenog finansiranja

²⁴ Zakon o Fondu za zaštitu životne sredine, Sl. glasnik RS br. 72/09 i 101/11.

²⁵ Dašić B., Petrović, G, Subotić, J. (2017): "Izdavanje iz budžeta Republike Srbije za zaštitu životne sredine". *Ekonomski signali* 12 (1), 001-011

²⁶ Privredna komora Srbije, (2016): Budžetski fondovi za promociju energetske efikasnosti, projekti, finansije, <http://www.zelenaenergija.pks.rs/ZelenaEnergija.aspx?id=25&p=8&>

u Srbiji, takođe treba pomenuti sredstva iz Evropske unije i regionala za finansiranje energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije. Ova sredstva uključuju:²⁷

1. WEBSEFF (Kreditna linija za održivu energiju za Zapadni Balkan) - kreditna linija namenjena eksploraciji održivih izvora energije za zapadni Balkan, koju obezbeđuje Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD), a koja se plasira preko lokalnih banaka i namenjena je za investicije i privatne industrijske kompanije čiji projekti rezultiraju prihvatljivim i održivim korišćenjem energije primenom energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije, kao i merama EE i RES u izgradnji u komercijalne svrhe.
2. EBRD (Evropska banka za obnovu i razvoj) - pomaže Srbiji u proizvodnji energije iz obnovljivih izvora obezbeđujući kredite za elektro industriju u Srbiji, za rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih mini hidroelektrana i proizvodnju energije iz drugih obnovljivih izvora, tokom određenog vremenskog perioda.
3. Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) pokrenula je program vaučera za zelene inovacije u Srbiji kako bi ubrzala proces inovacija u malim i srednjim preduzećima (MSP) u oblasti efikasnosti resursa i poboljšala saradnju sa organizacijama za istraživanje i razvoj (RDO). Saradnja sa RDO će omogućiti malim i srednjim preduzećima da razvijaju nove proizvode, usluge ili procese, kako bi poboljšali postojeće i time povećali svoju konkurentnost i smanjili svoj uticaj na životnu sredinu.
4. WBIF (Investicioni okvir za zapadni Balkan) je inicijativa Evropske komisije i partnerskih međunarodnih finansijskih institucija (Evropske investicione banke, Evropske banke za obnovu i razvoj i Banke za razvoj Saveta Evrope i KfW banke) koja podržava društveno-ekonomski razvoj i pri-druživanje zapadnog Balkana Evropskoj uniji ulaganjem u energetsku efikasnost. WBIF se formira kao zajednički fond za bespovratna sredstva i zajednički fond za kredit, a cilj je prioritet za projekte regiona da integrišu i koordiniraju različite izvore sredstava, prvenstveno bespovratne kredite.
5. GEF (Međunarodna institucija za finansijsku podršku u oblasti zaštite životne sredine) povezuje 183 zemlje u partnerstvu sa međunarodnim institucijama, organizacijama građanskog društva i privatnim sektorom usled globalnih ekoloških pitanja vezanih za inicijative za podršku nacio-nalnom održivom razvoju. Ova nezavisna organizacija koja finansira projekte vezane za klimatske promene, stalne organske zagađivače i druge slične projekte je važna za Srbiju da podrži razvoj biomase.
6. KfW (KreditanstaltfurViederaufbau) je jedna od najvećih inostranih banaka, koja u saradnji sa srpskim bankama obezbeđuje 'meke' kredite. Republika Srbija odobrava kredite za finansiranje poljoprivrede, energet-ske efikasnosti, obnovljivu energiju i opštinske infrastrukture.

²⁷ Serbian Chamber of Commerce, (2016): Budget Funds for the promotion of energy efficiency, Projects Finance; <http://www.zelenaenergija.pks.rs/ZelenaEnergija.aspx?id=25&p=8&>

7. IFC (Međunarodna finansijska korporacija) - kao članica Grupe Svetske banke, najveća je globalna institucija koja je fokusirana isključivo na privatni sektor u zemljama u razvoju. Podrška ovih korporacija doprinosi kompanijama i finansijskim institucijama zemalja u razvoju da otvore nova radna mesta, poboljšaju korporativno upravljanje u pogledu životne sredine i na taj način pomognu svojoj zajednici. Ulaganje u siromašne zemlje, savetovanje kompanija u njihovom privatnom sektoru i upravljanje različitim fondovima, su samo neki, a jedan od glavnih zadataka IFC-a je eliminisanje ekstremnog siromaštva do kraja 2030. godine.
8. IPA (Instrument za pretpriступnu pomoć) - pruža finansijsku i tehničku pomoć državama kandidatima i potencijalnim kandidatima za pristupanje Evropskoj uniji. Sredstva iz IPA fondova za period 2014-2020. godine su iznosila oko 11,7 milijardi evra. Sredstva su namenjena političkim i ekonomskim reformama koje olakšavaju poslovanje na tržištu EU. Fond je posvećen tržišnoj ekonomiji, izgradnji i jačanju institucija; prekograničnoj saradnji sa njihovim susedima, regionalnom razvoju, koji uključuje opterećenje, životnu sredinu i konkurenциju, razvoj ljudskih resursa, ruralni razvoj. U poslednje tri godine Srbija je ponovo preuzela oko 525 miliona evra iz IPA fondova za finansiranje konkretnih projekata koji pomažu Srbiji da se priključi Evropskoj uniji.
9. Fond za zeleni razvoj - GGF (Green Growth Fund) je osnovan 2009. godine kao javno-privatni partner Nemačke razvojne banke (KfV) i Evropske investicione banke (EIB) uz finansijsku pomoć Evropske komisije, Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj (EBRD) i Federalnog ministarstva za rekonstrukciju i razvoj Nemačke. Njegovo područje delovanja je podsticanje energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora energije. U saradnji sa kompanijom "Intesa Lizing" Beogradski fond je obezbedio sredstva od oko 5 miliona evra za finansiranje projekata u oblasti energetske efikasnosti, sa ciljem uštede energije od 20%. Putem ovog finansijskog lizinga, kompanije i poljoprivrednici u Srbiji će moći da koriste ovaj novac za poboljšanje neefikasne opreme, optimizaciju proizvodnih procesa i zamenu poljoprivredne mehanizacije.

Postoje i kreditne linije banaka u Srbiji koje finansiraju obnovljivu energiju i energetsku efikasnost. U ove banke spadaju: Intesa banka, Erste banka, Procredit Bank Unicredit banka. Intesa banka je zajedno sa Evropskom bankom za rekonstrukciju i razvoj (EBRD) obezbedila kreditnu liniju od 10 miliona evra za finansiranje projekata za poboljšanje energetske efikasnosti i privatnih kompanija za obnovljive izvore energije, javnih komunalnih preduzeća i lokalnih vlasti. Posebna prednost ove kreditne linije je donacija u iznosu od 5-15% od iznosa kredita koje zajmoprimci primaju nakon ulaganja. Maksimalni rok otplate je 5 godina. Intesa banka ima raspoloživu kreditnu liniju od Nemačke razvojne banke (KfV) na

iznos od 20 miliona evra za poboljšanje energetske efikasnosti, namenjenu i fizičkim licima i malim i srednjim preduzećima. Prednosti ove kreditne linije ogledaju se u činjenici da se krediti odobravaju uz povoljnu fiksnu kamatnu stopu na rok otplate do 8 godina. Intesa banka, zajedno sa fondom „Fond za zeleni razvoj“ (GGF), razvila je kreditnu liniju za podršku poboljšanju energetske efikasnosti.²⁸

UniCredit banka ima kreditnu liniju za energetsku efikasnost i ekonomičnost; preciznije, u ponudi potrošačkog kredita za domaću (dinarsku) i deviznu (evra) kreditnu liniju koja je imala za cilj da obezbedi kvalitetnu REHAU PVC stolariju u renoviranju stambenog prostora koji vodi ka uštedi u potrošnji električne energije.²⁹ Podsticaji za korišćenje obnovljive energije u Srbiji dati su u okviru IPARD II programa. IPARD II je monetarni instrument za pretpriступnu pomoć u oblasti ruralnog razvoja za programski period od 2014. do 2020.-te godine. Instrument za pretpriступnu pomoć u ruralnom razvoju obezbeđuje investicije podržane od strane EU u iznosu od 175 miliona eura, namenjenih za jačanje konkurentnosti proizvodnog sektora i prerađe hrane. Ova podrška će doprineti postepenom prilagođavanju standarda EU u oblastima higijene, sigurnosti hrane, veterinarske i zaštite životne sredine, kao i diverzifikacije ruralne ekonomije.³⁰

5. Zaključak

Srbija je veoma spora u oblasti zelenog finansiranja. Kao što se pominje u pretvodnom poglavlju, postoje i određeni pomaci, posebno iz fondova, banaka i pomenutih kreditnih linija, ali to još uvijek nije dovoljno. Indonezija je u boljem položaju od Srbije jer je to zemlja sa visokom i održivom ekonomijom pa je samim tim lakše razmišljati o „zelenim činiocima“ poput zelene ekonomije i zelenog finansiranja. Srbija je i dalje u procesu tranzicije i trudi se da se prezentuje na što bolji način. Pokušava da dokaze da je njen narod dosta patio od perioda raspada Jugoslavije te da promeni negativna mišljenja koja prevladavaju u svetu zbog turbulentnih odnosa sa najbližim susedima. Republika Srbija, koja se nalazi na politički nestabilnoj teritoriji Balkana, pokušava da pregovara i mirno reši političku situaciju u vezi sa Kosovom koje je istorijski veoma važno za zemlju. Na kraju, upoređujući dve ekonomije, ekonomiju Indonezije i Srbije, autori donose sledeće zaključke u vezi sa zelenim finansiranjem:

- *Indonezija je već na putu održivog razvoja i zelenih investicija, kako se vidi iz podataka Uprave za finansijske usluge (OJK). Iako je Indonezija*

²⁸ Harrisons Mark, (2017): Finance, <http://www.harrison-solicitors.com/areas-of-expertise/finance/>

²⁹ Balkan green energy news, (2017): EBRD and UniCreditbanka – credit lines for energy efficiency of buildings in Serbia, <https://balkangreenenergynews.com/rs/ebrd-unicredit-obezbedili-zajmove-za-energetsku-efikasnost-stambenih-zgrada/>

³⁰ IPARD II Program EU, (2017): <https://ipard.co.rs/o-ipard.html>

imala sličnu ekonomsku situaciju kao Srbija u ranijim godinama prošlog veka, ekonomija i privreda Indonezije su se razvijali mnogo brže od srpske, što je možda rezultat pridruživanja ASEAN grupi. Kada je Indonezija poboljšala svoju ekonomsku situaciju, počela je da ulaze u održivi razvoj i zeleno finansiranje.

- Srbija i dalje „bije svoju bitku“ trudeći se da bude prihvaćena od strane Evropske unije i drugih zemalja sveta. U periodu koji je pred Srbijom, prioriteti u oblasti zaštite životne sredine bili bi vezani za preradu otpadnih voda, odnosno upravljanje otpadom. Međutim, potrebno je izgraditi nova postrojenja, kao i realizovati projekte za upravljanje otpadom. Za sve planirano, potrebno je naći načine finansiranja. Srbija se nalazi u procesu tranzicije već više od 10 godina. Napor u poslednjih nekoliko godina da se privuče što više stranog kapitala u zemlju biće realizovani u narednim godinama, u godinama koje dolaze. Još uvek postoji nuda da će saradnja Srbije i Kine i ulaganje kineskih kompanija u srpsku privrednu doprineti boljoj ekonomskoj situaciji u zemlji u bliskoj budućnosti. Neophodno je da, što je pre moguće Srbija bude primljena u članstvo Evropske unije. To bi značilo postizanje zajedničkog evropskog tržišta i dostizanje mnogih prednosti za poslovne organizacije unutar zemlje. Uspostavljanjem stabilne ekonomije, Srbija će moći da kao i druge razvijene zemlje, poput Indonezije ulaze i u oblast zelenog finansiranja i razvije zelenu ekonomiju koja je u svetu već uveliko postala praksa.

Literatura

- Adžemović, M. (2012): „Dizajniranje ekološko-ekonomskih instrumenata zaštite životne sredine“. SVAROG 4, 260 – 272.
- Adžemović, M. (2010): Ekološko-ekonomski instrumenti zaštite životne sredine. Master rad, Fakultet za primenjenu ekologiju Futura, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- Balkan green energy news, (2017): EBRD and UniCreditbanka – credit lines for energy efficiency of buildings in Serbia, <https://balkangreenenergynews.com/rs/ebrd-unicredit-obezbedili-zajmove-za-energetsku-efikasnost-stambenih-zgrada/>
- Berensman Kathrin., Lindenberg Nannette, (2016): Green Finance: Actors, Challenges and Policy Recommendations, Briefing Paper 23/2016, German Development Institute, <https://www.die-gdi.de/en/briefing-paper/article/green-finance-actors-challenges-and-policy-recommendations/>
- Bromund Volker, (2014): Proposition for a Definition of Sustainable Finance in Indonesia, http://www.primeconsultancy.com/public/uploads/pdf/1439461633%20%20Proposition_sustainable_finance.compressed.pdf

- Dašić B., Petrović, G, Subotić, J. (2017): "Izdvajanje iz budžeta Republike Srbije za zaštitu životne sredine". *Ekonomski signali* 12 (1), 001-011
- European Banking Federation aisb: „Towards a green finance framework“, 2017, <https://www.ebf.eu/wp-content/uploads/2017/09/Geen-finance-complete.pdf>.
- Fedajev, A., Nikolić, R, Zimonjić, S. (2017): „Mogućnosti unapređenja poslovnog okruženja u Republici Srbiji”, I Nacionalna naučno stručna konferencija sa međunarodnim učešćem Trendovi u poslovanju, Visoka poslovna škola strukovnih studija “Prof. dr Radomir Bojković”, Kruševac, 89-103.
- Green Finance Study Group G20, (2016): G20 Green Finance Synthesis Report, http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/Synthesis_Report_Full_EN.pdf
- Harrisons Mark, (2017): Finance, <http://www.harrison-solicitors.com/areas-of-expertise/finance/>
- IPARD II Program EU, (2017): <https://ipard.co.rs/o-ipard.html>
- Kalkan D., (2018): Šta je zeleno finansiranje i zašto je sve važnije? Industrija, <https://www.industrija.rs/vesti/clanak/sta-predstavlja-zeleno-finansiranje-izlasto-je-sve-vaznije>
- Lindenberg Nannette, (2014): Definition of Green finance, German Development Institute.
- Niklas Höhne/Sanjai Khosla/Hanna Fekete/Gilbert, Archer (2012): Mapping of Green Finance Delivered by IDFC Members in 2011, Ecofys.
- Ministarstvo ekonomskih poslova i zapošljavanja Finske, (2017): <https://tem.fi/uusiutuva-energia>
- Ministarstvo spoljnih poslova RS, Bilateralni odnosi sa stranim državama (2012): <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralni-odnosi/117-bilateralni-odnosi/11453indonezija?lang=cyrr>
- Privredna komora Srbije, (2016): Budžetski fondovi za promociju energetske efikasnosti, projekti, finansije, <http://www.zelenaenergija.pks.rs/ZelenaEnergija.aspx?id=25&p=8&>
- Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu, (2016): <http://www.rs.undp.org/content-serbia/sr/home/about-us.html>
- Serbian Chamber of Commerce, (2016): Budget Funds for the promotion of energy efficiency, Projects Finance; <http://www.zelenaenergija.pks.rs/ZelenaEnergija.aspx?id=25&p=8&>
- United Nations Environment Program and DBS, (2017): Design of a Sustainable Financial System - Green finance opportunities in ASEAN
- Zadek Simon, Flin Cassie, (2013): South-Originating Green Finance: Exploring the Potential, The Geneva International Finance Dialogues, UNEP FI, SDC, and iisd.
- Volz Ulrich, et al., (2015): Empirical Analysis of Supply of and Demand for Green Finance in Indonesia. Financing the Green Transformation, 56-94. Palgrave Macmillan, London.

- Đorđevic Bojan, Stojanovic Dragica, Đorđević Mira, (2015): “Development potentials of CO₂ emission markets in Republic of Serbia”, International Scientific Conference 2015, Annual of the University of Mining and geology “St. Ivan Rilski”, Vol. 58, Part IV, Humanitarian sciences and Economics, Republic of Bulgaria, 65-70.
- Wang, Yao, and Qiang Zhi. (2016): “The Role of Green Finance in Environmental Protection: Two Aspects of Market Mechanism and Policies”, *Energy Procedia* 104, 311-16.
- Zakon o Fondu za zaštitu životne sredine (2009), Sl. glasnik RS br. 72/09 i 101/11.

Biljana Ilić
Nina Pavićević
Dragica Stojanović

UDC 330.322.4:502.131.1
005.915(497.11)
005.915(910)

Original scientific article
Received 28.01.2019.
Approved 08.05.2019.

SUSTAINABILITY IN THE EXAMPLE OF INDONESIA AND SERBIA BY USING GREEN FINANCING MANAGEMENT

Abstract: The term „Green financing” is a new area of finance that has application in the process of integrating environmental protection i.e. global destinations and economic benefit. This term includes wide ranges of technologies, projects and industries that are largely related to nature, habitat and sites, confirming that it is a sustainable concept of balancing environmental depreciation in the process of carbon assimilation in the atmosphere. In essence, green funding is part of the green carbon reduction project linking financial industry, natural destinations improvement and countries' economic growth, which is an important form of long-term sustainable development. As this is an innovative concept, the paper pays special attention to the development of market mechanisms and the formulation of green financing policy in order to preserve destinations. By revealing internal contradictions between the green financing and environmental protection in achieving ecological balance and sustainable economic growth, the authors suggest some options for mobilizing private capital for green investments that can be applied in Serbia. The paper compares two countries – destinations, Indonesia and Serbia in the sector of green financing. The authors of the paper highlighted the differences between the economies of Indonesia, as a representative of the ASEAN Association, and Serbia, in a way that Indonesia is far ahead of Serbia considering the concepts of green financing and sustainable development. The aim of the paper is the author's intention that good practice from countries that have already paved the way for sustainable development and green economy, i.e. green financing, can be adopted in Serbia, which is at the very beginning of it. Indonesia was chosen as the representative of Asia Pacific countries, despite being one of the leaders in the area of green finance in the region, and because in the past, the country had a similar economic structure like Serbia, but also found ways to improve its economy. Perhaps the good practice of Indonesia could serve as an example of Serbia in achieving sustainable development, green economy and green financing!

Keywords: Green financing, market mechanism, development policy, sustainable economic growth, destinations in Serbia and Indonesia.

DIGITALIZACIJA PRODAJE ODUZETE CARINSKE ROBE U CARINSKOJ SLUŽBI REPUBLIKE SRBIJE

Sažetak: Oduzeta carinska roba i roba koja je ustupljena u korist države prodaje se od strane carinarnica u skladu sa Carinskim zakonom i Uredbom o carinski dozvoljenom postupanju sa robom. Način prodaje carinske robe od strane carinarnica nije se menjao decenijama i vrši se isključivo putem javne prodaje, odnosno na javnim licitacijama koje se održavaju u carinarnicama širom Republike Srbije.

Prodaja carinske robe putem licitacije, tj. javne prodaje u carinarnicama suočava se sa određenim problemima koji se sastoje u nepostojanju obuke carinskih službenika da vode licitacije, neiskustvu carinskih službenika u načinu vođenja licitacije, dogovaranju učesnika licitacije u pogledu licitiranja robe, kako bi se izbegla kupovina na prvim licitacijama i sačekala kupovina robe putem neposredne pogodbe, gde je početna cena znatno niža, postojanje organizovanih grupa koje svojim učešćem na licitacijama ne dozvoljavaju drugim učesnicima da učestvuju na javnom nadmetanju. Problemi koji su uočeni kod javne prodaje carinske robe imaju za posledicu manju uplatu sredstava u budžet usled kupovine robe i vozila po znatno nižim cenama.

Usled pojave digitalizacije, razvoja interneta i elektronske obrade podataka, kao jedna od mogućnosti koja može u značajnoj meri da smanji probleme prilikom prodaje carinske robe pred-stavlja prodaja oduzete carinske robe koja bi se organizovala putem interneta. U samom radu daje se jedno rešenje koje koncepcijski doprinosi prodaji oduzete carinske robe putem interneta, koje može doprineti bržoj i efikasnijoj prodaji carinske robe, ostvarivanju većih prihoda od prodaje oduzete robe, mogućnosti da na licitacijama učestvuje veći broj licitanata, da lica koja učestvuju na licitacijama poznata su samo carinskim organima, ali ne i ostalim učesnicima na licitaciji. Ujedno prodaja robe putem interneta doprinela bi modernizaciji carinske službe u celosti.

Ključne reči: Uprava carina, carinarnica, carinska roba, prodaja robe, internet

* Uprava carina, Carinarnica Niš, dnikolic635@gmail.com

** ICRC Medjunarodni komitet Crvenog krsta Beograd, deltarj@gmail.com

1. Uvod

Aukcije (prodaja robe javnim nadmetanjem) su javne prodaje na kojima se kupci nadmeću tj. Licitiraju robu¹. Aukcija potiče od latinske reči *auction* što predstavljaju u suštini javnu prodaju, javno nadmetanje ili licitaciju². Postoji nekoliko različitih vrsta aukcija:

- Standardna aukcija ili aukcija povećanja cene
- Holandska aukcija ili aukcija sniženja cena
- Vickrey aukcija ili kovertirane ponude
- Prva cena – zatvorena ponuda
- Aukcija sa zapečaćenim ponudama
- Dvostruka aukcija³.

Javnu prodaju carinske robe mogu vršiti samo carinarnice koje je ovlastio direktor Uprave carina. Na javnoj prodaji može se izložiti oduzeta roba za koju je Prekršajni sud doneo pravosnažnu i izvršnu odluku da se roba može oduzeti i prodati. Ujedno na javnoj prodaji može se izložiti roba za koju su se pravna i fizička lica izjasnila da je se odriču u korist države.

Carinski organ bez javne prodaje može odmah prodati lakokvarljivu robu i žive životinje⁴, koji su oduzeti kao teži carinski prekršaj i gde postoji odobrenje nadležnog prekršajnog suda da se carinska roba može prodati pre donošenja konačne odluke po carinsko-prekršajnom predmetu.

Upravnik carinarnice formira komisiju koja je dužna da proveri da li su se stekli uslovi za prodaju carinske robe, procenjuje vrednost robe, utvrđuje da li se podaci u ispravama slažu sa stvarnim stanjem.

Komisija procenjuje vrednost carinske robe i utvrđuje početnu cenu⁵, a nakon toga počinju da se prave spiskovi roba koji će se izložiti javnoj prodaji, pri čemu u okviru jednog spiska se može naći više različitih vrsta robe iz različitih prekršajnih predmeta.

Javna prodaja objavljuje se u najmanje jednom dnevnom listu koji se distribuira na celom području Republike Srbije. U oglasu mora biti tačno navedeno: gde i kada se održava javna prodaja, podaci o robi koja se prodaje, početna cena, kolika je kaucija, koliko puta se roba izlaže javnoj prodaji, kada je razgledanje robe, kada i u kojim slučajevima se traži dodatna kaucija. Mora se napomenuti

¹ Ćuzović, S. (2013): "Trgovina, principi, struktura, razvoj", Ekonomski fakultet Niš, Niš, str. 121

² Vujaklija, M. (1966): „Leksikon stranih reči i izraza“, Prosveta, Beograd, str. 90

³ Reynolds, K. (1996): Agorics Inc.: Auctions :Going, Going, Gone! A Survey of Auction Types, www.agorics.com/Library/Auctions.html

⁴ Čl. 288 ct. 2 Carinskog zakona (Službeni glasnik Republike Srbije br. 18/2010, 113/2017)

⁵ Čl. 649 st. 2 Uredbe o carinski dozvoljenom postupanju sa robom (Službeni glasnik Republike Srbije br. 93/2010, 68/2018)

da pod robom koja se izlaže prodaji mogu se naći: tekstilna roba, kućanski aparati, mašine, upotrebljavana motorna vozila, alati i sl.

Na javnoj prodaji mogu učestvovati sva lica, kako pravna, tako i fizička. Međutim, ukoliko se prodaje roba za koju su potrebni posebni uslovi za promet, roba se može prodati samo licima koja su registrovana za takve vrste robe.

Svako lice koje je uplatilo kauciju može učestvovati na licitaciji. Kaucija iznosi 30% od početne cene za konkretno vozilo ili robu, koju licitant želi da licitira. Na prvoj javnoj licitaciji mora učestvovati najmanje tri ponuđača koji su položili kauciju, na drugoj javnoj prodaji najmanje dva ponuđača, a ukoliko se roba ne proda na prethodne dve licitacije, vrši se prodaja putem prikupljanja ponuda, a u slučaju da se tada ne proda roba, onda se održava neposredna pogodba.

Roba je prodata na javnoj licitaciji kada lice koje učestvuje na licitaciji ponudi najveću cenu u odnosu na ostale licitante.

Tokom javne prodaje vodi se zapisnik o prodaji koji potpisuju članovi komisije, kupac i prisutni ponuđači, kao i zapisnik o toku licitacije, odnosno zapisnik kako je koji licitant nudio cenu tokom licitacije. Ako lice koje je učestovalo na licitaciji nije zadovoljno načinom vođenja licitacije ili smatra da su načinjene greške u vođenju licitacije može uložiti prigovor u roku od tri dana od dana postavljanja zapisnika o prodaji na oglasnu tablu carinarnice.

Ukoliko se roba ne proda na prvoj licitaciji, održava se druga licitacija gde se početna cena smanjuje za 30% u odnosu na cenu koja je određena kod prve licitacije. Na drugoj licitaciji mogu učestvovati namanje dva učesnika. Ako se roba ne proda ni na drugoj licitaciji vrši se prodaja robe putem prikupljanja ponuda, pri čemu početna cena može se smanjiti najviše 60% od početne cene koja je određena za prvu javnu prodaju. Ukoliko roba nije prodata putem prikupljanja ponuda, pristupa se prodaji robe putem neposredne pogodbe, gde se početna cena može smanjiti za 70% u odnosu na početnu cenu sa prve licitacije.

Lice koje je kupilo robu na licitaciji dužno je da uplati celokupan izlicitirani iznos u roku od osam dana od dana izvršene prodaje robe. Ukoliko kupac ne uplati celokupan iznos izlicitirane robe u navedenom roku, smatra se da je oduštao od kupovine i gubi pravo na položenu kauciju, a roba se ponovo izlaže prodaji. Lice koje je izlicitiralo robu i nije uplatilo pun izlicitirani iznos, nema pravo učešća na sledećoj javnoj prodaji, gde se prodaje ista roba ili vozilo.

Sva sredstva koja su ostvarena putem javne prodaje uplaćuju se u budžet Republike Srbije. Troškovi koji nastaju u vezi javne prodaje podmiruje Uprava carina iz sredstava koji su planirani kao rashod, a to su troškovi iznajmljivanja skladišta ili magacina, troškovi prevoza robe ili vozila, utovara i istovara robe i vozila, troškovi potrošnog materijala za smeštaj i skladištenje oduzete robe.

2. Problemi u javnoj prodaji carinske robe

Javna prodaja carinske robe suočena je sa određenim problemima koji su vezani jednim delom za rad i funkcionisanje same carinske službe, tako da ih možemo nazvati subjektivnim problemima, a drugi su vezani za probleme koji nastaju iz objektivnih razloga.

Javnu prodaju u svim carinarnicama vode carinski službenici koje je odredio rukovodilac carinarnice. Carinski službenici koji vode javnu prodaju nisu obučeni kako i na koji način se vodi javna prodaja, kako se rešavaju sporne situacije koje se dešavaju tokom javne prodaje, kada pojedine učesnike treba isključiti sa javne prodaje, gde moraju sedeti lica koja učestvuju na javnoj prodaji, a gde mogu sedeti ostala lica koji nisu aktivni učesnici u javnoj prodaji.

Najčešće carinski službenici koji vode javnu prodaju, vode je na osnovu iskustva koja su im preneta od predhodnih carinskih službenika koji su vodili javne prodaje. Dešava se da pojedini carinski službenici vode javne prodaje po nekoliko decenija.

Tabela 1: Prihodi od prodaje carinske robe od 2011.g. do 2017.g.

godina	Ostvareni prihod
2011	187.817.519,00
2012	153.475.228,90
2013	96.084.002,00
2014	94.006.955,42
2015	65.915.968,00
2016	125.682.599,20
2017	130.035.611,68

Izvor: Statistički bilten, elektronsko izdanje, br. I-IV 2012.g., I-IV 2014.g., I-IV 2016.g., I-IV 2017.g., Uprava carina, Beograd

Carinska služba Republike Srbije nije napravila poseban pravilnik u kome bi se propisali detalji oko vođenja javne prodaje, postupanje carinskih službenika prilikom vođenja javne prodaje. Uprava carina Republike Srbije trebala je organizovati sastanke sa carinskim službenicima koji vode javne prodaje kako bi se ukazalo na probleme sa kojima se suočavaju carinski službenici prilikom vođenja javne prodaje

Uprava carina Republike Srbije ostvarila je najveći prihod od javne prodaje carinske robe u 2011.g. kada je u budžet uplatila 187.817.519,00 dinara, što je za 49,43% više u odnosu na 2016.g., odnosno više je za 44,43% u odnosu na 2017.g. Posmatrajući ostvarene prihode od prodaje carinske robe može se uočiti da prihodi konstantno opadaju u periodu od 2011.g. do 2015.g., pri čemu dolazi do povećanja prihoda od prodaje carinske robe u 2016.g. i 2017.g., ali je ono manje od prihoda koji je ostvaren 2011.g. i 2012.g.

Jedan od razloga za kontinuirano smanjenje prihoda od prodaje carinske robe može biti kada „carinski službenik u referatu prodaje robe dogovara se sa licem koje je učestvovalo na licitaciji kako i na koji način da napravi spisak robe“⁶. Carinski službenik iz referata prodaje robe dogovara se sa učesnikom licitacije koja će roba biti na određenom spisku, šta će sadržati konkretni spisak robe, tako da mogu se dogovoriti da na određenom spisku bude obuća i tekstil, na drugom spisku obuća i tehnička roba, na sledećem spisku alati i delovi za motorna vozila.

Pored problema koji postoje u samoj carinskoj službi, mora se ukazati na probleme koji postoje van carinske službe, a vezani su za prodaju carinske robe i vozila. Često se dešava da na javnim prodajama carinske robe i vozila učestvuju organizovane grupe koje su svoj posao vezale samo za kupovinu carinske robe na javnim prodajama koje organizuju carinarnice. Dešava se da organizovane grupe pre održavanja javne prodaje u carinarnici, obavljaju nazvanične javne prodaje pre održavanja zvanične javne prodaje u carinarnici gde dogovaraju kupovinu određene robe, pri čemu prilikom učestvovanja na zvaničnoj javnoj prodaji minimalno podižu cene ili namerno ne učestvuju u licitiranju robe, kako bi se početna cena što više smanjila i kupovala roba i vozila putem neposredne pogodbe.

Tabela 2: Broj prodatih vozila i prosečna cena prodatih vozila u dinarima u periodu od 2011.g. do 2017.g.

Godina	Broj prodatih vozila	Prosečna cena prodatih vozila
2011	1244	102.247,15
2012	975	75.462,15
2013	973	69.409,97
2014	483	81.605,53
2015	637	61.916,60
2016	1343	54.780,08
2017	1035	66.892,05

Izvor: Statistički bilten , elektronsko izdanje, br. I-IV 2012.g., I-IV 2014.g., I-IV 2016.g., I-IV 2017.g., Uprava carina, Beograd

3. Elektronska prodaja carinske robe

Elektronska aukcija razvila se sa razvojem interneta. Elektronska trgovina u okviru koje se nalazi elektronska aukcija odvija se “putem elektronskog trgovin-

⁶ Nikolić, Đ. (2011): „Korupcija u robnim carinskim ispostavama, carinsko-prekršajnom i upravnom postupku i referatu prodaje robe, Bezbednost br. 3/2011, Kriminalističko policijska akademija, Beograd, str. 215

skog sistema kao što je Internet i druge kompjuterskemreže”⁷. Elektronska aukcija je poseban oblik elektronske trgovine kojikarakteriše veći broj potencijalnih kupaca, visok stepen neizvesnost ili velika brzina izvršenja⁸. Jedan od načina koji može doprineti bržoj i efikasnijoj prodaji carinske robe predstavlja elektronska prodaja carinske robe putem interneta. Predlaže se jedno idejno rešenje prodaje carinske robe putem interneta, koje do sada nije primenjivano, ni korišćeno. Uprava carina Republike Srbije seduje web stranicu na internetu, zato se predlaže da preko portala vrši prodaju oduzete carinske robe. Idejno rešenje koje se daje biće jednostavno, pristupačno za korisnike i neopterećeno suvišnim informacijama, ali mora sadržati detaljno uputstvo za sve korisnike portala. Prilikom logovanja (prijavljivanja) korisnika, na portalu moraju postojati uslovi koje treba da ispuni korisnik ukoliko želi da koristi portal za prodaju carinske robe.

Elektronska prodaja carinske robe može se podeliti u tri segmenta:

- pripremni
- licitacija
- završni.

U pripremnom segmentu vršiće se registracija, verifikacija i potvrda identiteta učesnika licitacije. Registracija za svako pravno ili fizičko lice vršiće se jednom, pri čemu korisnik dobija alias, neku vrstu pristupnog koda, tako da će moći učestvovati u svim željenim licitacijama. Registracija učesnika vršiće se putem internet portala, a na osnovu digitalnog potpisa, elektronske lične karte.

Pravno ili fizičko lice moraće pravovremeno da se registruje, kako bi omogućilo carinskom službeniku da izvrši proveru istinitosti datih podataka preko nadležnih službi (Ministarstvo unutrašnjih poslova, Agencija za privredne registre i sl.). Potvrda identiteta pravnog ili fizičkog lica vršiće se slanjem e-mail-a na registrovani broj ili adresu. Pravno ili fizičko lice nakon dobijanja poruke, unosi generisani slogan iz poruke i aktiviraće se pristup portalu licitacije.

Portal licitacije ili prodaje carinske robeosmišljen je da izgleda kao što se vidi na slici 1, tako da bi omogućio korisniku da preko osnovne strane licitacije, izvrši prijavu za licitaciju, pogleda aktuelne licitacije, prethodne licitacije, zakazane licitacije, vrši određene pretrage, pogleda šta je potrebno podneti od dokumentacije i sl. Na osnovnoj strani elektronskih licitacija davaće se željeni podaci učesnicima licitacije, objašnjenja, poruke.

⁷ Unković, M, Stokić, B. (2011): “Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 191

⁸ Peček, M. (2008): “Elektronička reverzna aukcija kao efikasno sredstvo unapredjenja postupka nabavke”, Ekonomski misao i praksa br. 2/2008, Univerzitet u Dubrovniku, Dubrovnik, str. 218

Izvor: autori

Slika 1: Početna strana licitacije ili prodaje crinske robe

Nakon procesa registracije i verifikacije naloga, zainteresovano lice moći će ostvariti uvid u carinsku robu koja se izlaže prodaji i to ulaskom u aktuelne licitacije, pri čemu ostvaruje uvid u sve ponuđene predmete na licitaciji, vrši uvid u fotografije koje će biti priložene uz odgovarajući predmet. Mora se napomenuti da za svaki predmet, a naročito kod motornih vozila i gradevinskih mašina biće potrebno priložiti više slika, biće potrebno uneti podatke da li je vozilo havarijano ili nije, kolika je kilometraža na vozilu i sl.

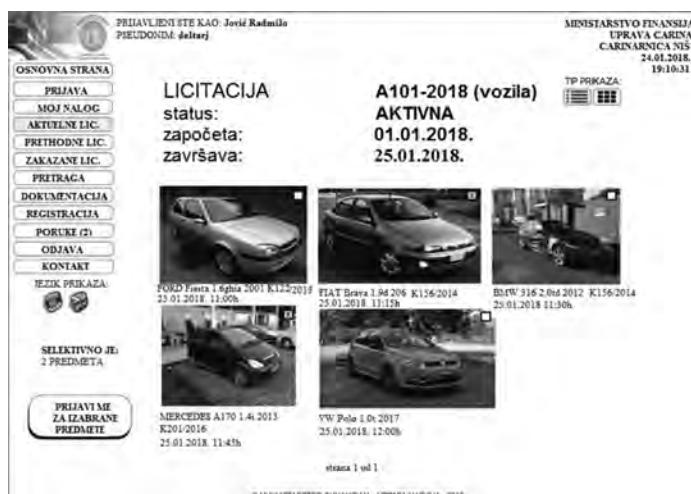
Izvor: autori

Slika 2: Aktuelne licitacije i pregled carinske robe koja se nudi na licitaciji

Nakon uvida u izložene predmete licitacije (slika 2), učesnik licitacije odlučuje za koji konkretni predmet želi izvršiti uplatu kaucije, ili želi uplatiti kauciju za svaki ponuđeni predmet na licitaciji. Učesnik licitacije moraće tačno navesti koji konkretni predmet licitacije želi da licitira, bez obzira da li se radi o vozilu, delovima vozila, motociklu, tekstilu, odeći, obući.

Uplata kaucije moraće se izvršiti nekoliko dana pre zakazivanja licitacije. Nakon provere pristiglih uplata, ovlašćeni carinski službenik odobravaće zainteresovanom licu da učestvuje na licitaciji, tako što mu dodeljuje pristupnu šifru za licitaciju i to samo za one predmete za koje je izvršena uplata kaucije.

Na osnovu uplaćene kaucije pravno ili fizičko lice na portalu u delu aktuelne licitacije moći će da licitira samo one predmete za koje je uplatilo kauciju i na osnovu toga u tačno zakazano vreme licitacije moraće da se aktivira kao učesnik licitacije. Kako se vidi na slici 3 učesnik licitacije za konkretno vozilo videće koliko ima prijavljenih lica za licitaciju, do koliko traje licitacija, kao i koja je trenutno ponuđena cena za konkretno vozilo.

Izvor: autori

Slika 3: Učestvovanje na licitaciji

Učesnik licitacije moći će kod carinske robe koja se nudi na licitaciji detaljno da pogleda fotografije predmeta koji se izlažu elektronskoj prodaji. Same fotografije predmeta smanjuje troškove učesniku elektronske prodaje carinske robe, jer neće morati da dolazi da fizički pogleda određeno carinsku robu u carinarnicu koja vrši prodaju robe. Na slici 3 učesnik licitacije moći će pogledati slike vozila ili robe koja će se nuditi na licitaciji, a ukoliko bi se opredelio da detaljno pogleda neko vozilo ili robu, moraće da uplati kauciju i udje u drugu opciju gde će videti vozilo ili robu sa slikama sa više strana.

Izvor: autori

Slika 4: Detaljan prikaz motornog vozila koje se izlaže prodaji

Carinarnica koja elektronski prodaje carinsku robu trebaće što tačnije da prikaže robu koju prodaje, tako da fotografije moraju da budu jasne, moraće tačno da se vidi kakva je roba, u kakvom je stanju, o kojoj marki robe se radi i sl. Veoma je značajno da na samom portalu prilikom prodaje konkretnog motornog vozila bude prikazano više slika o samom motornom vozilu, naročito izgled unutrašnjosti motornog vozila, da bude prikazan motor konkretnog vozila koje se licitira i sl. (slika 4).

Izvor: autori

Slika 5: Prikaz licitacije u toku

Učesnik licitacije imaće uvid kako teče tok licitacije, koliko je ostalo vremena do kraja licitacije, kao i mogućnost da ponudi svoju cenu (slika 5). Vreme trajanja licitacije određivaće sama Uprava carina Republike Srbije, jer uvek se postavlja pitanje koje je to optimalno vreme trajanja licitacije, da li je to jedan sat, nekoliko sati, jedan dan, nekoliko dana.

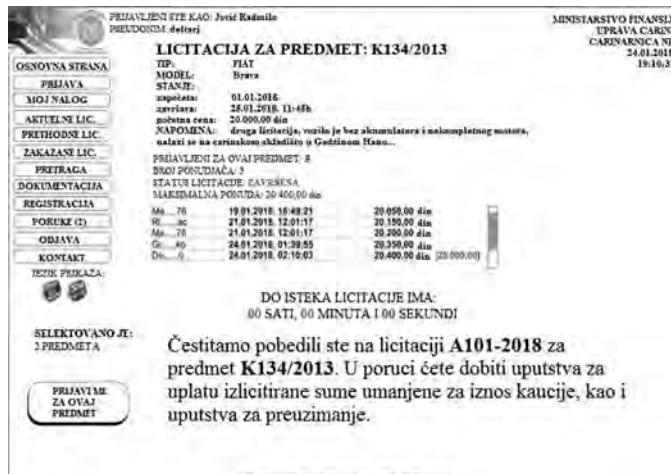
Radi efikasnosti prodaje carinske robe predložiće se da licitacija traje jedan sat po konkretnom predmetu. Veoma je značajno da vreme održavanja elektronske licitacije za svaki predmet mora biti različito, kako bi na licitaciji učestvovalo što više učesnika, jer ukoliko bi se licitacije održavale po svim predmetima u isto vreme, to bi predstavljalo problem za one učesnike koji bi želeli da licitiraju robu po više predmeta.

Nakon završetka licitacije, na portalu za konkretni predmet licitacije, javljaće se poruka (slika 6) na kojoj će se videti da li je učesnik licitacije ponudio najvišu cenu i da li je na osnovu toga pobedio na licitaciji ili nije.

Na završnom ekranu prikazaće se tok licitacije, koji će kasnije biti vrlo bitan, jer će se on štampati i predaće se kupcu robe. Ujedno na završnom ekranu pokazuje se po kojoj ceni je konkretna carinska roba prodata. Izveštaj koji će se elektronskim putem dati ne otkriva lični identitet kupca, već će prikazati ko je sa kojom šifrom ponudio najveću cenu.

Ukoliko je lice koje je učestvovalo na licitaciji ponudilo najvišu cenu, daće se uputstvo kako može preuzeti carinsku robu obavestiće se da mora u određenom roku da uplati dodatni iznos do izlicitirane sume, kako bi mogao da preuzme carinsku robu.

Lica koja nisu izlicitirala robu, odnosno koja nisu ponudila najvišu cenu na licitaciji, dobiće informaciju kako će im se vratiti kaucija.

Izvor: autori

Slika 6: Završetak licitacije i prodaja vozila

Lice koje je ponudilo najvišu cenu na licitaciji nakon uplate celokupne izlicitirane sume, moći će preuzeti carinsku robu od carinarnice. Lice koje je ponudilo najvišu cenu na licitaciji, a ne uplati celokupan iznos izlicitirane sume neće moći preuzeti carinsku robu i propašće kaucija koju je uplato za konkretnu carinsku robu koju je licitirao. Uplatom kompletног izlicitiranog iznosa i preuzimanjem carinske robe koja je bila predmet licitacije, okončava se konkretna licitacija.

4. Uslovi i prednosti elektronske prodaje carinske robe

Elektronski način prodaje carinske robe predstavlja specifičan i nov način prodaje carinske robe koji zahteva odrđenu pripremu i sticanje adekvatnih uslova za njegovu primenu.

Potrebno je radi primene elektronske prodaje carinske robe izmeniti carinski zakon u kome bi se predvidela mogućnost elektronske prodaje carinske robe, odnosno prodaje carinske robe putem interneta.

Nakon promene carinskog zakona, neophodno je izmeniti Uredbu o carinski dozvoljenom postupanju sa robom u kome bi se propisala kompletна procedura vezana za način elektronske prodaje carinske robe. Mora se naglasiti da ukoliko želi da se uvede elektronska prodaja carinske robe, ona ne isključuje mogućnost prodaje robe putem javnog nadmetanja.

Uprava carina Republike Srbije mora izvršiti tehničke pripreme kako bi se elektronska prodaja obavljala brzo, efikasno i sigurno. Potrebno je da Uprava carina zakupi internet stranicu preko koje bi se vršila elektronska prodaja carinske robe, neophodno je zaštiti kompletan informacioni sistem carinske službe kako nebi dolazilo do toga da lica koja neučestvuju na elektronskoj prodaji carinske robe neovlašćeno upadaju u carinski informacioni sistem. Uprava carina treba da obezbedi adekvatnu opremu kojom bi se pratila elektronska prodaja carinske robe i unosili potrebni podaci koji su važni za uspešno vođenje i održavanje elektronskih licitacija. Ujedno carinska služba treba tražiti dejnorušenje kakoinako jinači treba da izgleda elektronska prodaja oduzete carinske robe, a u prethodnom delu rada, dato je jednoidejnorušenje kako bi mogao da izgleda portal zaprodaju oduzete carinske robe.

Carinska služba Republike Srbije mora obučiti carinske službenike kako i na koji način da unose podatke na portalu ili internetu za carinsku robu koja će biti izložena prodaji, kako da odobre licima učešće na licitaciji ukoliko su ispunili uslove za njeno učešće, na koji način da rešavaju eventualne sporne situacije prilikom licitacije, na koji način izdavati i popuniti zapisnike i druga dokumenta ukoliko se ona izdaju elektronskim putem.

Carinska služba Republike Srbije treba putem sredstava javnog informisanja i preko svog portala upoznati potencijalne učesnike o načinu elektronske prodaje carinske robe, kako i na koji način se obavlja elektronska prodaja carinske robe,

šta je potrebno imati od kompjuterske opreme za učestvovanje na elektronским licitacijama, kojim propisima je regulisana elektronska prodaja carinske robe i sl.

Prednosti elektronske prodaje carinske robe ogledaju se u sledećem:

- carinski službenici ne dolaze prilikom licitacije u direktnu vezu sa učešnicima licitacije;
- carinski službenici nisu upoznati ko sve od lica učestvuje na licitaciji;
- carinski službenik ne može da utiče na tok licitacije;
- licitacije se mogu zakazivati u vrlo kratkim terminima;
- na licitaciji može učestvovati veći broj učesnika;
- ne postoji mogućnost uticaja jednog učesnika licitacije na drugog učesnika licitacije;
- ne mogu organizovane grupe održavati licitacije pre održavanja javne licitacije, jer se neznako će sve učestvovati na licitaciji;
- može se očekivati veći priliv sredstava u budžet;
- smanjiće se korupcija u carinskoj službi koja je vezana za prodaju carinske robe;
- smanjiće se troškovi prodaje robe, jer neće biti oglasa u dnevnim novinama,
- smanjiće se troškovi kancelarijiskog materijala, zato što će se dokumenta izdavati elektronskim putem.

Elektronska prodaja carinske robe dovodi do daljeg unapređenja rada carinske službe u pogledu njene modernizacije i digitalizacije, što u većoj meri približava carinsku službu Republike Srbije usklađivanju sa carinskim procedurama i carinskim postupcima Evropske unije, a ujedno doprinosi primeni i ostvarivanju uslova iz Poglavlja 29-Carinska unija.

Zaključak

Elektronska prodaja carinske robe predstavljala bi još jedan od sistema koji bi doprineli modernizaciji carinske službe. Pored razvoja informacionog sistema i carinskih postupaka koji ubrzavaju carinske procedure, kao jedan od značajnih faktora za dalji razvoj i unapređenje carinske službe Republike Srbije bila bi elektronska prodaja carinske robe ili prodaja carinske robe putem interneta.

Razvoj i primena elektronskog načina prodaje carinske robe doveo bi do mogućnosti da veći broj ljudi koji poseduju kompjutere i priključeni su na internet učestvuje na licitacijama, što dovodi do veće konkurentnosti prilikom kupovine carinske robe koja je izložena prodaji. Elektronski način prodaje robe sprečio bi organizovane grupe da ciljano smanjuju početnu cenu robe, tako što utiču na namerno propadanje prve i druge licitacije. Ujedno može se pretpostaviti da bi većina carinske robe bila kupljena na prvoj licitaciji, što može usloviti kup-

vinu carinske robe po višim cenama i može doprineti većem prilivu sredstava u budžet.

Modernizacija prodaje carinske robe dovela bi do brže prodaje carinske robe, što bi uslovilo smanjenje troškova skladištenja carinske robe koja je oduzeta na osnovu carinskih prekršaja, a sa druge strane može dovesti do povećanja prihoda od prodaje robe, jer roba bi se prodavala po znatno većim cenama od početnih, a smanjili bi se troškovi skladištenja carinske robe. Ujedno elektronska prodaja carinske robe doprinela bi smanjenju korupcije u carinskoj službi, jer ne postoji direktna veza između carinskog službenika i učesnika licitacije prilikom prodaje carinske robe.

Sistem elektronske prodaje robe može se primeniti ne samo kod Uprave carina Republike Srbije, već se uspešno može primeniti i kod drugih državnih organa, s tim što bi se elektronska prodaja robe morala prilagoditi propisima i uslovima koji su važeći za konkretan državni organ. Državni organi koji bi mogli primeniti elektronsku prodaju robe su Poreska uprava, sudovi, tržišna inspekcija i sl.

Literatura

- Carinski zakon (Službenik glasnik Republike Srbije br. 18/2010, 113/2017)
- Ćuzović, S. (2013): "Trgovina, principi, struktura, razvoj", Ekonomski fakultet Niš, Niš,
- Nikolić, Đ. (2011): „Korupcija u robnim carinskim ispostavama, carinsko-prekršajnom i upravnom postupku i referatu prodaje robe, Bezbednost br. 3/2011, Kriminalističko policijska akademija, Beograd
- Peček, M. (2008): "Elektronička reverzna aukcija kao efikasno sredstvo unapredjenja postupka nabavke", Ekonomski misao i praksa br. 2/2008, Univerzitet u Dubrovniku, Dubrovnik, str. 215-236
- Reynolds, K. (1996): Agorics Inc.: Auctions: Going, Going, Gone! A Survey of Auction Types, www.agorics.com/Library/Auctions.html
- Statistički bilten, elektronsko izdanje, br. I-IV 2012.g., I-IV 2014.g., I-IV 2016.g., I-IV 2017.g., Uprava carina, Beograd
- Unković, M, Stokić, B. (2011): "Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 191
- Uredba o carinski dozvoljenom postupanju sa robom (Službeni glasnik Republike Srbije br. 93/2010,....., 68/2018)
- Vujaklija, M. (1966): „Leksikon stranih reči i izraza“, Prosveta, Beograd, str. 90

Expert article
Received 18.12.2018.
Approved 12.03.2019.

DIGITIZATION OF SALE OF THE CONFISCATED CUSTOMS GOODS IN CUSTOMS SERVICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: *The confiscated customs goods and the goods that were taken out for the benefit of the state are sold by the customs offices in accordance with the Customs Law and the Decree on customs clearance of goods. The manner of sale of customs goods by the customs offices has not changed for decades and is done exclusively through public sale, that is, at public biddings held in customs offices throughout the Republic of Serbia.*

Sale of customs goods through auction, i.e. public sales in the customs offices are confronted with certain problems including the following: the lack of training of customs officers to conduct bids, inexperience of customs officers in the way of bid management, the negotiation of the bidders regarding the bidding of goods in order to avoid buying at the first bids and wait for the purchase of goods through a direct contract, where the starting price is significantly lower; the existence of organized groups that by their participation in bids do not allow other participants to take part in public bidding. The problems identified in the public sale of customs goods have resulted in a lower payment of funds into the budget due to the purchase of goods and vehicles at significantly lower price.

The sale of the confiscated goods and vehicles that would be organized via the Internet is one of the possibilities that can significantly reduce problems when selling customs goods and vehicles in the era of digitization, Internet development and electronic data processing.

Selling goods via the Internet can contribute to faster and more efficient sale of customs goods and vehicles, generating higher revenues from the sale of the confiscated goods, allowing more bidders to participate in bids, the persons participating in bids are known only to customs authorities, but not to other participants.. At the same time, the sale of goods via the Internet would contribute to the modernization of the customs service as a whole.

Keywords: *Customs administration, customs office, customs goods, sales of goods, internet*

SPISAK RECENZENATA / LIST OF REVIEWERS

Prof. dr BABIĆ Blagoje – Srbija
Prof. dr BALTEZAREVIĆ Vesna – Srbija
Prof. dr BAZIĆ Milojko – Srbija
Dr BOGIĆEVIĆ Jasmina, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr BOŠKOVIĆ Jelena – Srbija
Prof. dr BOŽOVIĆ Jelena – Srbija
Prof. dr CVETKOVSKI Tatjana – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Drago – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Janko – Srbija
Prof. dr ĆALOVIĆ Dragan
Prof. dr DAMJANOVIĆ Mijat – Srbija
Prof. dr DAVIDOV Vladimir – Rusija
Prof. dr DE MONSERAT LJAJRO Marija – Argentina
Prof. dr DUGALIĆ Veroljub – Srbija
Prof. dr ĐURĐEVIĆ Dragan – Srbija
Doc. dr ĐURIĆ Zlata – Srbija
Prof. dr ETINSKI Rodoljub – Srbija
Doc. dr GAVRILOVIĆ Ana – Srbija
Prof. dr GRBIĆ Vladimir – Srbija
Prof. dr GRUJIĆ Biljana – Srbija
Prof. dr ILIĆ Radan – Srbija
Prof. dr ISAKOVIĆ Smiljka – Srbija
Prof. dr IVANOVIĆ M. Olja – Srbija
Prof. dr JAKŠIĆ Dejan – Srbija
Prof. dr JEROTIJEVIĆ Zoran – Srbija
Prof. dr JOVANOVIĆ Tomislav – Srbija
Doc. dr JOVIČIĆ Aleksandar – Srbija
Doc. dr JOVIĆ Vojislav – Srbija
Akademik KAMBOVSKI Vlado – Makedonija
Prof. dr KOMARISOV Vladimir S. – Rusija
Prof. dr KOVAČ Oskar – Srbija
Dr LABOVIĆ Dragana, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr LAĐEVAC Ivona – Srbija
Dr LANGOVIĆ Zlatko, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr LANGOVIĆ-MILIĆEVIC Ana – Srbija
Msc LAZAREVIĆ Aleksandra – Srbija
Prof. dr LAZAREVIĆ Žarko – Slovenija
Prof. dr LENGTHARTOVA Jana – Slovačka

- Prof. dr LESAKOVA Dagmar – Slovačka
Prof. dr LJUBOJEVIĆ Ratko – Srbija
Dr LJUMOVIĆ Isidora, viši naučni saradnik – Srbija
Doc. dr MANDARIĆ Marija – Srbija
Prof. dr MARINKOVIĆ Darko – Srbija
Prof. dr MILANOVIC R. Milan – Srbija
Dr MILIĆEVIĆ Snežana, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr MILISAVLJEVIĆ Momčilo – Srbija
Prof. dr MILIVOJEVIĆ Tatjana – Srbija
Prof. dr MILOVANOVIĆ Goran – Srbija
Prof. dr MILJKOVIĆ D. Strahinja – Srbija
Prof. dr MILJKOVIĆ Dejan – Srbija
Doc. dr MITROVIĆ Ranka – Srbija
Prof. dr NIKODIJEVIĆ Dragan – Srbija
Doc. dr NIKOLIĆ Marija – Srbija
Doc. dr NOVAKOVIĆ Dragana – Srbija
Prof. dr NOVAKOVIĆ Ivan – Srbija
Akademik OCIĆ Časlav – Srbija
Prof. dr OZGERCIN Kevin V. – SAD
Prof. dr PAP Norbert – Mađarska
Prof. dr PARK Sung-Do – Nemačka
Prof. dr PAUNKOVIĆ Džejn – Srbija
Prof. dr PAVLOVIĆ Milivoje – Srbija
Prof. dr PAVLOVIĆ Vladan – Srbija
Doc. dr PETROVIĆ Daliborka – Srbija
Prof. dr PETROVIĆ Marko – Srbija
Prof. dr PETROVIĆ Zdravko- Srbija
Doc. dr POPOV Dejan – Srbija
Prof. dr POPOVIĆ Blaženka – Srbija
Prof. dr PRVULOVIĆ Vladimir – Srbija
Dr RABRENOVIĆ Mihajlo, vanredni profesor –Srbija
Dr RADIČEVIĆ-DRAGIČEVIĆ Tatjana, vanredni profesor –Srbija
Prof. dr RADOSAVLJEVIĆ Ivan – Srbija
Doc. dr RADOŠEVIĆ Igor – Srbija
Doc. dr RADOVIĆ-STOJANOVIC Jelena – Srbija
Prof. dr RAKAS Smilja – Srbija
Prof. dr RAKIĆ Beba – Srbija
Prof. dr RAKIĆ Mira – Srbija
Prof. dr RISTANOVIĆ Vladimir – Srbija
Prof. dr RISTIĆ Lela– Srbija
Prof. dr RIZNIĆ Dejan – Srbija
Prof. dr SALVATORE Dominik – Italija

Prof. dr SIMIĆ Nataša, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr STEFANOVIĆ Vidoje – Srbija
Prof. dr STEVANOVIĆ Tatjana – Srbija
Prof. dr STOJANOVIĆ Biljana – Srbija
Prof. dr STOJANOVIĆ Vladica – Srbija
Prof. dr ŠANARON Žan Žak – Francuska
Prof. dr ŠARIĆ Branko – Srbija
Prof. dr ŠKULIĆ Milan – Srbija
Prof. dr TANČIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr TERZIĆ Aleksandra – Srbija
Prof. dr TODIĆ Dragoljub – Srbija
Prof. dr VELJOVIĆ Alempije – Srbija
Prof. dr VESELINOVIĆ Petar – Srbija
Prof. dr VUJIČIĆ Milan – Srbija
Prof. dr VUKONJANSKI-BOKINČOV Igor – Srbija
Prof. dr VUKOVIĆ Darko – Srbija
Prof. dr VUKSANNOVIĆ Emilija – Srbija
Dr ŽUNIĆ Dragiša, vanredni profesor – Srbija

OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU

I UPUTSTVO ZA AUTORE

I. OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU

1. Opšte. – „Megatrend revija“ je naučno glasilo Megatrend univerziteta (Megatrend University).

Časopis je, prema klasifikaciji CEON visoko pozicioniran kao vodeći nacionalni naučni časopis u Republici Srbiji (M51) i prema klasifikaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (M52).

„Megatrend revija“ izlazi od 2004. godine, na srpskom i engleskom jeziku. Otvorena je za sve kvalitetne radove i autore iz čitavog sveta. Ima međunarodnu redakciju i međunarodni izdavački savet. Putem razmene i na druge načine, stiže do čitalaca i van granica Srbije.

Časopis „Megatrend revija“ je interdisciplinarni časopis iz oblasti društvenih nauka, u kojem se objavljaju radovi iz sledećih tematskih oblasti:

- Ekonomija
- Pravo
- Politika i bezbednost
- Menadžment i marketing
- Međunarodni odnosi
- Javne politike
- Informaciono društvo

2. Recenzije. - Svaki rad se recenzira od strane dva recenzenta. Radovi su podložni proveri na plagijat.

Rad koji dobije pozitivnu recenziju oba recenzenta objavljuje se u skladu sa standardnom kategorizacijom radova u naučnim časopisima kao: originalni naučni rad, pregledni naučni članak, stručni članak, saopštenje ili osvrt, prikaz knjige i prevod.

O kategorizaciji rada odlučuju recenzenti i glavni urednik, s tim da se u slučaju sumnje prihvata rešenje koje je povoljnije za autora (ako je jedan recenzent kategorisao rad na jedan, a drugi recenzent na drugi način, prihvatiće se viša kategorizacija).

U slučaju da jedan recenzent predloži da se rad objavi, a drugi da se ne objavi, rad se daje na recenziju trećem recenzentu i njegova odluka je konačna.

3. Anonimnost autora i recenzenta. - Redakcija se strogo drži pravila o međusobnoj anonimnosti autora i recenzenta. Drugim rečima, recenzenti ne znaju ko je i odakle je autor rada, kao što ni autor ne zna imena recenzenta. Pored ostalog, autor koji nije zadovoljan načinom na koji su recenzenti vrednovali njegov rad, ima pravo da dobije na uvid recenzije, ali bez imena recenzenta.

II. ORIGINALNOST RADA I BORBA PROTIV PLAGIJATA

Molimo autore da imaju u vidu sledeće.

1. Pisana potvrda o tome da je rad originalan. - Prilikom dostavljanja rukopisa autor je dužan da u pisanim obliku potvrdi da je njegov rad originalan, tj. da već nije negde drugde objavljen. Radovi koji budu poslati bez pisane potvrde autora o tome da je reč o originalnom delu, neće biti uzimani u obzir.

2. Rad koji je već negde prethodno objavljen. - Ako iz nekog razloga kandiduje rad koji je već negde objavljen (u inostranstvu, na stranom jeziku), autor je dužan da precizno navede gde je rad objavljen (u kom časopisu, kom broju, na kojim stranama) i da priloži pisano saglasnost redakcije časopisa u kome je rad prvobitno objavljen. Ukoliko su ispunjeni ovi uslovi, a Redakcija „Megatrend revije“ (dalje: „Revija“) zaključi da je rad iz nekog razloga posebno interesantan i da ga treba objaviti, rad će biti objavljen, s tim što će biti naznačeno gde je prvi put objavljen i da se štampa uz odobrenje.

Ukoliko je, međutim, rad već negde objavljen, a predat je za objavljinanje u „Reviji“ bez informacije o tome, rad neće biti objavljen. Uz to, kao sankcija za nekorektan odnos, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor na nekorektan način pokušao da ponovo objavi isti rad. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“

3. Plagijat. - U slučaju da redakcija „Revije“ sama ili posredstvom recenzenta otkrije da je rad koji je predat za objavljinanje plagijat, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor predao rad koji je plagijat, i biće navedeno originalno delo iz kog je plagijat uzet. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“. Po potrebi, biće obavešteni autor čiji je rad prepisan odn. redakcija časopisa u kome je objavljen originalni rad.

III. UPUTSTVO ZA AUTORE

Radove treba pripremiti u skladu sa sledećim uputstvom:

1. Rukopis

Rukopis se predaje u elektronskom obliku (MS Word). Predviđeni format stranice je A4, font Times New Roman (veličina 12 pt za tekst, uključujući i apstrakt, bez proreda. Radovi na srpskom jeziku se dostavljaju u srpskoj latinici. Rad se šalje na e-mail adresu: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

Uz rad se obavezno dostavlja i pisana izjava autora o tome da je rad originalno delo (potpisana i skenirana izjava).

Uslov da rad uđe u proceduru recenziranja jeste da u potpunosti zadovoljava tehničke kriterijume koji su propisani ovim uputstvom. Rad mora biti lektorisan, tj. mora da zadovoljava jezičke i pravopisne standarde srpskog odnosno engleskog jezika.

2. Broj autora

Prednost imaju članci koje je napisao samo jedan autor (autor pojedinac), ali redakcija sprovodi aktuelne propise (*Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja, i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS br. 24/2016 i 21/2017), po kojima se rad prihvata ako nema više od tri koautora.

3. Jezik

Tekst se predaje na srpskom ili engleskom jeziku. Ako bude prihvaćen, biće objavljen na jeziku na kome je predat.

Izuzetno, redakcija ima pravo da zbog posebno opravdanih razloga odluči da se tekst koji je predat na srpskom prevede i objavi na engleskom jeziku, ili obrnuto.

4. Obim

Članak treba da ima približno 30.000 slovnih znakova, računajući i beline (1 autorski tabak). On može da bude i nešto kraći odn. nešto duži, s tim da broj slovnih znakova sa belinama ne bude manji od 20.000 niti veći od 45.000.

Iz naročito opravdanih razloga (poseban društveni značaj teme, koautorstvo nekoliko međunarodno priznatih naučnika i sl.), redakcija izuzetno može dozvoliti i objavljivanje članka većeg obima, ali ne većeg od 2,5 autorska tabaka (75.000 slovnih znakova).

5. Tabele i formule

Tabele praviti isključivo alatom za tabele u programu MS Word. Tabele moraju da imaju naslove i biti numerisane arapskim ciframa.

Formule raditi uz pomoć editora formula u programu MS Word.

6. Grafički prilozi i fotografije

Grafički prilozi mogu se predati nacrtani na papiru ili u elektronskom obliku. Kada se crteži predaju u elektronskom obliku, to treba da je u nekom od sledećih formata: EPS, AI, CDR, TIF ili JPG. Ako autor ne zna ili koristi neki specifičan program, potrebno je da se dogovori o formatu zapisa sa tehničkim urednikom. **Ne treba crtati crteže u programu MS Word!**

Fotografije moraju biti jasne, kontrastne i neoštećene. Autoru se ne preporučuje da slike skenira sam, već da taj osetljivi posao prepusti redakciji.

Ako u verziju na papiru nisu uključeni crteži i fotografije, moraju se jasno obeležiti mesta gde treba da se nalaze. Oznake u tekstu moraju se poklapati sa onima na priloženim slikama (ili fajlovima).

Crteži i fotografije moraju da imaju potpise i da budu numerisani arapskim ciframa.

7. Organizacija rukopisa

Članak mora da sadrži sledeće elemente i to ovim redom:

1. Podatke o autoru. - Ime i prezime, zvanje (titula) autora, naziv institucije u kojoj je autor zaposlen (afilijacija); obavezno navesti e-mail adresu autora.

2. Naslov rada. - Naslov treba da je jasan i precizan.

3. Sažetak (apstrakt). - To je kratak informativni prikaz sadržaja članka, koji sadrži cilj istraživanja, metode, rezultate i zaključak. Treba da je na istom jeziku na kome je napisan i sam rad. U pogledu obima, treba da ima od 100 do 250 reči odn. 4 do 8 rečenica ili od jedne trećine do polovine štampane strane i da stoji između naslova rada i ključnih reči, nakon kojih sledi tekst članka.

4. Ključne reči. - Predstavljaju termine ili fraze koji najbolje opisuju sadržaj članka. Dozvoljeno je navesti do pet reči odn. fraza.

5. Tekst članka. - Centralni deo predstavlja tekst članka u kojem autor uz upotrebu odgovarajuće aparature obrađuje određeni naučni problem.

6. Popis korišćene literature. - Posle teksta članka, daje se popis korišćene literature i to abecednim redom po prezimenima autora.

Popis se daje prema Uputstvu za citiranje, s tim da se godina izdanja stavlja odmah iza imena autora odn. urednika. Na kraju navođenja članka ili rada u zborniku navode se stranice na kojima se nalazi citirani rad.

Primeri:

- Knjiga: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London

- Poglavlje u knjizi više autora: Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford

- Članak: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

Radovi istog autora navode se hronološkim redom, a ako se navodi više radova istog autora objavljenih u istoj godini, uz godinu izdanja dodaju slova "a", "b", "c" itd.

Primeri:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuria ius oritur. Are We Mowing towards International Legitimation of Forceable Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30

- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forceable Humanitarian Countermeasures and Opinio Necessitatis", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Rezime (Summary). - Na samom kraju daje se rezime tj. sažetak rada, koji može biti isti kao i sažetak (apstrakt), ali može biti i nešto većeg obima, ali ne više od 1 strane. Ako je rad pisan na srpskom jeziku, obavezno se dostavlja rezime na engleskom jeziku.

8. Nivoi naslova. - Zavisno od konkretnog teksta naslovi imaju različite nivoe, s tim da se koristi sledeći metod:

1. Prvi nivo naslova

(sredina, regular, bold, arapski brojevi)

1.1. Drugi nivo naslova

(sredina, italic, arapski brojevi)

1.1.1. Treći nivo naslova

(iznad početka pasusa, italic, arapski brojevi)

Za slučaj da ipak nešto nije jasno, autorima se savetuje da pogledaju pretvodne brojeve „Megatrend revije“ ili da se obrate direktno sekretaru ili tehničkom uredniku časopisa.

Redakcija zadržava pravo da, u zavisnosti od specifičnosti teksta, a u cilju njegove bolje preglednosti, uredi naslove na nešto drugačiji način, ostajući u osnovnim okvirima izložene deobe naslova.

9. Citiranje. - Korišćenu literaturu citirati prema niže izloženom uputstvu za citiranje.

10. Adresa redakcije. - Radovi se šalju u elektronskoj formi na sledeću e-mail adresu: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

Redakcija „Megatrend revije / Megatrend Review“
Megatrend univerzitet
Bulevar maršala Tolbuhina 8
11070 Beograd

Telefon redakcije: 011/220 31 50.

IV. UPUTSTVO ZA CITIRANJE**1. Opšta pravila**

1. Ime autora. - Navodi se prvo prezime, pa ime autora. Ako postoji srednje slovo, ono se navodi između prezimena i imena.

Primer: Shaw N. Malcolm

2. Više autora. - Ako postoji više autora rada, razdvajaju se zapetama.

Primer: Simma Bruno, Alston Philip

Ako je više od 3 autora rada, navodi se prezime i ime samo prvog autora i dodaje se kurzivom (italikom) et al. (od *et alia*).

Primer: Henkin Louis *et. al.* (1993): *International Law: cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Strane. - Kada se navodi određena strana (knjige, članka), ona se navodi samo brojem bez ikakvih dodataka (s., str., p., pp., ctp., S., i sl.).

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Fusnote. - Kada se navodi fusnota, iza broja strane piše se skraćenica „fn“ i onda navodi broj citirane fusnote.

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. Ponovno citiranje istog rada. - Kada se rad koji je već citiran ponovo navodi, to se vrši tako što se navodi prezime i ime autora, pa iza toga, razdvojeno zapetom, stranica koja se citira. Sve bez korišćenja op. cit., nav. delo i slično.

Primer: Akehurst Michael, 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora, navodi se prezime i ime autora, u zagradi godina u kojoj je odnosni rad objavljen i strana.

Primer: Akehurst Michael (1984), 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora objavljenih u istoj godini, radovi se u spisku korišćene literature (koji se obavezno daje na kraju rada) iza godine publikovanja dopunski obeležavaju latiničnim slovima „a“, „b“, „c“ itd. i tako navode kod citiranja u fusnotama.

Primer: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Ponovno citiranje prethodno citiranog rada. - Ako se citira podatak sa iste strane istog dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, koristi se samo latinična skraćenica Ibid. (od ibidem), bez navođenja bilo kakvih drugih podataka.

Primer: Ibid.

Ako se citira podatak iz dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, ali sa različite strane, navodi se Ibid, a zatim zapeta i broj strane.

Primer: *Ibid*, 54.

7. Strana imena. - U radovima koji se predaju na srpskom jeziku, strana imena se transkribuju na srpski jezik, kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo ime i prezime navode se u zagradi u izvornom obliku.

Primer: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Knjige

1. Opšte. - Knjige se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) njegovo ime, 3) godina izdanja (u zagradi), 4) dve tačke, 5) naziv knjige kurzivom (italikom), 6) mesto izdanja kurentom (obično), 7) strana (bez ikakvih dodataka), 8) fusnota koja se citira.

Ako se navodi i izdavač, piše se kurentom (obično) pre mesta izdanja.

Primer: Scott V. Shirley (2010): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Više izdanja. - Ako knjiga ima više izdanja može se (ne mora) navesti broj izdanja u superskriptu.

Primer: Scott V. Shirley (2010²): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (objašnjenje: 2010² - drugo izdanje, objavljeno 2010)

3. Urednici. - Ako knjiga ima jednog ili više urednika, prvo se navode prezimena i imena urednika, razdvojena zapetama, zatim naznaka „(ur.)“ odnosno „sed.“ ili (ako ih je više) „eds.“, pa godina izdanja u zagradi, dvotačka, naziv knjige kurzivom (italikom), i mesto.

Primer: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

Ako je broj urednika veći od tri, navode se podaci samo za prvog urednika, zatim se posle zapete navodi „et al.“ i posle toga se navodi „ur.“.

Primer: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Poglavlje u knjizi. - Poglavlje u knjizi koja ima urednika navodi se tako što se: 1) navode prezime i ime autora, 2) godina izdanja u zagradi, 3) dve tačke, 4) naziv poglavlja kurentom (pod navodnicama), 5) zapeta, 6) brojevi strana koje se citiraju, 7) „u“ odn. „in“, 8) prezime i ime urednika, 9) „(ur.)“ odn. „(eds.)“, 10) naziv knjige u kojoj je citirano delo, kurzivom (italikom) i 11) mesto izdanja.

Primer: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

3. Članci

1. Opšte. - Članci se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) ime autora, 3) godina izdanja, 4) dve tačke, 5) naziv članka kurentom (obično) pod navodnicama, 6) naziv časopisa (zbornika i sl.) kurzivom (italikom), 7) broj i godište spojeni kosom crtom, 8) broj strane (bez ikakvih dodataka), 9) broj citirane fusnote.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. Skraćenica naziva časopisa. - Ako je naziv časopisa (zbornika i sl.) dug, prilikom prvog citiranja u zagradi sa navodi skraćenica pod kojom će se časopis (zbornik i sl.) nadalje pojavljivati.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Propisi

1. Opšte. - Propisi se navode na sledeći način: 1) naziv propisa se navodi u kurentu (obično), 2) kurzivom (italikom) navodi se glasilo u kojem je propis objavljen, 3) na kraju se navodi broj i godina glasila u kojem je propis objavljen.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. Ponovno pominjanje propisa. - Ako se propis pominje kasnije, prilikom njegovog prvog pominjanja navodi se u zagradi njegov skraćeni naziv, s tim da se ispred skraćenog naziva stavlja objašnjenje „u daljem tekstu“.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Izmene i dopune. - Ako je propis naknadno menjan i dopunjavan, navode se jedan za drugim brojevi i godine glasila u kojima su objavljeni izvorni tekst odn. izmene i dopune.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Članovi, stavovi i tačke propisa. - Članovi, stavovi, tačke (alineje) itd. propisa navode se kroz kosu crtu, tako što se prvo navodi broj člana, zatim stava, pa alineje itd.

Primer: Konvencija UN o pravu mora (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. Tekstovi sa interneta

Citiranje tekstova sa interneta treba da sadrži: 1) ime autora citiranog teksta (ako je reč o autorskom tekstu), 2) naziv citiranog teksta pod navodnicima, 3) podatke o tome gde je tekst objavljen (ako je objavljen u papirnoj verziji), 4) internet stranicu, 5) datum pristupa stranici.

Primer: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: "Withdrawing from International Custom", *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL AND THE INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

I. GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL

1. General. – “Megatrend Review” is the scientific journal published by Megatrend University (Megatrend univerzitet).

According to the classification of CEON the journal is highly ranked amongst the leading national scientific journals in Serbia (M51) and by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (M52).

“Megatrend Review” journal has been published since 2004 in Serbian and English language. It is open to all high-quality papers and authors from around the world. It has an international Editorial Board and international Publishing Council. Through international exchange it reaches readers beyond the borders of Serbia.

“Megatrend Review” journal is a multidisciplinary journal in the fields of social sciences. Papers on following scientific fields are published:

- Economics
- Law
- Politics and Security
- Management and Marketing
- International Relations
- Public Policies
- Information Society

2. Reviews. – Each paper is reviewed by two reviewers. Paper that has received two positive reviews will be published according to standard categorization of the scientific journals: original scientific paper, review scientific article, expert article, preliminary report or overview, translation and book review..

The categorization of the paper is determined by the reviewers and Editor in chief. If there is any doubt regarding the categorisation, the given higher category will be applied.

In case that one of the reviewers suggests that the paper should be published and the other that it should not, the paper is going to be given to the third reviewer whose decision is final.

3. Anonymity of the authors and reviewers. – Editorial of the “Megatrend review” journal abides by the rule on mutual anonymity between authors and reviewers. Further, if the author is not satisfied with the reviews of the paper, he / she, has the right to receive the reviews.

II. PAPER ORIGINALITY AND FIGHTING AGAINST PLAGIARISM

We kindly ask the authors to take into consideration the following:

1. Written confirmation that the work is original. - When submitting a manuscript the author is required to confirm in writing that his/her paper is original and that it has not been published elsewhere. The paper that is sent without this written confirmation by the author, will not be accepted.

2. The paper that has previously been published elsewhere. - If for any reason the author submits the paper that has already been published elsewhere (abroad, in a foreign language), he/she is obliged to specify where the paper was published (the journal, issue and number, the number of pages) and enclose the written consent of the editorial board of the journal in which the paper was originally published. If these requirements are met, and editors conclude that the paper is for some reason of particular interest and should therefore be published, it will be published with indication where it was published first and that it is republished in "Megatrend Review" with permission.

However, if the paper has already been published elsewhere, and also submitted for publication in "Megatrend Review" with no information about previous publication, the paper will not be published. In addition, as a sanction for unfairness, in the next issue of "Megatrend Review" the information that a particular author has unfairly tried to re-publish the same paper will be published in a special section. Apart from that, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future.

3. Plagiarism. - Should the editors of "Megatrend Review" journal or through reviewers discover that the paper submitted for publication is plagiarism, in a special section of its next issue the information that a particular author has plagiarized a paper will be published, and the original paper from which the plagiarism is taken will be cited. In addition, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future. If necessary, the author whose paper has been copied or the editorial board of the journal that has published the original paper will be notified.

III. INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The papers are to be prepared in accordance with the following instructions:

1. The Manuscript

The manuscript is submitted in electronic form (MS Word). Page size: A4, font Times New Roman (size 12 pt for text including abstract, line spacing: single. The

papers written in Serbian language are submitted in Serbian Latin script. The papers are submitted to the following e-mail address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

The paper should be accompanied by the written Author's Statement of originality signed by the author (written, signed and scanned).

Precondition for the paper to be accepted for the reviewing procedure is that it fully satisfies technical criteria according to the instructions given here. Also, the paper must meet the criteria regarding the language (Serbian and English) and spelling. The paper has to be proofread before submission

2. Number of authors

As a rule, papers written only by one author are preferable for publication (an author as an individual). However, if consider justified, according to current Rules of Procedure, the Method of Evaluation and Quantitative Expression of Scientific Research Results of the Researchers (*Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS no. 24/2016 and 21/2017), editors can decide to publish papers written by co-authors, but not more than three.

3. Language

The text is submitted in Serbian or English language. If accepted, it will be published in the language in which it was submitted.

Exceptionally, the editors will decide that the text submitted in Serbian language is to be translated and published in English, or vice versa.

4. Volume

The paper should approximately have 30.000 characters, including spaces (one author's sheet). Alternatively, it could be shorter or longer, the number of characters with spaces not being smaller than 20,000 nor bigger than 45,000.

Due to particularly justified reasons (the special social importance of the topic, the co-authorship of a number of internationally recognized scientists, etc.) the editorial board could exceptionally allow the publication of an article of a larger volume, but not larger than 2.5 author's sheets (75,000 characters).

5. Tables and Formulae

The tables should only be made by means of table tools in MS Word. The tables must have titles and be numbered in Arabic numerals.

The formulae should be written by means of the equation editor in MS Word.

6. Graphs, Figures and Photographs

Graphs and figures can be submitted drawn on paper or in electronic form. When the graphs and figures are submitted in electronic form, they should be in one of the following formats: EPS, AI, EPS, TIF or JPG. If the author uses these or uses a specific program, it is necessary to agree on the format with the technical editor. **Graphs and figures should not be made in MS Word!**

Photographs must be sharp, in good contrast and undamaged. The authors are not advised to scan the images themselves, but to leave this sensitive job to the editorial office.

If the version on the paper does not include graphs, figures and photographs, the spaces must be clearly marked where they should be inserted. The markings in the text must match the ones in the submitted photos (or files).

Graphs, figures and photographs must have the signatures and be numbered in Arabic numerals.

7. Organization of manuscript

The article must contain the following elements, in the following order:

1 Information about the author – Name and surname, title of the author, name of the institution where the author is employed (affiliation) and the author's e-mail address.

2. Title of the paper. – The title should be clear and precise.

3. Abstract. – This is a brief presentation of the article content, which contains the research goal, methods, results, and main conclusions. It should be in the same language in which the paper was written. In terms of volume, it should contain 100 to 250 words or 4 to 8 sentences, or a third to half of the printed page. It stands between the title and keywords, after which the text of the article follows.

4. Key words. – The terms or phrases which best describe the content of the article. It is allowed to write up to five words, i.e. phrases.

5. Text of the article. – The central part is the text of the article in which the author uses appropriate tools while processing the writing of a scientific paper.

6. List of used literature. – After the text of the article, the list of used literature is specified in alphabetical order by authors' last name.

The list is given according to the Citation instructions, with the year of publication coming right after the author's, i.e. editor's name. At the end of the information on an article or a paper in the collection of papers, the pages of the cited paper are given.

Examples:

- *A book:* Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London
- *A chapter in the book by several authors:* Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford
- *A paper:* Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

The papers by the same author are specified in chronological order. If several papers have been written by the same author and published in the same year, the year of publication is accompanied by the letters "a", "b", "c" etc.

Examples:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuriae soritur. Are We Moving towards International Legitimation of Forceable Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30
- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forceable Humanitarian Countermeasures and Opinio Necessitatis", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Summary. – Summary is written at the very end of the text i.e. It can be the same as the abstract, but could also be wider in extent, yet no longer than one page. If the paper is written in Serbian language, the summary in English language should also be submitted.

8. The levels of the titles. - Depending on the text, the titles can have different levels. Therefore the following method is used for marking different title levels:

1. The First Level Title

(centre align, regular, bold, Arabic numerals)

1.1 The second level title

(centre align, italic, Arabic numerals)

1.1.1. The third level title

(Above the beginning of the paragraph, italic, Arabic numerals.)

To achieve complete clarity about the title levels, authors are advised to refer to the past issues of "Megatrend Review" journal available in PDF forms, under Archive, or contact the Editorial secretary via e-mail.

Depending on the specific characteristics of the text, and with the aim of achieving clarity of the paper's structure, the editorial office reserves the right to edit the titles in a slightly different way, leaving the original heading divisions.

9. Citations. – The used literature is to be cited according to the instructions for citations given below.

10. The address of the Editorial Board. – The papers are submitted via e-mail to the following address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

Editorial Board
Megatrend Review
Megatrend University / Megatrend univerzitet
Bulevar maršala Tolbuhina 8
11070 Belgrade, Serbia
Telephone: + 381 11 220-31-50

IV. INSTRUCTIONS FOR CITATIONS

1. General rules

1. Name of the author. – In writing author's name, surname is written before the first name. If there is the middle name/letter, it is written between surname and the first name.

Example: Shaw N. Malcolm

2. Several authors. – Names of the several authors are separated by commas.

Example: Simma Bruno, Alston Philip

If there are more than three authors, only the first author's surname and first name are specified, followed by the italicized et al. words (et alia).

Example: Henkin Louis *et. al.* (1993): International Law: *Cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Pages. – When a particular page is specified (of the book or the paper), its number is written without any additions (p., pg., p., page, etc.).

Example: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Footnotes. – When a footnote is given, after the number of the page, the sign "fn" is written, followed by the number of the footnote.

Example: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. The repeated citation of the same article. – When an article that has been cited before is recited, the author's surname and first name are specified, followed by the cited page, separated by a comma, without using *op. cit.* etc.

Example: Akehurst Michael, 15.

If several papers by the same author are specified, the author's surname and first name are stated, followed by the brackets with the year when the paper has been published and followed by the number of the page.

Example: Akehurst Michael (1984), 15.

When specifying several papers written by the same author, published in the same year, papers are specified in the literature list (which is always given at the end of the paper) by adding Latin letters "a", "b", "c", etc to each paper. They are also stated as such when cited in footnotes.

Example: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Recitation of the previously cited article. - If a piece of data from the same page of the same paper cited in the previous footnote is cited again, only the Latin abbreviation *Ibid.* (from *ibidem*) is used without giving any other data.

Example: *Ibid.*

If a piece of data cited in the previous footnote is cited again, but from a different page, the Latin abbreviation *Ibid.* is used, followed by a comma and the number of the page.

Example: *Ibid.*, 54.

7. Foreign names. – In papers submitted in Serbian language, foreign names are transcribed, i.e. written as they are pronounced in Serbian, and when first mentioned in the text, the author's surname and first name are given in their original form within the brackets.

Example: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Books

1. General. – The books are cited in the following way:

1) author's surname, 2) author's first name, 3) the year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the book in italics, 6) place of the publication in lowercase (ordinary letters), 7) number of the page (without any additions), 8) footnote which is being cited.

If the information on the publisher is given as well, it is written in lowercase (ordinary letters) before the place of the publication.

Example: Scott V. Shirley (2010): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Several editions. – If a book has several editions the number of the edition need/need not be specified in the superscript.

Example: Scott V. Shirley (2010²): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (explanation: 2010² - second edition, published 2010)

3. Editors. – If a book has one or more editors, the editors' surnames and first names are given first, separated by commas, then the sign "ed", or "eds" is

written if there are more of them, followed by the title of the book in italics, and finally the place and year of publication.

Example: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

If there are more than three editors, the data only for the first editor is given followed by a comma, then “et al.”, and finally “ed.”.

Example: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Chapters in a book. – A chapter in a book with an editor is cited by giving the following: 1) authors surname and name, 2) year of publication in brackets, 3) colon, 4) title of the chapter in lowercase (under inverted commas), 5) comma 6) number of pages that are cited, 7) “in”, 8) editor’s surname and name, 9) “(eds.)”, 10) title of the book in which the cited text is in lowercase (in italics) and 11) place of publication.

Example: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

3. Articles

1. General. – The articles are cited in the following way: 1) author’s surname, 2) author’s name, 3) year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the article in lowercase in ordinary letters under inverted commas, 6) title of the journal (book of proceedings, etc.) in italics, 7) issue and year separated by a slash, 8) number of the page (without any additions), 9) number of the cited footnote.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. The abbreviation of the journal title. – If the title of the journal (collection of papers etc.) is a long one, when cited for the first time its abbreviation is given in brackets, which is later used when the same journal (book of proceedings, etc.) is cited again.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Regulations

1. General. – Regulations are cited in the following way: 1) title of the regulation is given in lowercase (in general letters), 2) journal/magazine in which the regulation is published is given in italics, 3) number of the issue and the year in which the journal is published are given at the end.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. If the regulations are re-mentioned. – If a regulation is mentioned again later in the text, at the place where it appears for the first time its short title is given within the brackets, with the words “hereinafter referred to as” preceding it.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Amendments. – If a regulation has been changed and amended, one by one, the numbers of issues and year of the journals are given in the original text, i.e. amendments were published.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Articles, paragraphs and items of regulations. – Articles, paragraphs and items of regulations are written separated by a slash, the number of the article comes first, followed by the number of the paragraph, and finally that of the item, etc.

Example: UN Convention on the Law of the Sea (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. The Internet texts

The citation of the text from the Internet should contain: 1) name of the author of the cited text (if it is the author's text), 2) title of the cited text under inverted commas, 3) data on where the text was published (if it is published in a printed version), 4) internet page, 5) date of the access to the page.

Example: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: “Withdrawing from International Custom”, *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

UNIVERSITET
MEGATREND

JOHN NAISBETT UNIVERSITY

www.megatrend.edu.rs